पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१. विषयप्रवेश

सन्ध्या पहाडी २०२६ साल चैत्र १ गते कपिलवस्तु जिल्लामा माता शान्ति सापकोटा र पिता श्रीधर सापकोटकी सुपुत्रीका रूपमा जन्मिएकी हुन् । उनले नेपाली साहित्यमा स्नातकोत्तर गरेकी छिन् । हाल नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा प्रशासनिक तहमा कार्यरत पहाडीले नेपाल टेलिभिजन र रेडियो नेपालमा साहित्यिक तथा महिला कार्यक्रम सञ्चालकका रूपमा समेत कार्य गरेको देखिन्छ । । आफ्नो आत्म सन्तुष्टिका लागि कविता साहित्य लेख्न गरेको बताउने पहाडी घरभित्र आफ्नी आमाका कण्ठबाट सुनिने **रामायण** र **गीता**का छन्दोबद्ध श्लोकहरूले केटाकेटी अवस्थादेखि नै आफूलाई साहित्यतर्फ तान्ने गरेको बताउँदछिन् । पहाडी उत्तरवार्ती नेपाली कविता क्षेत्रकी सक्रिय र स्थापित कवयित्री हुन् । पहाडीको पहिलो प्रकाशित कविता सङ्ग्रह २०५३ सालमा मात्र प्रकाशित भएको देखिन्छ । पहिलो कृति प्रकाशन भएको करिब डेड दशकपछि उनको दोस्रो कविता कृति प्रकाशित भएको पाइन्छ । हालसम्म प्रकाशित भएका उनका कृतिहरूमा **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (२०५३) र **घामका अक्षर** (२०६७) रहेका छन् । यी कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूका आधारमा कवयित्री पहाडी नेपाली कविताको उत्तरवर्ती कालखण्डमा सक्रिय प्रकृति, वैयक्तिक आत्मचेतना, संवेदना र नारीत्वको मूल्यबोधका साथ सिर्जना यात्रामा क्रियाशील व्यक्तित्वका रूपमा स्थापित हुँदै गएको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधकार्यमा सन्ध्या पहाडीको जीवनी र व्यक्तित्वकाका साथै हालसम्म प्रकाशित उनका यिनै दुईवटा कविता सङ्ग्रहको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिने छ । यो कार्य नै प्रस्तुत शोधकार्यको मुख्य विषय रहेको छ ।

१.२. शोधसमस्या

कवयित्री सन्ध्या पहाडी नेपाली कविताको समसामयिक कालखण्डमा सक्रियतापूर्वक कवितालेखन कार्यमा सङ्लग्न व्यक्तित्व हुन् । उनका **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (२०५३) र **घामका अक्षरहरू** (२०६७) कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् । यी कृतिका साथै उनका कविताहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा छरिएर रहेका छन् । पहाडीले सिर्जना गरेका कविताका साथै

उनको 'जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका' बारेमा विभिन्न पत्रपत्रिकामा सामान्य टिप्पणीबाहेक हालसम्म व्यवस्थित अध्ययन भएको पाइँदैन । यसर्थ प्रस्तुत शोधकार्यमा उनको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वका मूल समस्यासँग सम्बन्धित निम्न लिखित समस्याहरूलाई उठाइएको छ :

(१) सन्ध्या पहाडीको जीवनवृत्त केकस्तो रहेको छ ?

(२) सन्ध्या पहाडीका व्यक्तित्वका केकस्ता पाटाहरू रहेका छन् ?

(३) सन्ध्या पहाडीको कृतित्व केकस्तो रहेको छ ?

१.३. शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य सन्ध्या पहाडीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्नु रहेको छ । उद्देश्य पूर्तिका लागि शोधकार्य निम्न लिखित कार्यमा केन्द्रित रहेको छ :

(१) सन्ध्या पहाडीको जीवनवृत्त प्रस्तुत गर्नु,

(२) सन्ध्या पहाडीका व्यक्तित्वका पाटाहरूको निरूपण गर्नु,

(३) सन्ध्या पहाडीका साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन गर्नु ।

१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली कविताको उत्तरवर्ती चरणमा सक्रिय नारी स्रष्टाहरू मध्येकी एक सक्रिय साधिकाका रूपमा देखा परेकी सन्ध्या पहाडीले कविताको विकास र विस्तारका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको पाइन्छ । साहित्य स्रष्टा सन्ध्या पहाडीको साहित्यकारिताका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइँदैन । उनका बारेमा विभिन्न व्यक्तिहरूले सामान्य अध्ययन गरेको भए पनि जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा सम्यक् अध्ययन भएको पाइँदैन । उनका बारेमा आजसम्म जे जति खोज अनुसन्धान भएका छन् ती सबैलाई प्रस्तुत शोधपत्रमा पूर्वकार्य मानिएको छ र तिनैको सहयोगमा आवश्यक खोजलाई अगाडि बढाइएको छ । उनका बारेमा भएका ती अध्ययनहरूलाई कालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत शोधकार्यमा यसरी उल्लेख गरिएको छ :

धुस्वां सायमीले सन्ध्या पहाडीको पहिलो कविता सङ्ग्रह **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (२०५३) मा 'सन्ध्याका कविताबारे दुई शब्द' शीर्षकमा सङ्क्षिप्त शुभकामना मन्तव्य लेखेका छन् । यस मन्तव्यमा उनले सन्ध्या पहाडीका कविताहरू दैनिक जीवनको यथार्थमा केन्द्रित रहेको बताएका छन् । छोटो शुभकामना मन्तव्यका रूपमा रहेको सायमीको यस कार्यले प्रस्तुत शोधमा सामान्य सहयोग पुऱ्याएको छ ।

मन श्रेष्ठले सन्ध्या पहाडीको पहिलो कविता सङ्ग्रह **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (२०५३) को प्रकाशकीय लेख लेखेका छन् । उनले यस लेखमा सन्ध्याका कवितामा अतीतविरह, आत्मपीडा र अन्तर्जलनका साथसाथै तीव्र गुनासोको स्वर रहेको बताएका छन् । सङ्क्षिप्त रूपमा लेखिएको यस प्रकाशकीय लेखले प्रस्तुत शोधकार्यमा कृति विश्लेषणका तहमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

विष्णुप्रसाद नेपालले **देशान्तर साप्ताहिक** (२०५३ साल मङ्सिर २३ गते आइतबार) मा 'कवयित्री पहाडी : आशाको एउटा दियो' शीर्षकमा सन्ध्या पहाडीको पहिलो कविता कृतिको कृति परिचय लेखेका छन् । नेपालले यस लेखमा कवयित्री पहाडीलाई सम्भावनायुक्त स्रष्टाका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । उनको यस कार्यले प्रस्तुत शोधार्यमा कृति विश्लेषणका तहमा सामान्य सहयोग पुऱ्याएको छ ।

अभि सुवेदीले पहाडीको दोस्रो कविता सङ्ग्रह **घामका अक्षर** (२०६७) मा अति संक्षिप्त मन्तव्य दिएका छन् । पुस्तकको अन्तिम आवरण पृष्ठमा समावेश गरिएको यस मन्तव्यमा सुवेदीले सन्ध्या पहाडीका कविताको सामर्थ्य सरलतापछिको गम्भीर र जटिल विषयको उद्घाटन गर्नु रहेको बताएका छन् । सुवेदीको प्रस्तुत कार्यले यस शोधमा नगण्य सहयोग पुऱ्याएको छ ।

ज्ञानु पाण्डेले सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** (२०६७) कविता सङ्ग्रहमा अति सङ्क्षिप्त मन्तव्य लेखेकी छन् । सङ्ग्रहको अन्तिम आवरण पृष्ठको बाहिरी भागमा समावेश गरिएको यस मन्तव्यमा पाण्डेले पहाडी समकालीन नेपाली साहित्यमा सक्रिय नारीस्रष्टाहरूमध्ये एक अब्बल कवयित्री भएको दाबी गरेकी छन् । उनको यस कार्यले प्रस्तुत शोधमा सामान्य सहयोग पुऱ्याएको छ ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले सन्ध्या पहाडीको दोस्रो कविता कृति **घामका अक्षर** (२०६७) को भूमिका लेखेका छन् । 'उज्यालाको खोजी गर्ने वैविध्यमय कृति : घामका अक्षर' शीर्षक रहेको यस भूमिका लेखमा गौतमले सन्ध्या पहाडीलाई उत्तरवर्ती नेपाली कविता क्षेत्रमा पछिल्लो समयमा उपस्थित

नारीस्रष्टाहरूमध्ये लेखनका प्रकृति, वैयक्तिक आत्मचेतना, संवेदना र नारीत्वको मूल्यबोधका साथ सक्रिय रहेकी कवयित्रीका रूपमा चिनाएका छन् । उनले यस लेखमा पहाडीको घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहले प्रस्तुत गरेको अन्तर्वस्तुका तहबाट यस कृतिको अध्ययन तथा विश्लेषणसमेत गर्ने कोसिस गरेका छन् । उनको यस कार्यले प्रस्तुत शोधकार्यमा कृति विश्लेषणका तहमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

लीला लुइटेलले आफ्नो अनुसन्धानमूलक/समालोचनात्मक कृति **नेपाली कवितामा महिलालेखन** (२०७०) मा कवयित्री सन्ध्या पहाडीलाई नारी मुक्तिको भाषण गर्नेले नै नारीलाई बन्धनमा पार्ने गरेको वस्तुसत्यप्रति आक्रोशका साथ कविता लेख्ने कविका रूपमा चिनाएकी छन् । उनले यहाँ कवयित्री पहाडीलाई नारीलाई पराधीन सम्झने मानसिकता भएका तथा नारीको सम्मान गर्न नजान्नेप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै कविताको रचना गर्ने कवयित्रीका रूपमा चिनाएकी छन् । नेपाली कवितामा नारीवादी चिन्तनको पहिचान गर्ने सन्दर्भमा गरिएको उनको यस सङ्क्षिप्त टिप्पणीले प्रस्तुत कार्यमा प्रवृत्तिगत अध्ययन गर्ने तहमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

डिडी अधिकारीले **प्राज्ञिक संसार** (२०७०) पत्रिकामा ‘घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहको अन्तर्वस्तु’ शीर्षकमा समालोचनात्मक आलेख प्रकाशित गराएका छन् । सन्ध्या पहाडीको पछिल्लो कविता कृतिमा रहेका कविताहरूले प्रस्तुत गरेको अन्तर्वस्तुलाई अध्ययनको केन्द्र बनाइएको यस लेखमा समालोचक अधिकारीले यहाँका कविताहरूले युगीन यथार्थको प्रतिबिम्बन, प्रणय परक चेतना र रागात्मकता, नारी पहिचान र नारीत्व, शान्तिप्रेमी चेतना र राष्ट्रवादिता र आशावादितालाई मुख्य रूपले आफ्नो अन्तर्वस्तुका रूपमा समेटेको र ती कविताहरू सफल पनि भएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका छन् । अन्तर्वस्तु पहिचानका हिसाबले पहाडीको एउटा कृतिको पूर्ण अध्ययन भएको भए पनि उनको यस कार्यको मूल उद्देश्य कवयित्री पहाडीको कृतित्वको अध्ययन गर्ने भने रहेको देखिँदैन । अधिकारीको यस आलेखले यस शोध कार्यमा कृति विश्लेषणका तहमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

यसप्रकार सन्ध्या पहाडीका बारेमा केही अध्ययनहरू भएको पाइन्छ । उनका बारेमा यस पूर्व नै सम्पन्न भएका उल्लिखित अध्यननका आधारमा उनका बारेमा जे र जति अध्ययन हुनु पर्ने हो त्यो र त्यति हुन नसकेको सन्दर्भ प्रष्ट हुन्छ । प्रस्तुत शोधकार्यमा उल्लिखित कार्यहरू समेतको सहयोगमा पहाडीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको समग्र मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

१.५. शोधको औचित्य र महत्त्व

नेपाली कविताको समसामयिक कालखण्डमा सक्रिय रहेकी सन्ध्या पहाडीले कविताको इतिहासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएकी छन् । उनका बारेमा विभिन्न पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरूमा कृतिगत र उनको सिर्जनकारिताको सामान्य अध्ययन भएको पाइन्छ । यस बाहेक उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा समग्र अध्ययन भएको पाइँदैन । त्यसैले उनको साहित्यिक जीवनीको निरूपण गर्दै उनको बहुमुखी व्यक्तित्वको परिचय दिनुका साथै नेपाली साहित्यमा उनले गरेको योगदानको चर्चा गर्नु नितान्त आवश्यक छ । तसर्थ उक्त आवश्यकतालाई महसुस गर्दै सन्ध्या पहाडीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको समग्र अध्ययन गरी नेपाली साहित्यका पाठकसामु विस्तृत परिचय दिइनुका साथै भविष्यमा समेत साहित्यकार सन्ध्या पहाडीका बारेमा समग्र रूपमा अनुसन्धान गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थालाई प्रस्तुत शोधकार्यले महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने छ । यसका साथै प्रस्तुत अध्ययनबाट पाठकहरूले ज्ञान र प्रेरणा प्राप्त गर्न सक्षम हुने हुनाले प्रस्तुत शोधकार्य औचित्यपूर्ण हुनुका साथै यसको आफ्नै मूल्य, महत्त्व र उपयोगिता रहेको छ ।

१.६. शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा

प्रस्तुत अध्ययन साहित्यकार सन्ध्या पहाडीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा आधारित भएकाले साहित्यिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेको छ । यसमा उनका सम्पूर्ण पुस्तकाकार कृतिहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन गरिएको छ । उनी अद्यापि क्रियाशील साहित्यकार भएकाले उनका साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशित भइरहेका छन् र अरू पनि प्रकाशित हुने छन् । तर प्रस्तुत शोधकार्यमा उनका २०७० मंसिर महिनासम्म प्रकाशित भएका कृतिहरूको मात्र अध्ययन गरिएको छ । यसका साथै उनका प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरूको मात्र अध्ययन यसमा गरिएको छ ।

१.७. सामग्रीसङ्कलन तथा शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरूको सङ्कलन गर्न तथा सङ्कलित सामग्रीहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्नका लागि अबलम्बन गरिएका सामग्रीसङ्कलन विधि र शोधविधिको चर्चा तल गरिएको छ ।

१.७.१ शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा प्राप्त भएका सबै तथ्य र सूचनाहरूलाई संयोजित गरिएको छ । सन्ध्या पहाडीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन विश्लेषणका सिलसिलामा आवश्यकताअनुसार विवरणात्मक तथा विश्लेषणात्मक पद्धतिअनुरूप अध्ययन गरिएको छ ।

१.७.२ सामाग्रीसङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्दा आवश्यक सामग्री प्राथमिक तथा द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । प्राथमिक सामग्रीका रूपमा पहाडीका कृतिहरूलाई लिइएको छ भने द्वितीयक सामग्रीका रूपमा उनका बारेमा भएका खोज अनुसन्धानलाई लिइएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यकी नायिका जीवित भएकाले आवश्यक जानकारी उनीबाट पनि लिइएको छ भने सम्बद्ध क्षेत्रका जानकार व्यक्तिहरूबाट पनि आवश्यक जानकारी सङ्कलन गरिएको छ ।

१.८. शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई सुव्यवस्थित रूपले प्रस्तुत गर्नका लागि यसलाई निम्न लिखित अध्यायहरूमा विभाजन गरिएको छ :

पहिलो अध्याय	:	शोधपरिचय
दोस्रो अध्याय	:	सन्ध्या पहाडीको जीवनी
तेस्रो अध्याय	:	सन्ध्या पहाडीको व्यक्तित्व
चौथो अध्याय	:	सन्ध्या पहाडीको कृतित्व
पाँचौं अध्याय	:	उपसंहार तथा निष्कर्ष

अन्त्यमा शोधपत्र तयार गर्दा सहयोगी सामग्रीका रूपमा लिइएका पुस्तक, शोधपत्र तथा पत्रपत्रिकाहरूलाई सन्दर्भग्रन्थसूचीका रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

सन्ध्या पहाडीको जीवनी

२.१ जन्म र जन्मस्थान

सन्ध्या पहाडीको जन्म २०२६ साल चैत्र १ गते भएको हो ।[1] उनका पिताको नाम श्रीधर सापकोटा र आमाको नाम शान्ति सापकोटा हो । नापी शाखामा जागिरे रहेका उनका पिता जागिरकै क्रममा कपिलवस्तु भएका र उनकी आमा पनि बाबासँग नै भएका बेला त्यहीँ उनको जन्म भएको हो ।[2]उनका बाबुले दुई विवाह गरेका थिए र उनी बाबुकी कान्छी श्रीमतीकी एकमात्र सन्तानका रूपमा जन्मिएकी हुन् ।[3] हाल उनी काठमाडौंको धुम्बाराहीमा बसोबास गरिरहेकी छन् ।

२.२ बाल्यकाल र स्वभाव

पिताको जागिरका कारण कपिलबस्तुमा जन्मेकी सन्ध्या पहाडीको बाल्यकाल बाबु आमाको जागिरको सरुवाको क्रमसँगै नेपालका विभिन्न स्थानमा बितेको देखिन्छ । उनको बाल्यकालीन जीवन नेपालका पाँचथर, इलाम, धनगढी लगायतका स्थानहरूमा बितेको थियो । जागिरेकी सन्तानका रूपमा जन्मेकी उनको बाल्यकाल सुखपूर्वक नै बितेको पाइन्छ ।[4] उनकी अर्की आमातर्फ दुई सन्तान छन् । अर्की आमातर्फका दुबै सन्तानहरू छोरा हुन् । फरकफरक आमाका सन्तानहरू भएर पनि सन्ध्या पहाडी र उनका दाजुहरूका बिचमा बाल्यावस्थादेखि नै अति मिलतिको सम्बन्ध थियो र उनीहरूका बिचमा सौतेलाको व्यवहार कहिल्यै हुन पाएन ।[5] आमाबाबुका साथै दाजुहरूबाट पनि उचित माया, ममता र हेरविचार पाएकी उनले बाल्यकालमा प्राप्त हुनु पर्ने हरेक प्रकारका सुखसुविधाहरू प्राप्त गरेको देखिन्छ । उनी बाल्यावस्थादेखि नै मिहिनेती र मिलनसार स्वभावकी थिइन् ।[6]

---

[1]सन्ध्या पहाडीसँग लिइएको लिखित अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जनकारी ।

[2]ऐजन ।

[3]ऐजन ।

[4]ऐजन ।

[5]ऐजन ।

[6]ऐजन ।

२.३ शिक्षादीक्षा

आमाबाबु दुबै जना शिक्षित र जागिरे भएका कारण पढ्नु पर्छ भन्ने संस्कार भएको परिवारमा जन्मेकी सन्ध्या पहाडीले उचित प्रकारले शिक्षादीक्षाको अवसर प्राप्त गरेको देखिन्छ । उनले आर्जन गरेको शैक्षिक योग्यताको सोपान क्रमलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । उनको शैक्षिक स्थितिलाई विद्यालय शिक्षा र उच्च शिक्षामा वर्गीकरण गरी त्यसको छुट्टाछुट्टै जानकारी गराउने कार्य यहाँ भएको छ ।

२.३.१ विद्यालय शिक्षा

सन्ध्या पहाडीका बाबुआमाको जागिर र त्यसको सरुवाका कारणले उनको विद्यालयीय शिक्षा एकै ठाउँबाट नभई विभिन्न स्थानबाट आर्जित भएको देखिन्छ । सन्ध्या पहाडीले २०३१ सालमा पाँचथर जिल्लाको फिदिमको सरकारी विद्यालयमा पहिलो पटक विद्यालय भर्ना भएर औपचारिक शिक्षाको आरम्भ गरेकी हुन् । त्यसपछि उनले इलाम, धादिङ र स्याङ्जा जिल्लाका विभिन्न विद्यालयहरूबाट निम्न माध्यमिक तहको पढाइ पुरा गरिन् ।[७] यसपछि काठमाडौँको टङ्गाल माध्यमिक विद्यालयमा भर्ना भएकी पहाडीले त्यसै विद्यालयबाट २०४३ सालमा दोस्रो श्रेणीमा प्रवेशिका उत्तीर्ण गरेको देखिन्छ । उनी सानै उमेरदेखि पढाइमा लगाव र रुचि भएको विद्यार्थीका रूपमा चिनिन्थिन् । पढाइका अतिरिक्त उनी विद्यालय शिक्षा लिने बेलादेखि नै निर्धारित पाठ्यक्रम बाहेक अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरू अध्ययन गर्ने तथा अतिरिक्त क्रियाकलापहरूमा पनि सक्रियतापूर्वक सहभागी हुने गरेको देखिन्छ ।

२.३.२ उच्च शिक्षा

उनले काठमाडौंमा रहेको पद्मकन्या कलेजबाट प्रवीणता प्रमाण पत्रतह २०४५ सालमा र त्यसै क्याम्पसबाट २०४९ सालमा स्नातक उत्तीर्ण गरेको देखिन्छ । त्यसपछि उनले पद्मकन्याबाट नै नेपाली विषय लिई स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरेको देखिन्छ ।[८] उच्च शिक्षा आर्जन गर्ने क्रममा पनि उनी विद्यालय शिक्षाकै क्रममा रुचि देखाएको बाह्य ज्ञान आर्जन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिँदै औपचारिक शिक्षासँगसँगै अनौपचारिक शिक्षाको क्षेत्रलाई निकै फराकिलो बनाउने काम गरेको देखिन्छ । यसका

---

[७] ऐजन ।

[८] ऐजन ।

कारणले उनको ज्ञानको क्षितिज चाक्लो बन्दै गएको छ र यो अनौपचारिक अध्ययनको उनको क्रम निरन्तर चलि रहेको छ ।

२.४ दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति

दाम्पत्य जीवनको आरम्भ गर्नका लागि विवाह अनिवार्य मानिन्छ । दाम्पत्य जीवनमा श्रीमान् र श्रीमतीलाई एक रथका दुई पाङ्ग्राका रूपमा लिइन्छ र एकको अभावमा रथ चल्न सक्दैन । त्यसैले विवाहरहित मानव जीवन अधुरो हुने भएकाले मानवको भौतिक अस्तित्वको लागि समेत विवाह र दाम्पत्यको अनिवार्यता खड्कन्छ । यहाँ सन्ध्या पहाडीको वैवाहिक जीवन सन्दर्भले निर्माण गरेको उनको दाम्पत्य जीवन, सन्तान र पारिवारिक स्थितिका बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

२.४.१ विवाह

सन्ध्या पहाडीको विवाह वि. सं. २०४४ सालमा विशाल पहाडीसँग भएको देखिन्छ ।[9] त्यतिबेला उनी प्रवेशिका उत्तीर्ण गरेर बसेकी थिइन् । बाहुन पुत्री सन्ध्याले क्षेत्री पुत्र विशालसँग अन्तर्जातीय विवाह गरेको पाइन्छ । उनीहरूको यो प्रेमविवाह थियो । प्रेम विवाह भए पनि दुबैतर्फका अभिभावकहरूको स्वीकृतिमा यो विवाह सम्पन्न भएको थियो ।[10]

आफैले रोजेको मान्छेसँग आमाबाबुको समेत स्वीकृतिमा सम्पन्न भएको विवाहले निर्माण गरेको सन्ध्या पहाडीको दाम्पत्य जीवन सुखप्रद रूपले सञ्चालन भइ रहेको देखिन्छ । आरम्भको केही समय नेपाल बैङ्कका कर्मचारी रहेका उनका श्रीमान् फिल्मी क्षेत्रका पनि सक्रिय व्यक्ति हुन् । सन्ध्या पहाडीका श्रीमान् करिब दश वर्ष जति अमेरिका बसेर हाल नेपालमा सक्रिय जीवन बिताइ रहेका छन् । आफ्ना श्रीमान्ले जस्तो सुकै व्यस्ततामा पनि आफूलाई समय र मायाको अभाव हुन नदिएको बताउने सन्ध्याको दाम्पत्य जीवन सुखद रहेको देखिन्छ ।[11]

---

[9] ऐजन ।
[10] ऐजन ।
[11] ऐजन ।

२.४.२ सन्तान

सन्ध्या पहाडी र विशाल पहाडीको सहयात्राबाट उनीहरूका सन्तानका रूपमा एक छोरा र एक छोरीको जन्म भएको देखिन्छ । उनकी छोरी बृष्टि पहाडीले बङ्गलादेशको ढाकाबाट एम.बि.बि.एस. सकी अहिले जोरपाटी मेडिकल कलेजमा कार्यरत रहेकी छन् भने उनका छोरा बृहत पहाडी भने स्नातकको अध्ययन पूरा गरी अहिले सङ्गीत सम्बन्धी तालिम लिइ रहेको देखिन्छ ।[12]

२.४.३ आर्थिक अवस्था

सन्ध्या पहाडी मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मेकी र त्यही आर्थिक हैसियत भएको परिवारमा विवाह गरेकी व्यक्ति भएकाले उनको आर्थिक अवस्था सन्तोषप्रद नै रहेको देखिन्छ । पाल्पाको पहाडी भनेपछि सम्पन्न वर्गमा नै गनिने परिवारमा उनको विवाह भएको देखिन्छ । पुर्ख्यौली सम्पत्ति पनि राम्रै भएको यस पहाडी दम्पतीले आफै पनि कमाइ रहेको देखिन्छ । लोग्ने पनि कमाइसँग जोडिएको र आफ्नो पनि जागिर भएकाले उनीहरूको आर्थिक अवस्थालाई माथि उठाउने काम गरेको छ । उनीहरूको काठमाडौँको धुम्बराहीमा सात आना जग्गामा साढे दुई तल्लाको घर रहेको छ । यसका साथै उनीहरूको पुर्ख्यौली सम्पत्तिको अहिलेसम्म अंशबण्डा भएको छैन र त्यसबाट पनि उनीहरूले राम्रै सम्पत्ति हात पर्ने देखिन्छ ।[13] यसरी सन्ध्या पहाडीको आर्थिक अवस्था सम्पन्न बन्दै गइ रहेको पाइन्छ ।

२.५ कार्यक्षेत्रमा प्रवेश

हरेक व्यक्तिको जीवनमा आउने एउटा महत्त्वपूर्ण क्षणहरू मध्येको एक हो कार्यक्षेत्र प्रवेशको क्षण पनि । यसले मानिसलाई कता लैजाने भन्ने कुरामा केन्द्रीय भूमिका निर्वाह गर्दछ । सन्ध्या पहाडीको कार्यक्षेत्र प्रवेश र त्यसको विकास तथा विस्तारको तल चर्चा गरिएको छ ।

---

[12]ऐजन ।

[13]ऐजन ।

२.५.१ जागिरमा सङ्लग्नता

सन्ध्या पहाडीले सर्वप्रथम शिक्षा मन्त्रालयको प्राइमरी एडुकेशन प्रोजेक्टमा दूर शिक्षासम्बन्धी रेडियो कार्यक्रमा काम गरी कार्यक्षेत्रमा प्रवेश गरेकी थिइन् ।[14] यसपछिको उनको जागिरे जीवन चलिरहेको छ । उनको जागिरे जीवनका आरोहअवरोहलाई तलको सूचीबाट प्रष्ट पारिएको छ :

जागिरको तह	जागिर गरेको संस्था	मिति
समाचार वाचक	नेपाल टेलिभिजन	वि.सं. २०४९ का तीन महिना
महिला कार्यक्रम सञ्चालिका	रेडियो नेपाल	वि.सं. २०५१-२०५४
साहित्यिक कार्यक्रम सञ्चालक	नेपाल टेलिभिजन	वि.सं २०५१-२०६४
अधिकृत	नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान	वि.सं. २०५१ देखि हालसम्म

सन्ध्या पहाडीले रेडियो नेपालमा २०५१ देखि २०५४ सालसम्म महिला कार्यक्रम सञ्चलिकाका रूपमा काम गरेको देखिन्छ । त्यसपछि स्नातक उत्तीर्ण गरेपछि २०४९ सालतिर नेपाल टेलिभिजनमा समाचार वाचकका रूपमा जागिर खाएको देखिन्छ । रेडियो कार्यक्रममा समाचार वाचन गर्दागर्दै उनले 'अभिव्यक्ति' नामक साहित्यिक कार्यक्रमको पनि साञ्चालन गरेको देखिन्छ । नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारित यस कार्यक्रमको सञ्चालन उनले २०५१ सालदेखि २०६४ सालसम्म गरेकी हुन् ।[15] यसै क्रममा विभिन्न साहित्यकारहरूसँग भएको चिनाजानीले उनलाई साहित्य लेखनतर्फ गतिशील बनाउने कार्य गरेको देखिन्छ । यस अवधिमा उनको पढाइ जागिरसँगसँगै जसो चलेका पाइन्छ । वि.सं २०५१ सालबाट तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा जागर सुरु गरेकी उनी हाल नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानमै जन सम्पर्क प्रकाशन छापाखाना तथा बजार व्यवस्थापन शाखाको उपप्रमुख पदमा कार्यरत छन् ।[16]

[14] ऐजन ।
[15] ऐजन ।
[16] ऐजन ।

२.५.२ सङ्घसंस्थामा संलग्नता

सन्ध्या पहाडी व्यक्तिगत जीवनका हरेक क्रियाकलाप, जागिर, साहित्य लेखनका अतिरिक्त विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूमा पनि सक्रिय रहेको देखिन्छ । उनको संस्थागत सङ्लग्नतालाई तलको तालिकबाट प्रष्ट पारिएको छ ।

पद	संस्था	अवधि
महासचिव	अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाज, नेपाल च्याप्टर	२०६८ देखि हालसम्म
कार्य समिति सदस्य	नेपाली लेखक सङ्घ	२०६९ देखि हालसम्म
सदस्य	गुन्जन, नेपाल	२०६७ देखि हालसम्म
सदस्य	उपलब्धि, साहित्यिक त्रैमासिक पत्रिका	२०७० देखिहालसम्म
उपाध्यक्ष	नारी साहित्य प्रतिष्ठान	२०५६ देखि हालसम्म
सह सचिव	कुमारी सरस्वती गुठी	२०६९ देखि हालसम्म

उनी अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाज नेपाल च्याप्टरका महासचिव, गुञ्जन नेपालको केन्द्रीय सदस्य, नेपाली लेखक सङ्घको कार्य समिति सदस्य जस्ता पदहरूमा रहेर विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूमा सक्रियतापूर्वक सङ्लग्न भएको देखिन्छ ।[17] उनी सङ्लग्न भएका सबै सङ्घसंस्थाहरू साहित्यसँग सम्बन्धित रहेका छन् र यो संस्थागत सङ्लग्नताका माध्यमबाट पनि उनले नेपाली साहित्यको विकास र विस्तारमा महत्त्वपूर्ण योगदान नै दिएको देखन्छ ।

२.६ व्यक्तिगत रुचि तथा स्वभाव

हरेक मानिसका आफ्नाआफ्ना रुचिका क्षेत्रहरू हुन्छन् र व्यक्तिको स्वभाव पनि व्यक्तिपिच्छे फरक हुने गर्छ । व्यक्तिका रुचि तथा स्वभावले नै उसलाई अन्यबाट पृथक् बनाउनमा पनि ठुलो भूमिका खेलेको हुन्छ । व्यक्तिका रुचि तथा स्वभाव निर्माण गर्नमा घर परिवार, समाज आदिको वातावरणका अतिरिक्त व्यक्तिको आफ्नै अन्तश्चतेनाले पनि प्रभाव परेको हुन्छ ।

[17]ऐजन ।

सन्ध्या पहाडी बाल्यावस्थादेखि अलि जिद्दी स्वभावकी थिइन् ।[18] अरूले गरेको काम र कुरामा हत्तपत्त विश्वास नगर्ने र आफैले सबैमा विशेष निगरानी राख्ने उनको बानी रहेकी उनी अरूले भनेको भन्दा आँखाले देखेको कुरामा मात्र विश्वास गर्न रुचाउँछिन् ।[19] सबैलाई समान व्यवहार गर्न रुचाउने र मिठो बोलेर व्यक्तिलाई प्रभाव पार्न सक्ने क्षमता भएकी सन्ध्या पहाडी मिलनसार व्यक्तिका रूपमा चिनिन्छिन् । विभिन्न प्रकारका पुस्तक पत्र पत्रिका पढ्न रुचाउने उनी नयाँ नयाँ ठाउँको भ्रमण गर्न ती ठाउँहरूका बारेमा जानकारी लिन र रमाइलो गर्न रुचाउँछिन् ।[20]

२.७ भ्रमण

सन्ध्या पहाडीले नेपालका धेरै ठाउँहरूको भ्रमण गरेको देखिन्छ । देशभित्रका अनेक ठाउँका अतिरिक्त उनले विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुनका लागि छिमेकी मुलुक भारतका धेरै स्थानको पनि भ्रमण गरेको पाइन्छ । यसका साथै बङ्गलादेश, थाइल्याण्डको पनि उनले भ्रमण गरेकी छन् ।[21]

२.८ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश

सन्ध्या पहाडी विद्यालय तहदेखि नै विद्यालयमा आयोजना हुने विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुने आफ्ना रचनाहरू प्रस्तुत गर्ने गरेको पाइन्छ । सानै उमेरदेखि नै एक मिहिनेती, लगनशील र अनुशासित विद्यार्थीका रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गर्न सफल पहाडीले रेडियो बालकार्यक्रम लगायत अन्य कायक्रमहरूमा आफ्ना रचनाहरू प्रस्तुत गर्ने गरेको भए पनि ‘यन्त्रगृहबाट चित्कार’ शीर्षकको कविता नै उनको प्रकाशित पहिलो रचना हो ।[22] यही रचनाका माध्यमबाट पहाडी औपचारिक रूपले साहित्यमा प्रवेश गरेकी हुन् ।

---

[18] ऐजन ।
[19] ऐजन ।
[20] ऐजन ।
[21] ऐजन ।
[22] ऐजन ।

२.८.१ लेखन प्रेरणा र आरम्भ

सन्ध्या पहाडीले साहित्य लेखनको पहिलो प्रेरणा स्रोतका रूपमा आफ्नी आमालाई चिनाउन चाहन्छिन् ।[23] बाल्यावस्थामा उनको घरमा उनकी आमाले गीता पाठ गर्ने गरेको र लयबद्ध रूपमा आमाले गाएको गीताका श्लोकहरू सुनेर नै उनी साहित्यप्रति आकर्षित भएको पाइन्छ । सानै उमेरदेखि पढाइप्रति विशेष लगाब राख्नुका साथै बाह्य क्रियाकलापहरूमा सक्रिय सहभागिता जनाउने बानी भएकी पहाडी विद्यालय तहदेखि नै साहित्य लेखनको आरम्भ देखिन्छ । यस्तै उनी टङ्गाल माविमा कक्षा ६ मा पढ्दा विद्यायलयले आयोजना गरेको वृक्तृत्व कला प्रतियोगितामा भाग लिएर प्रथम भएकोमा पुरस्कारस्वरूप माघव घिमिरेको **गौरी** पाएपछि कविता लेख्ने प्रेरणा मिलेको उनी बताउँछिन् ।[24] सन्ध्या पहाडीलाई साहित्य क्षेत्रमा लाग्ने प्ररणा प्रदान गर्ने अर्को सन्दर्भ पनि रहेको छ । उनी छसात वर्षको हुँदा रेडियो नेपालको बाल कार्यक्रममा उनी सधैं भाग लिन्थिन् । त्यतिबेला एउटा कविता छनोट भएर कार्यक्रममा प्रसारित भएबापत बिस रूपैयाँ लेखक तथा बालकविलाई प्राप्त हुन्थ्यो, त्यसले उनलाई कविता लेख्नका लागि झन् बढी प्रोत्साहित गर्दथ्यो र यसले साहित्यका क्षेत्रमा लाग्नका लागि उनलाई प्रेरणा दिने काम पनि गऱ्यो ।[25]

प्रवेशिका उत्तीर्ण गरेपछि वैवाहिक सूत्रमा बाँधिएकी सन्ध्या पहाडी साहित्यिक यात्राको औपचारिक थालनी पनि यसपछि मात्र भएको हो । यस प्रकार उनलाई साहित्यमा लाग्ने प्रेरणाको मुख्य स्रोतका रूपमा उनले आफ्ना ससुरा रामबहादुर पहाडीको केन्द्रीय भूमिका रहेको बताउँछिन् ।[26] त्यस्तै गरेर साहित्यकार धुस्वाँ सायमीलाई पनि उनी आफ्नो प्रेरणा स्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्छिन् ।[27]

२.८.२ प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरू

विद्यालय शिक्षा आर्जन गर्ने समयदेखि नै साहित्यप्रति आकर्षित त्यसको साधनातर्फ सक्रिय भएको देखिए पनि सन्ध्या पहाडीको नेपाली साहित्यमा औपचारिक प्रवेश भने अलि पछि मात्र भएको

[23]ऐजन ।
[24]ऐजन ।
[25]ऐजन ।
[26]ऐजन ।
[27]ऐजन ।

देखिन्छ । उनका हालसम्म जम्मा दुई वटा कविता सङ्ग्रहहरूमात्र प्रकाशित भएको देखिन्छ । वि.सं २०५३ मा पहिलो कृति प्रकाशित गराएकी पहाडीले त्यसको चौध वर्षपछि आफ्नो दोस्रो कविता कृतिको प्रकाशन गर्न सफल भएकी छन् । हालसम्म प्रकाशनमा आएका उनका कृतिहरूको सूची यस प्रकार रहेको छ :

कृति	विधा	प्रकाशन साल
मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू	कविता	वि.सं. २०५३
घामका अक्षर	कविता	वि.सं. २०६७
हारेको मान्छे	लामो कविता	प्रकाशोन्मुख

सन्ध्या पहाडीका प्रकाशित कृतिहरू **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (२०५३) र **घामका अक्षर** (२०६७) रहेका छन् । यी दुबै कृति उनका कविता सङ्ग्रहहरू हुन् । यी कृतिका अतिरिक्त उनका फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भइ रहेका छन् । पहाडी कृतिहरू सङ्ख्यात्मक रूपले कम देखिए पनि गुणात्मक हिसाबले भने ती महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । यसका साथै उनले लेखेको लामो कविता **हारेको मान्छे** प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको छ । यस लामो कवितामा मानिसले ज्ञान विज्ञानका क्षेत्रमा विजय प्राप्त गरे पनि प्रकृतिसँग भने हारि रहेको वा मान्छेले संसारसँग जितेर पनि आफैसँग भने हारि रहेको सामयिक यथार्थलाई विषय वस्तु वा अन्तर्वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ र यो छिटै प्रकाशित हुने कुराको सूचना प्राप्त भएको छ ।[२८]

२.८.३ प्रकाशित फुटकर रचनाहरू

पुस्तकाकार कृतिका साथै सन्ध्या पहाडीका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा विविध विधाका साहित्यिक लेख रचनाहरू प्रकाशित भइ रहेका छन् । सामयिक पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित उनका लेखरचनाहरूको सूची यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

[२८]ऐजन ।

शीर्षक	विधा	पत्रिका/कृति
त्यही ठाउँ त्यही गाउँ	कविता	कविता त्रैमासिक
कविता बाच्दैछन् सिद्धिचरण	कविता	१०१ कवि १०१ कविता
गुलाबी साँझमा	कविता	कविता त्रैमासिक, पूर्णाङ्क ९८, पृ. ३२-३३
यो सहर	कविता	कविता त्रैमासिक, पूर्णाङ्क ९३, पृ. २८-२९
आकाङ्क्षा	कविता	कलाश्री पत्रिका पूर्णाङ्क ४
अस्तित्व	कथा	समकालीन साहित्य, पू. ६६, पृ. १००-१०२
बिना दिदी	कथा	कथा सङ्कलन, नेपाथ्यमा नारी
सम्झनामा जगदीश घिमिरे	स्मृति	उपलब्धि, अङ्क ४, वर्ष १, पृ. १७-१८
गङ्गा राणा अनेक दृष्टिमा	आलेख	नूर-गङ्गा प्रतिभा पुरस्कार गुठी स्मारिक २०७०

यसप्रकारले सन्ध्या पहाडीका विभिन्न पत्रपत्रिका तथा साहित्यिक सङ्कलनहरूमा फुटकर रचनाहरू पनि प्रकाशित भइरहेका छन् । पुस्तकको आकारमा कविताहरूको मात्र प्रकाशन गरेकी पहाडीले फुटकर रूपमा भने कथा विधामा पनि कलम चलाएको देखिन्छ । यहाँ प्रस्तुत गरिएका उनका फुटकर रचनाहरूको सूचीले उनलाई कथाकारका रूपमा चिनाउने काम गरेको छ । उनका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा यस प्रकारका साहित्यिक रचनाहरूको प्रकाशन क्रम जारी छ ।

२.८.३ सम्पादन कार्य

सन्ध्या पहाडी साहित्य लेखनका अतिरिक्त अन्य विभिन्न क्रियाकलापहरूमा सक्रिय रूपले सहभागी भएको देखिन्छ । उनको सक्रियताका धेरै पक्षहरू साहित्यसँग नै सम्बन्धित रहेका छन् । यस्तै प्रकारको उनकी जीवनको सक्रियता पक्ष हो सम्पाद कार्य । उनले आफूले मात्र साहत्यि नलेखेर अन्य व्यक्तिहरू पनि साहित्यमा सक्रिय गराउने अन्यले लेखेका रचनाहरूको सम्पादन र प्रकाशन गर्ने कार्यहरूमा पनि उनी सक्रिय रहेको देखिन्छ । उनले सम्पादन गरेका पत्र पत्रिकाहरूको सूची तल प्रस्तुत गरिएको छ :

पद	पत्रिकाको नाम	समयावधि
कार्यकारी सम्पादक	कविता त्रैमासिक	२०६०-२०६२
कार्यकारी सम्पादक	लोकसंस्कृति	२०६३ देखि हालसम्म
सम्पादक	प्रज्ञागतिविधि	२०५६-२०६६
कार्यकारी सम्पादक	अर्न्तदृष्टि	२०७० सालदेखि हालसम्म

यसप्रकार सन्ध्या पहाडीले नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित हुने **कविता** पत्रिकाको सम्पादन गरेको देखिन्छ ।[29] यसका साथै उनले लोक म्युजिक सेन्टरबाट प्रकाशित **लोक संस्कृति** पत्रिकाको पनि सम्पादन कार्य गर्दै आएको देखिन्छ । उनले सम्पादन गरेको पहिलो पत्रिका त्रैमासिक रूपमा प्रकाशन हुने कविता साहित्य केन्द्री पत्रिका हो भने दोस्रो चाहिँ अर्धवार्षिक रूपमा प्रकाशन हुने लोक साहित्य केन्द्री पत्रिका हो ।[30] उनले तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित हुने **प्रज्ञा गतिविधि** नामको पत्रिको पनि सम्पादन कार्य गरेको पाइन्छ । प्रतिष्ठानमा जागिर सुरु गरेपछिको केही समयपछि उनले यस पत्रिकाको सम्पादन गरेकी हुन् ।[31] यस प्रकार उनले सम्पादन कार्यका माध्यमबाट पनि नेपाली साहित्यको विकास र विस्तारमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ ।

२.९ सम्मान तथा पुरस्कार

कुनै पनि स्रष्टाले पुरस्कारकै लागि भने सिर्जन कार्य नगर्ने र गर्न पनि नहुने भए पनि उसले आफ्नो सिर्जनाका लागि कुनै पुरस्कार वा मान सम्मान प्राप्त गर्दा त्यसले सिर्जनाको उर्जा थप्ने बताउने सन्ध्या पहाडीले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा योगदानको कदरस्वरूप उनलाई विभिन्न प्रकारका सम्मान तथा पुरस्कारहरू प्राप्त भएको देखिन्छ । उनले प्राप्त गरेका सम्मान तथा पुस्कारको सूची तल प्रस्तुत गरिएको छ :

[29]ऐजन ।
[30]ऐजन ।
[31]ऐजन ।

पद्म कन्या पदक		वि.सं. २०५३
प्रथम	राष्ट्रिय कविता महोत्सव	वि.सं. २०६१
द्वितीय	अन्तरसंस्थान कविता प्रतियोगिता	वि.सं. २०६१
भारती उपाध्याय साहित्य सम्मान		वि.सं. २०६४
द्वितीय	राष्ट्रिय महिला कविता प्रतियोगिता	वि.सं. २०६५
सूचक साहित्य सम्मान		वि.सं. २०६९
हिराबहादुर खड्का सम्मान		वि.सं. २०६४

उनले २०५३ सालमा पद्मकन्या पदक प्राप्त गरेको पाइन्छ । यस्तै स्वर्गद्वारीमा २०६१ सालमा सम्पन्न राष्ट्रिय कविता महोत्सवमा प्रथम पुरस्कार प्राप्त गर्न सफल भएको देखिन्छ ।[32] यसका साथै उनी अन्तरसंस्थान कविता प्रतियोगितामा द्वितीय स्थान हात पार्न सफल भएकी छन् भने राष्ट्रिय महिला कविता प्रतियोगितामा पनि उनी दोस्रो नै भएको देखिन्छ । सन्ध्या पहाडीको साधनाको कदरस्वरूप उनलाई २०६४ सालको भारती उपाध्याय साहित्य सम्मान र यसै सालको हीराबहादुर खड्का सम्मान प्रदान गरिएको पाइन्छ । यसका साथै उनलाई सूचक साहित्य सम्मानबाट पनि समान्नित गरिएको देखिन्छ ।[33] यस्तै उनले राष्ट्रिय महिला कविता प्रतियोगितामा द्वितीय स्थान प्राप्त गरेकी छन् भने हीराबहादुर खड्का सम्मान पनि उनले प्राप्त गरेकी छन् ।[34] यस प्रकार नेपाली साहित्य र त्यसको पनि कविता विधामा सक्रिय रूपले कलम चलाइ रहेकी सन्ध्या पहाडीलाई विभिन्न प्रतियोगिताहरूमा प्रथम तथा द्वितीय भएर मात्र होइन उनले साहित्यका क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानको कदर स्वरूप अन्य क्षेत्रबाट पनि विभिन्न प्रकारका पुरस्कार तथा सम्मान प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

[32]ऐजन ।
[33]ऐजन ।
[34]ऐजन ।

२.१० जीवनदर्शन

सन्ध्या पहाडी जीवनलाई एक रहस्यमय पत्रका रूपमा चिनाउन चाहन्छिन् । उनका विचारमा जीवन भनेको पत्रैपत्र भएको र हरेक पत्रमा नवीन रहस्य भएको सुन्दर फूल हो ।[35] उनी जीवनलाई नीरस रूपले नभई सकेसम्म खुलेर बाँच्नु पर्ने बताउँद छिन् । जीवनबाट हार खाएर होइन सङ्घर्ष गरेर त्यसैमा रमाइलो मान्दै बिताउनु पर्ने धारण राख्ने उनी यसलाई सङ्घर्षको अर्को नामका रूपमा चिनाउन चाहन्छिन् ।[36]

[35] ऐजन ।

[36] ऐजन ।

तेस्रो परिच्छेद

सन्ध्या पहाडीको व्यक्तित्व

३.१ विषयप्रवेश

कुनै पनि व्यक्तिलाई सम्पूर्ण रूपले चिनाउने र अन्य व्यक्तिसँग उसलाई पृथक् बनाउने भनेको मान्छेको आफ्नो व्यक्तित्व नै हो । व्यक्तिको सक्रियताले उसको व्यक्तित्व निर्माण गर्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । त्यसो त व्यक्तिले प्राकृतिक रूपमै पनि व्यक्तित्व लिएर आएको हुन्छ र त्यस्तो व्यक्तित्व उसको शारीरिक व्यक्तिका रूपले चिनिन्छ । यहाँ नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा सक्रिय रूपले लागेकी स्रष्टा सन्ध्या पहाडीको व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षहरूको चर्चा गरिएको छ । उनको व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षहरूलाई पहिले तीन वर्गमा विभाजन गरिएको छ र तीअन्तर्गत अन्य पक्षहरूको निर्माण गरी तिनीहरूको छुट्टाछुट्टै गरी तिनलाई चिनाउने प्रयास गरिएको छ ।

३.२ शारीरिक व्यक्तित्व

शरीरिक व्यक्तत्वलाई व्यक्तिको बाह्य व्यक्तित्वका रूपमा पनि चिनाउने गरेको पाइन्छ । व्यक्तिले जन्मदै लिएर आएको शरीरका बाह्य अङ्गप्रत्यङ्गको विन्यास, विकास र स्वरूपले व्यक्तिको शारीरिक व्यक्तित्वको निर्माण गर्ने कार्य गर्छ । व्यक्तिको यही व्यक्तित्वले नै उसलाई हेर्दा सुन्दर वा असुन्दर बनाउने काम गर्छ । अर्थात् मानिसको शारीरिक व्यक्तित्व नै उसको रूप रङ्गको निर्माण गर्ने पनि गर्छ । अन्य मानिसहरूलाई पहिलो प्रभाव पार्ने व्यक्तित्वको भनेको उसको बाह्य व्यक्तित्वले नै हो । सन्ध्या पहाडी आकर्षक र सुन्दर शारीरिक व्यक्तित्व भएकी व्यक्तिमा पर्छिन् । गोरो छाला, निला आँखा, ठिक्क मिलेको नाक, चौडा निधार र बाटुलो अनुहार भएकी पहाडीलाई देख्ने बित्तिकै जो कोही व्यक्ति प्रभावित हुन्छ । पाँच फिटको उचाइ भएकी पहाडी त्रिसठ्ठी केजी तौल भएको आकर्षक शरीरकी धनी व्यक्ति हुन् ।[37] उनको यही अकार्षक शारीरिक व्यक्तित्वले नै उनलाई टेलिभिजनमा काम

---

[37] ऐजन ।

गर्ने वातावरण निर्माण गरेको देखिन्छ ।[३८] आकर्षक शारीरिक व्यक्तित्व कवयित्री सन्ध्या पहाडीको परिचय हो ।

३.३ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू

सन्ध्या पहाडी बहुआयामिक व्यक्तित्व भएकी प्रतिभा हुन् । साहित्य सिर्जनादेखि पत्रकारितासम्म यिनको व्यक्तित्व विस्तारित भएको छ । यिनले साहित्यको कविता विधालाई मुख्य साधनाको क्षेत्र बनाए पनि साहित्यका अन्य विधामा पनि यिनको कलम चलेको देखिन्छ । यिनको व्यक्तित्वको बहुआयामिक पाटाहरूको विभाजन यसरी गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ-

३.३.१ साहित्यकार व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडी बाल्यावस्थादेखि नै साहित्यतर्फ आकर्षित भएकी व्यक्ति हुन् । उनको यस प्रकारको आकर्षणले नै उनलाई समसामयिक युगकी एक सशक्त नारी प्रतिभाका रूपमा स्थापित गराएको हो । उनले साहित्यको मुख्यतया कविताको सिर्जना गरेकी छन् र उनको साहित्यिक व्यक्तित्वको मुख्य पक्षका रूपमा पनि यही कवि व्यक्तित्व महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ । उनको साहित्यिक व्यक्तित्वको मुख्य पक्ष कवि व्यक्तित्व भए पनि साहित्यिक व्यक्तित्वअन्तर्गत उनको व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षहरू रहेका छन् । उनको साहित्यिक व्यक्तित्वका ती पक्षहरूको चर्चा यहाँ गरिएको छ ।

साहित्य क्षेत्रमा लागेको व्यक्तिले साहित्यका विधा क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानले नै उसको साहित्यिक व्यक्तित्वको निर्माण गर्ने कार्य गर्छ । सन्ध्या पहाडी नेपाली साहित्यको समसामयिक कालखण्डको कविता क्षेत्रकी एक चर्चित कवि व्यक्ति हुन् । विद्यालय तहमा अध्ययन गर्ने अवस्थादेखि नै साहित्यप्रति अकर्षित भएकी पहाडी व्यक्तिका विभिन्न पक्षहरूमध्ये मुख्य व्यक्तिका रूपमा साहित्यिक व्यक्तित्व अगाडि आउँछ । उनले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानका आधारमा निर्मित भएको साहित्यिक व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरूको चर्चा यहाँ गरिएको छ ।

[३८] ऐजन ।

३.३.१ .१ कवि व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडी मुख्यतः कवि व्यक्तित्व हुन् । उनी साहित्यतर्फ आकर्षित भएको प्रभाव ग्रहण गरेको सन्दर्भ भनेको आमाको मुखबाट सुनेका गीताका श्लोकहरूदेखि लिएर उनले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा प्रकाशित गरेका कृतिहरूसम्मका सबै प्रमाणहरूले सन्ध्या पहाडीको साहित्यिक व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षहरूमध्येको सर्वोपरी महत्त्व भएको पाटोका रूपमा कवि व्यक्तित्वलाई नै चिनाउने काम गरेको छ । हालसम्म उनका जम्मा दुइवटा कविता सङ्ग्रह र अन्य फुटकर कविताहरू प्रकाशित छन् । हालसम्म उनले प्रकाशन गरेका कृतिहरूका अधारमा पहाडी नेपाली कविताको सामयिक कालखण्डकी एक सक्रिय र सफल कविका रूपमा अगाडि आइ रहेको कुरा प्रष्टसँग भन्न सकिन्छ ।[३९] यस कालका नारी स्रष्टाहरूमध्ये उनी पनि एक अब्बल दर्जाकी कवि हुन् । साहित्यका अन्य विधाका तुलनामा कवितामा नै उनको कलम बढी रमाएको पनि पाइन्छ । यस कारण गर्दा पनि होला उनको कवि व्यक्तित्व निकै उज्यालो पक्षका रूपमा उनको जीवनमा चम्कि रहेको छ । हालसम्म उनका **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (२०५३) र **घामका अक्षर** (२०६७) गरी जम्मा दुइवटा कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित रहेको देखिन्छ । यसका साथै विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूमा उनका फुटकर कविताहरू पनि प्रकाशित भइ रहेका छन् । उनले सिर्जना गरेका र कविता सङ्ग्रहहरूमा समावेश भएका तथा अन्य विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूमा फुटकर रूपले छापिएका कविताहरूले नै उनको कवि व्यक्तिको पक्षलाई सघन बनाउने काम गरेको पाइन्छ ।[४०]

सन्ध्या पहाडी नारी स्रष्टा भएकाले पनि होला उनका कविताको मुख्य केन्द्र नारी स्वाभिमान र अस्मितामाथिको प्रहार बनेको देखिन्छ । नारी मात्रले भोग्नु परेको वेदना र चोटप्रति उनका कविता कठोर बनेर उत्रन खोजेको देखिन्छ ।[४१] उनका कविता कृतिहरूको व्याख्या तथा तिनको विश्लेषण आगामी परिच्छेदमा गरिएको छ ।

---

[३९]ऐजन ।

[४०]ऐजन ।

[४१]ऐजन ।

३.३.१.२ गीतकार व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडीको साहित्यिक व्यक्तित्वको अर्को महत्त्वपूर्ण पाटो गीतकार व्यक्तित्व हो । उनले आफ्नो पहिलो कविता सङ्ग्रह **मृगतृष्णा तथा अन्य कविता** आफूले लेखेका तीन वटा गीतहरू समावेश गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहमा प्रकाशित यी गीतहरूले नै उनको गीतकार व्यक्तित्वको निमार्ण गरेको देखिन्छ । उनले आफ्ना गीतहरूमा मुख्य रूपले प्रेमपरक रागात्मतालाई स्थान दिएकी छन् । लायात्मकताका साथ लेखिएका उनका गीतहरूले उनको साहित्यिक व्यक्तित्वअन्तर्गत एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष थप्ने काम गरेको पाइन्छ ।

३.३.१.३ काव्यकार व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडीले फुटकर आयामका कविताका अतिरिक्त खण्डकाव्यात्मक आयामका कविताकाव्य लेखनमा पनि कलम चलाएको पाइन्छ । उनले यस क्षेत्रका चलाएको कलमले उनलाई काव्यकार व्यक्तित्वका रूपमा अगाडि सारेको छ । त्यसो त यस आयामको उनको रचना औपचारिक रूपले प्रकाशित भएको त छैन तर पनि **हारेको मान्छे** शीर्षक गरेको उनको लामो कविता प्रकाशोन्मुख रहेको जानकारी पाइन्छ ।[42] मानिसले ज्ञान विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा विजय प्राप्त गरे पनि ऊ प्रकृतिसँग हारि हरनु परेको कुरालाई अन्तर्वस्तु बनाएर रचना गरिएको यस लामो कविताले नै उनलाई काव्यकार व्यक्तित्वका रूपमा उभ्याएको देखिन्छ ।

३.३.१.४ कथाकार व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडीले नेपाली कविताका अतिरिक्त कथा विधामा पनि कलम चलाएको पाइन्छ । उनका कथाहरू कृतिगत रूपमा प्रकाशित नभएका भए पनि नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित हुने समकालीन साहित्य, साझा प्रकाशनले प्रकाशति गर्ने गरिमा, गोरखापत्र संस्थानको मासिक प्रकाशन मधुपर्क लगायत अन्य क्षेत्रबाट प्रकाशित हुने विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा उनका कथाहरू प्रकाशित भएको पाइन्छ । फुटकर रूपमा प्रकाशित उनका कथाहरूले समसामयिक समाजका यथार्थ र नारीमनका यथार्थ तथा प्रेम र प्रणयको भावनालाई विषय वस्तु बनाएको पाइन्छ । सङ्ख्यात्मक रूपले कथा सङ्ग्रह

[42]ऐजन ।

पुग्ने गरी प्रकाशित उनका कथाहरूको सङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको जानकारी पाइन्छ ।[५३] यस प्रकार फुटकर रूपमा नै भए पनि सन्ध्या पहाडीले नेपाली कथा लेख्ने काम गरेकी छन् र उनको यस कार्यले उनलाई कथाकारका रूपमा चिनाएको छ ।

सन्ध्या पहाडीको बहुमुखी व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू मध्येको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्षका रूपमा स्क्रिप्ट लेखक व्यक्तित्व पनि देखिएको छ । उनले नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान (तत्कालीन राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान) मा काम सुरु गर्दा त्यहाँको श्रव्यदृश्य विभागमा रहेर काम गरेकी हुन् र त्यहाँ उनले नेपाली साहित्यका विशिष्ट साहित्यकारहरूको अडियो तथा भिडियोका आधारमा उनीहरूको प्रोफाइल तयार गर्नु पर्दथ्यो । यस क्रममा उनले नेपाली साहत्यिका करिब एक सय जना विशिष्ट साहित्यकारहरूको प्रोफाइलसहित भिडियो तयार गरेकी छन् र त्यसको स्क्रिप्ट समेत आफैले लेखेकी छन् ।[५४] उनको यस कार्यले उनलाई स्क्रिप्ट लेखक व्यक्तित्वका रूपमा चिनाउने काम गरेको छ ।

३.४.१ साहित्येतर व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडीको जीवन साहित्यका क्षेत्रमा मात्र क्रियाशील छैन । उनले जीवन सञ्चालनका लागि अन्य विभिन्न क्षेत्रमा आफ्नो सक्रियता देखाएकी छन् । साहित्यइतरका क्षेत्रमा उनले देखाएको सक्रियताले उनको साहित्येतर व्यक्तित्वको निर्माण गर्ने काम गरेको देखिन्छ । उनका साहितियक व्यक्तित्वअन्तर्गत रहेका विभिन्न पक्षको चर्चा तल गरिएको छ ।

३.४.१ .२ जागिरे व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडीले जिवीकोपार्जनका लागि रोजेको जागिर पेसाले उनको जागिरे व्यक्तित्वको निर्माण गरेको पाइन्छ । उनी २०५१ सालदेखि हालसम्म तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान र हालको नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानका जागिरे छन् ।[५५] वि.सं. २०५१ तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा श्रव्य/दृश्य शाखाको अधिकृतका रूपमा उनले जागिरको सुरुवात गरेकी हुन् र हाल त्यहीँ नै उनी जनसम्पर्क, प्रकाशन, छापाखाना तथा बजार व्यवस्थापन शाखाको उपप्रमुखका रूपमा काम

[५३]ऐजन ।
[५४]ऐजन ।
[५५]ऐजन ।

गरि रहेकी छन् ।[46] करिब बिस वर्ष जागिर खाएकी सन्ध्या पहाडी आफ्नो कामप्रति निकै बफादार, मिहिनेती र लगनशील भएर लागि पर्ने व्यक्तिका रूपमा परिचित छन् । उनी आफूभन्दा ठुलो पदका व्यक्तिहरूलाई आदर गर्ने र तल्लो दर्जाका सहकर्मीहरूलाई स्नेहपूर्ण व्यवहार गर्ने व्यक्तित्वका रूपमा चिनिन्छिन् ।[47] यस प्रकार इमान्दारिता, बफादारिता र कर्मप्रतिको लगनशीलता तथा निष्ठावानिता उनको जागिरे व्यक्तित्वको परिचयभित्र अटेर आएको देखिन्छ ।

३.४.२ .३ संस्थागत व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडी व्यक्तिगत जीवनका हरेक क्रियाकलाप, जागिर, साहित्य लेखनका अतिरिक्त विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूमा पनि सक्रिय रहेको देखिन्छ । उनको यही सक्रियताले नै उनको व्यक्तित्वमा नवीन पक्ष निर्माण भएको छ । उनी अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाज नेपाल च्याप्टरका महासचिव, गुञ्जन नेपालको केन्द्रीय सदस्य, नेपाली लेखक सङ्घको कार्य समिति सदस्य जस्ता पदहरूमा रहेर विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूमा सक्रियतापूर्वक सङ्लग्न भएको देखिन्छ ।[48] यसका साथै उनी नारी साहित्य प्रतिष्ठानको उपाध्यक्ष भएर पनि कार्य सम्पादन गरी सकेकी छन् ।[49] उनी सङ्लग्न भएका सबै सङ्घसंस्थाहरू साहित्यसँग सम्बन्धित रहेका छन् र यो संस्थागत सङ्लग्नताका माध्यमबाट पनि उनले नेपाली साहित्यको विकास र विस्तारमा महत्त्वपूर्ण योगदान नै दिएको देखिन्छ । यस प्रकार विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूमा सक्रिय भएर निर्माण भएको उनको संस्थागत व्यक्तित्व पनि उनको व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षहरूमध्येको एउटा मुख्य पाटोका रूपमा उपस्थापित भएको छ ।

३.४.२.४ सम्पादक व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडीले विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूको सम्पादन कार्य पनि गरेकी छन् । उनी साहित्य लेखनका अतिरिक्त अन्य विभिन्न क्रियाकलापहरूमा सक्रिय रूपले सहभागी भएको देखिन्छ । उनको सक्रियताका धेरै पक्षहरू साहित्यसँग नै सम्बन्धित रहेका छन् । यस्तै प्रकारको उनको जीवनको सक्रियता पक्ष हो सम्पाद कार्य । उनको यस्तो सक्रियताले उनको जीवनमा उनलाई नयाँ व्यक्तित्वका

---

[46]ऐजन ।

[47]ऐजन ।

[48]ऐजन ।

[49]ऐजन ।

रूपमा चिनाउने काम गरेको छ, अर्थात् उनले गरेको सम्पादन कार्यले नै उनलाई सम्पादक व्यक्तित्वका रूपमा चिनाउने कार्य गरेको छ । उनले आफूले मात्र साहत्यि नलेखेर अन्य व्यक्तिहरू पनि साहित्यमा सक्रिय गराउने अन्यले लेखेका रचनाहरूको सम्पादन र प्रकाशन गर्ने कार्यहरूमा पनि उनी सक्रिय रहेको देखिन्छ । उनले नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित हुने **कविता** पत्रिकाको सम्पादन गरेको देखिन्छ । यसका साथै उनले लोक म्युजिक सेन्टरबाट प्रकाशित **लोक संस्कृति** पत्रिकाको पनि सम्पादन कार्य गर्दै आएको देखिन्छ ।[50] उनले सम्पादन गरेको पहिलो पत्रिका त्रैमासिक रूपमा प्रकाशन हुने कविता साहित्यकेन्द्री पत्रिका हो भने दोस्रो चाहिँ अर्धवार्षिक रूपमा प्रकाशन हुने लोक साहित्य केन्द्री पत्रिका हो । यसका साथै उनले जागिर खाएको संस्था (तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान) बाट प्रकाशन हुने 'प्रज्ञा गतिविधि' नामक पत्रिकाको पनि उनले सम्पादन गरेको देखिन्छ । यो पत्रिका नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानले गरेका गतिविधिहरूका बारेमा जानकारी दिने समाचारमूलक सामग्रीका रूपमा हालसम्म पनि प्रकाशित भइ रहन्छ ।[51] यस प्रकार उनले सम्पादन कार्यका माध्यमबाट पनि नेपाली साहित्यको विकास र विस्तारमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ । उनको यस योगदानले निर्माण गरेको उनको सम्पादक व्यक्तित्व पनि चम्किलो बनेर देखिएको छ ।

३.४.२.५ कार्यक्रम सञ्चालक तथा उद्घोषक व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडीका व्यक्तित्वका विविध पक्षहरूमध्ये कार्यक्रम सञ्चालक तथा उद्घोषक व्यक्तित्व पनि एक महत्त्वपूर्ण व्यक्तित्वका रूपमा देखिएको छ । उनले रेडियो नेपाल तथा नेपाल टेलिभिजनमा कार्यक्रम सञ्चालन तथा उद्घोषण कार्य गरेर यो व्यक्तित्वको निर्माण गरेकी हुन् । उनले नेपाल टेलिभिजनमा वि.सं. २०५१ देखि २०६४ सालसम्म साहित्यिक कार्यक्रम सञ्चालन तथा उद्घोषण कार्य गरेकी छन् ।[52] यसका साथै उनले २०५१ सालदेखि २०५४ सालसम्म रेडियो नेपालमा महिला कार्यक्रमको पनि सञ्चालन गरेकी छन् । उनले नेपाल टेलिभिजनमा सुरुका तिन महिना समाचार

[50] ऐजन ।
[51] ऐजन ।
[52] ऐजन ।

वाचकका रूपमा समेत काम गरेको पाइन्छ ।[53] यस प्रकार सन्ध्या पहाडीको व्यक्तित्वको यो पक्ष एक महत्त्वपूर्ण पाटोका रूपमा उपस्थापित भएको देखिन्छ ।

३.४.२.६ सञ्चारकर्मी व्यक्तित्व

सन्ध्या पहाडीको साहित्यत्तर व्यक्तित्वका बहु पक्षहरमध्येको एक पाटाका रूपमा सञ्चारकर्मी व्यक्तित्व पनि देखिएको छ । उनले नेपाल टेलिभिजनमा जागिर आरम्भ गरेको समयमा समाचार बाचिका भएर काम गरेको देखिन्छ ।[54] समयका हिसाबले तीन महिनामात्र उनले समाचार वाचन गरेको भए पनि उनले गरेको यही कार्यले उनलाई सञ्चारकर्मी व्यक्तित्वका रूपमा उपस्थित गराउने कार्य गरेको छ ।

यस प्रकार नेपाली कविताको समसामयिक कालखण्डमा सक्रियतापूर्वक कविता साहित्यका माध्यमबाट नेपाली साहित्यको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याइ रहेका कवयित्री सन्ध्या पहाडी बहुमुखी व्यक्तित्व लिएर देखिएकी छन् । नेपाली साहित्य लेखनका अतिरिक्त यसको विकास र विस्तारका लागि संस्थागत रूपले पत्रपत्रिकाको सम्पादान गरेर त्यसैमा लागि परेकी कवयित्री पहाडीको व्यक्तित्वका अनेक पक्षहरूमध्ये सर्व शक्तिमान पक्षका रूपमा भने कवि व्यक्तित्व नै देखिएको छ ।

---

[53]ऐजन ।

[54]ऐजन ।

चौंथो परिच्छेद

सन्ध्या पहाडीको कृतित्व

४.१ विषयप्रवेश

केटाकेटी अवस्थादेखि नै साहित्यतर्फ आकृष्ट बनेकी पहाडीको पहिलो प्रकाशित कविता सङ्ग्रह भने २०५३ सालमा मात्र प्रकाशित भएको देखिन्छ । पहिलो कृति प्रकाशन भएको करिब देड दशकपछि उनको दोस्रो कविता कृति प्रकाशित भएको पाइन्छ । हालसम्म प्रकाशित भएका उनका कृतिहरूमा **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (२०५३) र **घामका अक्षर** (२०६८) रहेका छन् । यी सङ्ग्रहका अतिरिक्त उनका अन्य फुटकर रचनाहरू प्रकाशित भएको पाइन्छ । यहाँ हालसम्म प्रकाशित उनका दुइवटा कविता सङ्ग्रहलाई उनको कृतित्व अन्तर्गत समावेश ती कृतिहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२ सन्ध्या पहाडीका कविता सङ्ग्रहहरूको विश्लेषण

समसामयिक नेपाली कविता धाराकी सक्रिय र चर्चित कवि प्रतिभा सन्ध्या पहाडीले नेपाली कविताका क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएकी छिन् । विद्यालय तहदेखि नै कविताका क्षेत्रमा आकर्षित भएकी भए पनि उनका कृति प्रकाशनको आरम्भ भने २०५३ सालबाट मात्र भएको देखिन्छ । यसपछि उनको अर्को कृतिको प्रकाशन भने पन्ध्र वर्षपछि मात्रै भएको देखिन्छ । हालसम्म उनका **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (२०५३) र **घामका अक्षर** (२०६८) गरी जम्मा दुइवटा कविता कृतिहरू प्रकाशित छन् । उनका यी कृतिहरूलाई समालोचक खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले आफ्नो अनुसन्धानात्मक कृति **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास** (२०६०) मा निर्धारण गरेका कविता तत्त्वका आधारका मान्यतामा अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने कार्य यहाँ गरिएको छ ।

४.२.१ मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

४.२.१.१ परिचय

मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू कवयित्री सन्ध्या पहाडीको पहिलो प्रकाशित कविता कृति हो । वि.सं. २०५३ मा पहिलो पटक प्रकाशित यस कृतिलाई प्रकाशन गर्ने कार्य निदान प्रकाशनले गरेको छ । डिमाइ अकारका ८६ पृष्ठहरूमा विन्यस्त यस कविता सङ्ग्रहमा पहाडीका ३६ वटा कविताहरू सङ्गृहित छन् । कृतिको आवरण पृष्ठको सबै भन्दा माथि 'मृगतृष्णा' ठुलो आकारका अक्षरहरूमा लेखिएको छ भने त्यसभन्दा अलि तल 'तथा अन्य कविता' अलि साना आकारका अक्षरहरूमा लेखिएको छ । त्यसभन्दा लेखिका सन्ध्याा पहाडीको नाम लेखिएको छ । कालो, निलो र सेतो रङ्गको संयोजन रहेको यस कृतिको आवरण पृष्ठ आकर्षक तथा सुन्दर रहेको छ । आवरण पृष्ठभन्दा भित्रको पृष्ठमा आवरण पृष्ठमा रहेका सबै कुराका साथै कृति प्रकाशकको नाम थप गरिएको छ । यस पछाडिका २ पृष्ठमा कृतिको विस्तृत जानकारी पस्किएको छ भने त्यसपछि साहित्यकार धुस्वां सायमीको शुभकामना मन्तव्य समावेश गरिएको छ । ठिक यसको पछाडिको पृष्ठमा प्रकाशकीय राखिएको यस कृतिमा यसपछि कविता क्रमको सूची प्रस्तुत गरिएको छ र यसपछि यहाँका कविताहरूलाई क्रमैसँग समावेश गरिएको छ ।

४.२.१.२ विषयवस्तु

विषयवस्तुलाई वस्तु मात्र पनि भनिन्छ ।कृतिमा बाह्य प्रकाशनको सारभूत अंश वा सारतत्त्व तथा आन्तरिक तत्त्व वा गुदीलाई वस्तु भनिन्छ ।[55] वस्तु सबै खाले कृतिमा हुन्छ । विना वस्तु कुनै पनि कृतिको संरचना हुँदैन । वस्तु मूलतः भाव वा विचारका रूपमा अभिव्यक्त भए पनि यसको प्रयोग कृतिको प्रकृतिअनुसार फरक फरक ढङ्गले गरिन्छ । त्यसैले वस्तुलाई कृतिको प्रमुख आधार सामग्री मानिन्छ जसले कृतिलाई अर्थ र भाव प्रदान गर्ने काम गर्दछ ।[56]

---

[55]खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास** (काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६०), पृ. ७७ ।
[56]ऐजन ।

सन्ध्या पहाडीको पहिलो कविताकृति **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (कविता सङ्ग्रह) का कविताहरूले विभिन्न सन्दर्भलाई वस्तु बनाएर आफ्नो आकार ग्रहण गरेका छन् । ती कविताहरूको विषयवस्तुलाई तलको तालिकामा प्रष्ट पारिएको छ ।

कविताको शीर्षक	अन्तर्वस्तु/विषयवस्तु
१.तिमीसित कविता बाँच्दैछु	विवेच्य कविता सङ्ग्रहको पहिलो क्रममा रहेको यस कवितामा कविता र जीवनका बिचमा सुन्दर समानतालाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ । साहित्यका अन्य विधाका तुलनामा कविता जस्तो सुन्दर छ मानिसको जीवन पनि त्यस्तै सुन्दर हुनु पर्ने र जीवन सुन्दर हुनका लागि प्रेमको आवश्यकता पर्ने कुरा कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।
२.आत्मादेखि शताब्दियौँसम्म	यस कवितामा पितृसत्तात्मक समाजमा रहेको नारी र पुरुषका बिचको विभेदलाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ । नारीलाई पैतालाको जुत्ता सम्झेर उनीहरूमाथि अन्याय, अत्याचार र शोषण तथा दमन गर्ने पुरुष मानसिकताको चित्रण यस कवितामा गरिएको छ । मन लागेका बेला फुल सम्झेर शिरमा सिउरिने र मन नलागेका बेला अँध्यारो रात र सुख्खा धर्ती सम्झेर नारीलाई हेला गर्ने पुरुषवृत्तिको चित्रण यस कवितामा गरिएको छ । नारीलाई भोग र सन्तान उत्पादनको साधनको रूपमा प्रयोग गर्ने वस्तु बनाएर उनीहरूको अस्तित्व र अस्मिताको खिल्ली उडाउने पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थालाई यस कविताले विषयवस्तुको केन्द्रीय भागमा राखेर प्रस्तुत गरेको छ । पुरुषको यही व्यवहारले नारीलाई आत्मादेखि शताब्दियौँसम्म आहत बनाउने कार्य गरेको सन्दर्भ कवितामा व्यक्त भएको छ ।
३. आश्रय	यस कवितामा पनि नारी र पुरुषका बिचको विभेदलाई नै कविताको प्रमुख विषय वस्तु बनाइएको छ । पितृसत्तात्मक समाजव्यवस्थामा नारी र पुरुषलाई प्रदान गरिएको भूमिकाका कारण नारीहरू सधैँ आश्रित बन्नु

	परेको सन्दर्भ यस कविताले अगाडि सारेको छ । समाजमा नारी अबला, अनाथ र निरीह पात्रका रूपमा देखिदै आएका र उनीहरूको सुरक्षा गर्ने अधिकार समेत पुरुषले प्राप्त गरेका कारण नारीहरू आश्रित बन्नु परेको कुरालाई कवितामा देखाइएको छ । यस कविताको प्रखुख वस्तु सन्दर्भसँग जोडिएर प्रेम र प्रणयपरक चेतना पनि आएको छ । जीवनका हरेक पलमा साथ दिने बाचा गरेको आफ्नो प्रेमीले छोडिदिँदा प्रेमिकाका मनमा उठेका भावहरूलाई प्रस्तुत गर्दै यस कविताले पुरुष जतिसँग प्रेम गरेर हिँडे पनि ऊ सधैँ चोखो हुने तर नारी भने सधैँ पुरुषमा आश्रित हुनु पर्ने विद्रूप यथार्थलाई कवितात्मक मालामा उनेर प्रस्तुत गर्ने काम गरेको छ ।
४. झझल्को	यस कवितामा प्रेमपरक भावनालाई कविताको विषयवस्तु बनाइएको छ । आफ्नो मान्छे (प्रेमी ?) लाई सधैँ देखूँदेखूँ र भेटूँभेटूँ लाग्ने कुरा कवितामा गरिएको छ । सधैँ झल्को आउने मान्छेलाई भेट नभए पनि चिठी लेख्न मन लाग्ने, विपनामा नदेखे पनि सपनामा देखिने, उसलाई नै सम्झेर र सोचेर जीवन बितोस् भन्ने हुने, मन परेको मान्छेको जे कुरा (राम्रो-फूल, नराम्रो-काँडा) पनि राम्रो र प्रिय लाग्ने जस्ता सन्दर्भहरू अगाडि सार्दै पूर्ण रूपले प्रेमप्रति समर्पित भावधारालाई वस्तु सन्दर्भका रूपमा अगाडि सारिएको देखिन्छ ।
५. अस्तित्व-बोध	यस कवितामा प्रेम, प्रणय र रागात्मक चेतनालाई कविताको विषय वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रेमिकाको अस्तित्वलाई नै सङ्कटमा पार्ने प्रेमीले धोका दिएको अवस्था कवितामा देखाइएको छ । आफ्नो प्रेमीले धोका दिएका कारण आफ्नो जीवनको अस्तित्व सङकटमा परेको र थर्केको तथा अदृश्य घाउ लागे पनि उसको (प्रेमी) को सम्झनाले सताउन भने नछोडेको सन्दर्भ कवितामा देखाइएको छ । प्रेम प्राप्त गर्न नसक्दा मरे-बाँचेको पनि थाहा नभएको र आफू मरुभूमिमा मिल्कन पुगेको सन्दर्भलाई देखाउँदै यस कविताले प्रेमको मूल्य बुझ्न नसक्नेहरूले जीवनको अस्तित्वलाई बुझ्न नसक्ने कुरामा जोड दिएको छ ।

६.सम्झनाको साँझ	'सम्झनाको साँझ' शीर्षक रहेको विवेच्य कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमध्ये पाँचौँ क्रममा रहेको कविताले पनि प्रेम, प्रणय र रागात्मकतालाई मुख्य वस्तु सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । यस कवितामा जीवनमा सबै थोक भएर पनि प्रेमी नहुँदा जीवन नै खाली र रित्तो भएको अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । मानिसले प्रेम पाउन सक्यो भने त्यो उसका लागि संसारको सबैभन्दा ठुलो शक्ति हुने र प्रेमबिनाको जीवन केही कामको हुने कुरामा यस कविताले जोड दिएको छ ।
७.नरम फूलको स्वागत	विवेच्य कविता सङ्ग्रहको सातौँ क्रममा रहेको यस कवितामा बाल्यकालीन प्रिय स्मृतिहरूलाई वस्तु सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । बाल बालिकाहरूलाई नरम फूलसँग तुलना गर्दै यस कवितामा कविले बाल्यकालीन दिनहरू अति प्रिय र स्मरणीय हुने कुरा बताएकी छन् । यस कवितामा कविले आफ्नो सन्तानका रूपमा भर्खर जन्मेको शिशुलाई देख्दा आफूले आफ्नो बाल्यकाल र त्यस बेलाका मिठा क्षणहरू सम्झेको सन्दर्भ कवितामा अगाडि सारेको पाइन्छ । आजका बालबालिकाहरू भोलिको समाजका कर्णधार भएको कुरा पनि यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ । बाल बालिकामा रहेका निश्चलता, चञ्चलता, आदिका कारण उनीहरू प्रिय र मायालु हुने कुरा कवितामा आएको छ । यस प्रकार प्रस्तुत कवितामा बालबालिका, उनीहरूमा रहेको कोमल र कमलोपन तथा बाल्यकालीन प्रिय स्मृतिलाई मुख्य वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।
८.चाहनाको आकाश	यस कवितामा प्रेम बिछोडका कारण उत्पन्न जटिलतालाई मुख्य विषय वस्तु बनाइएको छ । आफ्नो सर्वस्व ठानेको र मन मुटुमा सजाएको व्यक्तिले मनको कुरा नबुझि दिँदा र आफ्नो मान्छे आफूसँग नहुँदा जीवनको कुनै साधन (आधार ?) नभएको भाव यस कवितामा व्यक्त भएको छ । प्रेमीले आफ्नो मनको चाहना नबुझेका कारण प्रेममा बिछोड हुने परिस्थिति आइ परेको र त्यस कारण जीवनको मधुमास गुमेको सन्दर्भ

	यस कवितामा व्यक्त भएको पाइन्छ ।
९. जिन्दगी र आकाङ्क्षा	यस कवितामा पनि प्रेमपरक भावना नै कविताको विषयवस्तुका रूपमा अगाडि आएको छ । सम्बोधक म पात्रले सम्बोधित तिमी पात्रलाई गरेको सम्बोधनमा व्यक्त भएको जीवनको आकाङ्क्षा नै यस कविताको मुख्य विषयवस्तुका रूपमा अगाडि आएको छ । आफ्ना सुखहरूसँगप्रेमीका दुख साट्न र पूर्ण रूपले प्रेममा सर्मपित भएर प्रेमीकै लागि जीवन बाँच्न चाहने प्रेमिकाको प्रेम र समर्पण भावलाई प्रेमीले बुझ्न नसकेका कारण जीवनमा आनन्द प्राप्त हुन नसकेको प्रेमिकाको गुनासो यस कवितामा आएको छ । आफ्ना सपना रित्याएर, मृत्युलाई पनि समर्पित गर्ने प्रेमिकाको त्यागलाई प्रेमीले बुझ्न र त्यसको कदर गर्न नसकेको र मुर्दा शान्तिलाई राम्रो मानेर त्यसैमा हराउन खोजेका कारण प्रेमीले प्रेमको मूल्य बुझ्न नसकेकोमा प्रेमिका असन्तुष्ट बनेको कुरा कवितामा व्यक्त भएको छ ।
१०. तिम्रो सम्झना	यस कविताको विषयवस्तु प्रेमीको सम्झना बनेको देखिन्छ । आफूले प्रेम गरेको व्यक्तिलाई जतिसुकै बिर्सन खोज्दा पनि बिनर्सन नसकिने, प्यास हैन भने पनि झन् तिर्सना बनेर आउने, नसोचौँभन्दा पनि जीवन बाँच्ने तर्कना बन्नेजस्ता सन्दर्भहरू कवितामा सम्बोधक मले सम्बोधित तिमीप्रति लक्षित गर्दै व्यक्त गरेको पाइन्छ । यस कुराले विवेच्य कविताको विषय वस्तुलाई रागात्मकतासँग नै जोड्ने कार्य गरेको प्रष्ट हुन्छ । यस प्रकार विवेच्य कविताले प्रेम र प्रेमीकोको सम्झनामा कवि मनमा उब्जेका प्रेमिल भावहरूलाई वस्तु सन्दर्भको केन्द्रमा राखेर प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरेको देखिन्छ ।
११. तृष्णा	यस कवितामा पनि रागात्मकता नै कविताको वस्तु वा आधार सामग्रीका रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ । जूनसँग जुनेलीको, रातसँग अँधेरीको मितेरी भएजस्तै, नीदसँग परेलीको परेलीसँग दृश्यहरूको आत्मीयता भए जस्तै धनिष्टता, आत्मीयता र मितेरी हुनु पर्ने प्रेमी प्रेमिकाका बिचमा मेल हुन

	नसक्दाको चिन्ता भाव यस कवितामा व्यक्त भएको देखिन्छ । सम्बोधक 'म' र सम्बोधित 'तिमी'को आफ्नोपन टाढा भएको र उनीहरूको मिलन हुन नसकेका कारण सम्बोधकका मनमा जागृत भएको बेचैन भावनाको अभिव्यक्ति यस कवितामा भएको छ । खासमा यस कवितामा प्रेमको तृष्णा मेट्न नपाउँदाको छटपटीको भावना नै मुख्य आधार सामग्रीका रूपमा कवितामा व्यक्त भएको देखिन्छ ।
१२. जीवन	यस कविताको मुख्य विषयवस्तु वा आधार सामग्रीका रूपमा मानव जीवन आएको छ । जीवनका समता, विषमता, आशा निराशाजस्ता सन्दर्भहरूलाई यस कविताको वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । यस कवितामा कुनै पनि व्यक्तिको जीवन सोचे जस्तो नहुने र जीवनले मानिसलाई चलाउने हो कि मानिसले जीवन चलाउने हो भन्ने कुराको टुङ्गो नलागी कनै मानिसले जीवन बाँच्ने कुरा कवितामा व्यक्त गरिएको छ । मानवीय जीवनका विभिन्न प्रकारका विकृति र विसङ्गतिका कारण जीवनप्रतिको मोह नै कम हुन थालेको भाव कविले यस कवितामा गरेको देखिन्छ ।
१३.उत्तरबिनाका प्रश्नहरू	समय अल्छी लाग्दो छ । घाम बाहिर पछारिएर बेहोश भएको छ । म आफ्नो जीवनको अपराह्नमा छु । अपराह्नको यो समय मलाई उदास उदास लाग्छ । आवाज भिड बनेर पछ्याउँछ । म भिडबाट जोगिने क्रममा कुनै कान नसुन्ने वृद्धा झैँ स्वाँस्वाँ गरि रहेकी छु । आवाज सुनिँदैन त्यसको आभास सुनिन्छ । यो प्रश्नको उत्तर खोज्न कैयौँ महात्माले पहाड, जङ्गल, नदीनालाको एकान्तामा आफ्नो आत्मालाई लीन गराए । तर जीवन के हो ? यो प्रश्नको उत्तर खोज्न बाँकी छ । कहाँ गएर खोज्ने हो ? अब जङ्गल छ मानिसका लागि । प्रदूषित हुनका लागि खोला छ । पहिरो जानका लागि पहाड छ । म त्यो शाश्वत एकान्तको खोजीमा छु । म किन बाँचि रहेकी छु ? भन्ने प्रश्नको उत्तर दिन सकूँ । म जीवनको स्पर्शले रोमाञ्चित भई मृत्युसँग किन युद्ध गर्न चाहन्छु । मलाई नरोक आज मलाई केही भन्नु छ । यो सूर्यको उज्यालो हो कि तिम्रो माया हो । यो मेरो

	आफ्नै रहर हो । जीवनको छायाँ हो । जीवनभरि मलाई यस्तै गीत सुन्नु छ । रोकूँ भने आफूलाई यो मन रुक्न जान्दैन । म लुक्न खोज्छु तर यो मन लुक्न जान्दैन । यो जीवन तिम्रै हो भन यो कसरी बाँच्नु छ ?
१४.यन्त्रगृहबाट चीत्कार	म यस बखत केही यान्त्रिक अनुहारहरूबीच उभिएकी छु । मेरो चारैतिर भित्रदेखि बाहिरसम्म मेरो आत्मामा समेत प्रवेश गरेर यन्त्र बनाउने सामानहरू छन् । आफू यन्त्र बन्दै गइरहेका आभासहरू छन् । रिमोट कन्ट्रोलले च्यानल बदलेझैँ बदलिने विश्वासहरू छन् । अब आशलाई पनि के भन्ने ? मसित त कन्ट्रोलरुमले नियन्त्रित गरेका आशहरू छन् । सतही सान्त्वना, खोक्रो हाँसो र ढुङ्गा आत्मीयताको साटासाट छ । यहाँ चारैतिर सपनाको हाट लागेको छ । यो बजार नै यस्तै हो, जसले कतै पुऱ्याउँदैन केबल एउटा महामारीको खबर पर्दाबाट निस्केर आफूमा सर्छ । जीवन पनि भित्र र बाहिरको तौलजस्तो भइ सक्यो । भित्र ध्वस्त भएको गाउँ छ । बाढी छ । पहिरो छ । दुर्घटना छ । मान्छेभित्रको शाश्वत घाउ छ । यिनैलाई लिएर मुसुक्क हाँस्ने तर कति हाँस्ने मसित मुस्कानको केजी । पाउ छ । यन्त्र अङ्कित हरेक वस्तुको एउटा भाउ छ । म यन्त्रबाट प्रकृति बन्न आतुर छु । म यान्त्रिक प्रवृत्तिबाट जीवन्त प्रकृतिमा लीन हुन पाइला बढाउँछु । यन्त्र बिर्सेर, रोबट बिर्सेर मोलको मुस्कान बिर्सेर, मेरा पाइला केही क्षण बढ्छन् । भावुकता उम्रेझैँ हुन्छ । संवेदना पलाएझैँ लाग्छ । म एउटा यन्त्रमात्र बन्न सकेकी छु भन्ने जानकारीका साथ यहाँसँग बिदा चाहन्छु ।
१५.बितेका दिनहरू	ती दिन गइ सके । उहिल्यै बिदा भइ सके । जब आँखामा झि देखिन्थ्यो । सपना इन्द्रेणीको फूल देखिन्थ्यो । मुटु एउटा हलुको मीठो व्यथा लिएर धड्किन्थ्यो । जीवन चाहना जस्तो भएर आउँथ्यो । चाहनामा जीवन हुन्थ्यो । तिमी नभए पनि तिमी भन्ने शब्द नै पर्याप्त हुन्थ्यो । तिमीलाई देखेपछि एउटा रङ्को आभास हुन्थ्यो । तिमीमा हराउँदा आफूलाई पाइने आशा हुन्थ्यो । जिन्दगी एकतमास थिएन । उजाड र एकलास थिएन ।

	हरियाली थियो चारैतिर कहीँ कतै बालुवाको बास थिएन । अब यो के भयो हाम्रो जीवनलाई ? हामी हरायौँ कतै । के भयो यो देख्दा देख्दै ? तिम्रो शिरमा पट्टी बाँधिएको छ । मेरो अस्तित्व रक्ताम्य छ । हामी दुबै यथार्थको कुन चट्टानसँग एक्कासि ठक्कर खायौँ, जसले विगत, वर्तमान र भविष्यलाई समेत चोटिलो पारेर गयो । हामीले त जीवनलाई चाहेका थियौँ सुगन्धजस्तो बाँच्न । मौलिक जस्तो बाँच्न । अब बाँकी छ निद्रामा एक्कासि झस्कनु । सपनामा चीत्कार गर्नु । तिमीले मलाई खाज्नु । मैले तिमीलाई खोज्नु । तर तिमी तिमी नहुनु र म म नहुनु ।
१६.भानुको सम्झनामा	यस कवितामा नेपाली साहित्यका आदिकवि भानुभक्त आचार्यको महिमा गान गरिएको छ । भानुभक्तले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानको कदर स्वरूप मनाइने भानु जयन्तीका दिन उनलाई कवि मनमा पलाएको श्रद्धाभाव नै यस कविताको विषयवस्तुका रूपमा अगाडि आएको छ । आज क्षितिजमा कतै एउटा सूर्य उदाएको छ र त्यसको रङ हिजो-अस्तिको भन्दा फरक छ । आजको सूर्य कयौँ वर्षअगि एउटा मान्छेको आकारमा प्रकट भएको थियो । त्यसले भाषाको कवच र कविताको कुण्डल धारण गरेको थियो । त्यसको मुहार अलङ्कार जस्तै टल्कन्थ्यो । त्यसले क्षितिजको श्लोक ओरालेर यही आफ्नो माटोभरि छरेको थियो । त्यो को थिया ? जो जीवनमा मान्छे भएर बाँच्यो । तर इतिहासमा कविता भएर बाँच्यो । नेपाली कविताको ब्रह्मा भएर बाँच्यो । मुटुमुटुको अन्तरको श्रद्धा भएर बाँच्यो । त्यो यही आज उदाएको सूर्य थियो जो हाम्रो सम्झनामा 'भानु' भएर बाँच्यो ।
१७. तिमी भन्छौ	कविले यस कवितामा पनि प्रेमपरक रागात्मकतालाई नै कविताको वस्तु सन्दर्भका रूपमा अगाडि सारेको पाइन्छ । आफ्नो प्रेमीले प्रेमको वास्तविक मूल्य बुझ्न नसक्दा प्रमिकाको मनमा पलाएको विरहीभावको ज्वार नै यस कविताको मुख्य विषय बनेर प्रकट भएको पाइन्छ । बटामा काँडाहरू बिछ्याएर तिमी यसलाई फूल भन भन्छौ । खाडलहरूको छेउमा

	उभ्याएर तिमी यसलाई पुल भन भन्छो । म आँसुहरूको भीडमा एक्लिएँ । मान्छेको भिडमा सन्ताप छ । फोहारी आँखाहरू सब जासुस छन् । देख्दैनन् धर्म छ कि पाप छ । तर्कहरू जाल अब बेकार छ । मेरो ठाउँ तिमीले नै तय गऱ्यौ । अब भन्छौ रुल यसलाई भन । डुबिरहेको एउटा मुटु छ । जुन मेरो अन्तिम सहारा बनेछ । मेरोलागि जुन कुरा गम्भीर थियो त्यो माया तिम्रालागि नारा बनेछ ।
१८. मेरो देश	यस कवितामा कविले देशप्रेमको भावनालाई वस्तु सन्दर्भका रूपमा अगाडि सारेका छन् । प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण देश नेपाल सानो भएर पनि सानो नभएको भाव व्यक्त गर्दै यस कवितामा नेपाल राज्यको महिमा गान गरिएको छ । ए मेरो देश म तिमीलाई के भनौँ ? तिमी सानो भएर पनि सानो छैनौ किनभने म सिङ्गो जीवन तिमीबाट पाउँछु । हिउँदको ठिहिऱ्याउनीमा जीउभरि गाग्रो न्यानो पानी खन्याउँछु । तिमीले दिएको न्यानो ओडेर कुनै स्वप्निल लोकमा हिँडिरहन्छु । तिमीलाई आत्मामा पाउँछु । आफू जीवनको गोरेटो खोज्दै अगि बढिरहन्छु । उन्नतिका खुड्किलाहरू चढिरहन्छु ।
१९. के हौ तिमी ?	कविले यस कवितामा प्रणयपरक रागात्मक चेतनालाई कविताको वस्तु बनाइएको छ । यहाँ कविले आफ्नो प्रेमीप्रतिको समर्पणभावलाई कविताको विषय वस्तुका रूपमा अगाडि सारेको देखिन्छ । तिमी गीत हौ कि आवाज मात्र हौ ? तिमी धुन हौ कि साज मात्र हौ ? म पनि चाहन्छु म तिम्रो स्वप्न बनूँ । गीत बनूँ । फूलमा यी चुहिने कुनै शीत बनूँ । यो हाम्रो बन्धन यसै गरी पर्याप्त बनोस् । एउटा कुनै क्षणको कुनै प्राप्त बनोस् । एउटा कुनै क्षणको कुनै प्राप्त बनोस् । यो दुविधा आफैमा छ । म के बनेँ, तिमी के बन्यौ ? कुनै एकान्त क्षणमा मैले के भनेँ तिमीले के भन्यौ । सम्भवत: त्यही मेरो प्राप्तिको आकाश हो । तैपनि मलाई लाग्छ । तिमी मेरा लागि आफै आवाज बन्न सकेनौ । मेरो हरक्षणमा उब्जिने सास बन्न सकेनौ ।
२०. आँसु र पानी	यसमा जीवनको रहस्यमयतालाई मुख्य वस्तु सन्दर्भका रूपमा अगाडि

	सारिएको छ । जीवनको रहस्य बुझ्न नसक्दा नै आजको मानिस दुखी बनिरहेका छ भन्ने भाव यहाँ प्रस्तुत गर्दै जीवन बाँच्न जान्नेले मात्र सुख पाएको कुरा कवितामा बताइएको छ । जीवन कलकल खोला जस्तो छ । यसमा आधा आँसु र आधा पानी छ । मीठो सपना देख्दा देख्दै जीवन कोल्टे फर्किदिन्छ । बादल लाग्छ । किन हो आँखा दर्किदिन्छ । व्यथाहरूको रात लिएर हाँसिरहेछ जीवन । फूलबारीको फूल सुगन्धित शीत बिन्दुहरू टल्किरहेछन् । धमिलो दुःख र सुकिलो सुखका छालहरू यी छल्किरहेछन् । जन्ममरणको बिचमा कुनै सार खोज्नु हो, यो कहानी यो जीवन । सपनाहरू साँच्नु पर्छ । काठका खुट्टा भए पनि ताल मिलाई नाच्नुपर्छ । कुन्नि बुढापा कति दिनको हो मात्र चार दिनको हो जवानी र यो जीवन । अन्त्यमा यही प्रश्न बाँकी रहन्छ । के रहे छ त जीवन ? कि यो लहलह हरियोपन हो कि काटेको खेत हो । बाँच्नेहरू यो बुझ्दैनन् । बाँच्दा लाभ भयो कि हानि ।
२१. पर्खालभित्र	यस कवितामा देशमा देखिएका राजनीतक विकृति र विसङ्गतिलाई विषय वस्तु बनाइएको छ । नेपाली समाजमा व्याप्त बनेको नातावाद र कृपावाद तथा राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक क्षेत्रका विकृत पक्षहरू यस कविताको विषय सन्दर्भका रूपमा अगाडि आएका छन् । साँझ छ । अँध्यारो छ । चारैतिर पहाड छ । हाड छ जसलाई केही कुकुरहरू खाने होड गर्दैछन् । जीवन छ । मुक्ति छ । वरिपरि पर्खाल छ । छाल छ जसलाई केही अग्रजहरू आफ्नो सेफमा बन्द गर्न चाहन्छन् । हाँसो छ । प्रमाद छ । मान्छेहरूको झेल छ । खेल छ जसलाई देशरक्षकहरू सिकारुझैँ खेल्दैछन् । आत्मा छ । प्रवाह छ । चलिरहेका सास छ । आँसु छ जसलाई थुन्नलाई आफन्त व्यस्त छन् ।
२२. मृगतृष्णा	यस कवितामा मानव जीवनको महत्त्वाकाङ्क्षी भावनालाई कविताको विषय वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । मानिसको जीवन भनेको मृतृष्णाको पर्यायवाचीका रूपमा देखिएको सामयिक यथार्थ र आजको

	मानिसका तीव्र इच्छा एवम् चाहनालाई कविले कविताको वस्तु सन्दर्भका रूपमा यहाँ प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । जीवन मृगतृष्ण हो । मृगतृष्णा जीवन हो । आशा एक बन्धन हो । अन्धकार गुफादेखि उम्रेका आकाङ्क्षा मानिसको क्रन्दन हो । दिनभरि मृगतृष्णा सडकभरि दगुर्छ । अफिसभरि चलमलाउँछ । रातभरि मृगतृष्णा मुटुभरि पलाउँछ । आधा अंश सिमेन्टको सहर बन्यो । आधा अंश मरुभूमिको नहर बन्यो जसले पानी होइन मृगतृष्णा साँच्दै छ ।
२३.आवाज हराएको छ	यस कवितामा सहरी जीवनको यान्त्रिकता, स्वार्थीपन र मानवीय संवेदनहीनतालाई कविताको वस्तु सन्दर्भका रूपमा अगाडि सारिएको छ । ग्रामीण परिवेशबाट आएको व्यक्तिले सहरमा आएर आफैलाई हराएको वा आफ्नो अर्थात् नेपालीपन गुमाउँदै गएको सन्दर्भप्रति यस कवितामा चिन्ताभाव प्रकट गरिएको छ र यो सन्दर्भ नै यस कविताको मुख्य विषय वस्तुका रूपमा अगाडि आएको छ । सहरको कोलाहाल छ । आवाज हराएको छ । लाटोपनको राज्य छ । तर मुखर छ । ध्वनि छ र भिड छ । भीडको चीत्कार छ । आवाज छैन । बाँच्नलाई सङ्गीत भर्ने साज छैन । मानिसहरूमा दस बन्ने कलाको होड छ । काला छैन रहर छैन केवल मारामार छ । आवाज छैन । त्यही झरना जस्तो झरझर गरेको आवाज आज कहाँ गयो ? म सोच्दै छु । म खोज्दै छु । मेरो आफ्नो स्वत्व मैलाई सधैं भन्ने एउटा त्या ध्वनि खोइ ? आवाज खोइ ? म सरहमा खोज्दै छु । मेरो भोलि खोइ र वर्तमान खोइ ?
२४. लाटोपन	यस कवितामा कवयित्रीले वाक् स्वतन्त्रताको महत्त्वलाई मुख्य विषय वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन् । उनले यहाँ आफ्नो आवाज हराएको सन्दर्भ अगाडि सार्दै त्यसको खोजी गरी रहेको कुरा काव्यात्मक लयमा प्रस्तुत गरेकी छन् । आफ्नो आवाज हराएर उनले आफ्नो ब्याग खोतलेर हेरेको, आफन्तलाई सोधेको, कसैले पैँचो पो लग्यो कि भन्ने शङ्का गरेको, बेपारी र नेतालई सोधेको, कतै धितो पो राखिएकि आफ्ना शब्द र आवाज

	भन्ने लख काटेको तर जतिलाई सोधे पनि आफ्नो विपक्षमा बयान आएको जस्ता घटना सन्दर्भहरू पस्तुत गर्दै यस कवितामा वाक् स्वतन्त्रता हराएको समयमा कवि मनमा उत्पन्न भएको भावधारालाई कविताको मुख्य वस्तुका रूपमा व्यक्त गरिएको छ । यस कवितामा मौलिकहकहरू मध्येको एक मानिने वाक् स्वतन्त्रतालाई महत्त्वपूर्ण पक्षका रूपमा प्रस्तुत गर्दै त्यसको माग गरिएको छ ।
२५. गीत	कवयित्री सन्ध्या पहाडीले यस गीति कवितामा प्रणयपरक रागात्मक चेतनालाई मुख्य आधार सामग्रीका रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन् । कतै बादल थियो कतै पानी थियो बिचमा अल्भिएको जिन्दगानी थियो र यो बादल नै प्रेमिकाले पर्खेको बादलको थापो थियो । मोती जन्मोस् भन्ने एउटा धोको थियो तर सीपी बन्दा पनि आफ्नो माया चोखो थियो भन्ने भाव यहाँ व्यक्त गरिएको छ । यहाँ डोरीहरूले कसेको छ मन । सर्प जस्तो समयले डसेको छ मन । उड्नलाई एउटा सानो पखेटो तर अकाशदेखि तर्सेको छ मन भन्दै यस कवितामा मायालु नहुँदा जीवनमा पलाएको नैराश्य भावलाई मुख्य विषयवस्तु बनाएर प्रस्तुत गरिएको छ ।
२६. महामारी	यस कवितामा कवयित्रीले वर्तमान मानवका प्रवृत्तिहरूलाई कविताको आधार सामग्रीका रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । आजको संसार आँखा उघारेर नै सोभ्फासाभ्फाहरूको स्वागत गर्न बसेको होला भनी सोच्नु भनेको गलत हो किनभने यहाँ केही सुधार आएको छैन । अरूले प्रगति गर्दा दुखी हुने, सके खुट्टा तानेर लडाउने, अरू लडेको देख्दा खुसी हुने उठाउन कुनै यत्न नगर्ने मानवीय स्वभाग घटेको छैन बरु बढेको छ । त्यस कारण बाहिर र भित्र वातावण उस्तै छ । हिँड्नेक्रम जारी छ । हाँस्ने क्रम जारी । यहाँ मान्छे नै मान्छेको लागि ठुलो महामारी छ । यस प्रकार विवेच्य कविताले आजको मानिसमा पलाएको मानिस विरुद्धको डरत्रास र महामारीलाई विषयवस्तुको मालामा उनेर प्रस्तुत गर्ने काम गरेको छ ।
२७. डोरी	यस कवितामा पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थामा नारीहरूमाथि लगाएएका

	विविध बार तथा बन्देजहरूलाई मुख्य आधार सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । नेपाली समाजमा नारी र पुरुषका बिचमा रहेको विभेदलाई देखाउादै यस कविताले नारी हकअधिकारका सवालहरू एठाउने जमर्को गरेको छ र यो सन्दर्भ पनि विवेच्य कविताको वस्तु सामग्रीमा नै अटाएर आएको छ । डोरी तयार छ । किसिम किसिमका डोरी चारैतिर छन् । सीप देखाइएका डोरी र उद्देश्यपूर्ण डोरी । शताब्दियौँदेखि एउटा इतिहास बनाउँदै उसको चारैतिर राखिएका छन् । ऊ ती मध्ये कुनै पनि डोरी निर्धकक्क भएर आफना लागि छान्न सक्छे । तर डोरी कामको प्रकृति हेरेरे । यो एउटा डोरी हो जुन हात बाँध्नका लागि राखिएको छ । ती हात, जुन मलाई मेरो अधिकार चाहिन्छ भनेर मास्तिर उठून् । त्यो छेउको डोरी मुक्तिका लागि शब्द निकाल्ने मुख बाँध्नका लागि राखिएको छ । त्यो मसिनो छ तर बलियो छ र स्वाद चखाउने खालको छ अनि उसका खुट्टा नजिक अर्को एउटा गुजुल्टो छ । अहिले चुपचाप छ । जसै हिँड्नका लागि पाइला चाल्न ऊ तत्पर हुन्छे स्वतः उसको खुट्टामा कस्सिन्छ । यसैगरी उसको वरपर ममता बाँध्ने डोरी छ । स्त्रित्व बाँध्ने डोरी छ । अस्तित्व बाँध्ने डोरी छ ।
२८.एक्काइसौं शताब्दिमा जान लागेका मानिसहरू	प्रस्तुत कवितामा पनि नारी पहिचान, नारी अस्मिता र नारीत्वलाई नै मुख्य विषय वस्तुका रूपमा अगाडि सारिएको छ । पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थाले नारीका कुनै पनि कुरा ख्याल नगरी उसलाई मात्र भोगको साधनाका रूपमा हेरेको र आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्नका लागि पुरुषले नारीमाथि जुनसुकै कृत्य गर्न सक्ने सन्दर्भ कवितामा व्यक्त गरिएको छ । यसका साथै यस कवितामा महाभारतमा वर्णित द्रौपदी चीरहरणको प्रसङ्गलाई देखाउँदै आज एक्काइसौँ शताब्दीमा लम्कि रहेको मानिसले पनि त्यसै गरी नारी इज्जत र अस्मिताको जोखिम उठाउन बाध्य बनाएको कुरा कविताका व्यक्त गरिएको छ । छोरो बाबुको हो । आमाको होइन किनभने संसारका सारा गर्भधारण गर्न सक्नेहरूलाई गाली गरेर नै छोरो

	बाँचेको छ । ऊ आमालाई सम्झँदैन । बहिनीका लागि कल्पँदैन । त्यसकारण आफूलाई स्वतन्त्र ठान्छ । प्रत्येक आमा हुन सक्नेलाई प्रत्येक बहिनी हुन सक्नेलाई आफ्नो 'अर्धपुरुष' ले धराशायी तुल्याउन खोज्दै छ । ऊ आफ्नो यस कृत्यमा सफल नहुँदो हो तर प्रत्येक महान् पुरुष आफ्नी आमा र बहिनीलाई बिर्सेर र तिनीहरूको हरण भइ रहेको चीर हेरेर आनन्दित छन् । दिदीबहिनी वा आमाको चीत्कारले होइन, दुःशासनको अट्टहासले झङ्कृत छन् । तर एकैछिनमा जब चीरहरण समाप्त हुन्छ अनि तिम्रासामु केवल तिम्री आफ्नै आमा, दिदी र बहिनीहरू हुन्छन् । खेल समाप्त भइ सकेको हुन्छ केवल लज्जा त्यहाँ खेलिरहेको हुन्छ । त्यस बेला के गर्लान् एक्काइसौं शताब्दीमा जान लागेका मानिसहरू ?
२९. गीत	यसमा प्रणयपरक रागात्मकताालई नै विषय वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । आफूले माया गरेको व्यक्तिले चोट दिँदा मनमा पर्ने पिरको अभिव्यक्ति यस गीति कवितामा भएको देखिन्छ । चन्द्रमा उदाएकै छ । आकाश खुलेकै छ । यस्तै यस्तै दृश्यमा आश भुलेको छ । बाटो उही छ । सम्बन्ध उही छ । तर सुखको क्षणले पनि सन्ताप नै दियो भन्दै आफ्नो मायालुलाई जीवनभरका लागि भनेर बोलाएको भए पनि उसले आधाबाटासम्म मात्र साथ दिएको भाव यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ र यो भाव नै यस कविताको मुख्य वस्तु सामग्री बनेर अगाडि आएको छ ।
३०. अँध्यारो	प्रस्तुत कवितामा पनि नारी र पुरुषका बिचमा रहेको विभेद नै विषय वस्तु बनेर आएको देखिन्छ । नारीका लागि संसार नै शून्य र अन्धकारमय भएको देखाउँदै यहाँ नारीले आफ्नो हक अधिकार प्राप्तिका लागि साहस निकाले लड्नु पर्ने भाव कवितामा व्यक्त गरिएको छ । नारी र पुरुषका बिचमा रहेका विभेदले समाजलाई महाशून्य र अँध्यारो रूपान्तरित गरि दिएको छ । यो महाशून्यमा एउटा अँध्यारो शून्य छ । एउटा सानो दियोले यो कठोर रातसँग लडोस् भन्ने चाहना छ । हातसँग रित्तोपन छ । रातसँग शस्त्रास्त छ । युद्धको थालनीअगाडि सबै नै सन्त्रस्त्र छन् । नारीलाई अबला

	भन्छन् तैपनि उसलई लाग्छ ऊ आफ्नो विश्वासको बत्तीले यो अँध्यारोलाई हाँक दिन सक्छे ।
३१.मेरी दुर्गा विश्राम गरिरहेकी छिन्	यस कवितामा पनि नारत्विलाई नै प्रमुख विषय सामग्रीका रूपमा अगाडि सारिएको छ । धार्मिक ग्रन्थहरूमा वर्णन गरिएको दुर्गा र महिषासुरको कथालाई आधार बनाएर यस कविताले दुर्गा पनि नारी भएको र पुरुष महिषासुरको ज्यादति विरुद्ध उनले रौद्र रूप धारण गरेकाले आजका हरेक नारीमा पनि दुर्गा भएको रौद्र रूप रहेकाले नारीमाथि अन्याय अत्याचार गर्ने पुरुषहरूलाई सचेत रहन आग्रह गरिएको छ । जब-जब धर्तीमा महिषासुर कुनै शुम्भ निशुम्भ जन्मिन्छन् त्यसै बखत त्यो हो दुर्गा ब्यूँझने, आफ्ना भुजाहरू र त्रिशूलका साथ । आफ्नो महातेज र व्याघ्र गर्जनका साथ । उनी अहिले केही समयका लागि विश्राम गरि रहेकी छन् ।
३२. गीत	यस गीति कवितामा पनि प्रेमपरक रागात्मकतालाई नै मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ । यहाँ आफूले माया गरेको व्यक्ति आफूसँग नहुँदा मनमा उत्पन्न भावधारालाई आधार सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । फूल होइन अब त जीवन काँडा भइदियो । यस्तो लाग्छ कोही टाढा भइदियो । खोलासँग कलकल बनेर बगिदिएँ । टाढाबाट आउने सङ्गीत सुनिदिएँ । हुन त धेरै टाढा थियो मेरो चाहना । मायालु नहुँदा भत्किए सारा स्वप्न, आँखामा आँसु छ । आफ्नो मुटुको सन्ताप कहाँ पखालूँ ?
३३. मान्छे	यस कवितामा कवयित्रीले मान्छेलाई नै विषयवस्तुका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । यहाँ मान्छे र उसको जीवनका यावत् सन्दर्भहरूलाई काव्यात्मक मालामा उनेर प्रस्तुत गरिएको छ । बादल जडेको आकाश अलिक झुकेर हेरोस् । धर्तीमा जति जल बर्साए पनि यो धर्ती शुष्क छ । मान्छेमा जति पनि आओस् सम्पन्नता मान्छे तैपनि किन हो मान्छेदेखि रुष्ट छ । सपनाहरू खजमजिएका छन् । आशाहरू ध्वस्त छन् । शङ्काहरू उब्जेका छन् । विश्वास त्रस्त छन् । आँखाको उदासी आँसुले पनि धोइन्न जीवनभरि के-के भयो रोएर रोइन्न । यो ठाउँ यस्तै हो । यहाँ सन्ताप मात्र

	छ । विद्रोहको खुकुरी छैन । केवल छाप मात्र छ । यो जिन्दगीको श्राप हो । जीवन कतै छैन । सिक्री सिक्री छ देख्दा । तर बन्धन कतै छैन ।
३४. सत्यको सूर्य	यस कवितामा आजको मानिसमा देखिएको भ्रूटवृत्तिलाई विषय सन्दर्भका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । झुटोको सहारामा बाँच्नेहरूलाई झुटो नै महान् सत्य लाग्दछ । आफ्नो बाँच्ने एक मात्र आधार लाग्दछ । तिनका लागि सत्य एक अपरिचित देश हो । असह्य तेज हो । जसको नजिक जान तिनको आँट हुँदैन । झुटोको सरलतामा रमाएर न्यानो मानेर बस्नेहरूलाई ज्ञान छैन । सत्यको सूर्य कति चम्किलो र तेजिलो ठुलो हुन्छ । अँध्यारोबाट उज्यालोतर्फ डोऱ्याउने हुन्छ ।
३५. रात	यस कवितामा रातलाई प्रतीक बनाएर जीवनको अकर्मण्यता वा निष्क्रियतालाई आधार सामग्रीका रूपमा प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरिएको छ । रातमा मानिसहरू जसरी निष्क्रिय हुन्छन् अर्थात् सुत्दछन् त्यसै गरी जीवनमा कुनै उपलब्धिमूलक कार्य गर्न नसक्ने मानिसले जीवनको महत्त्व बुझ्न सक्दैन भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ । मानिसले आफ्नो जीवनलाई मूल्यवान् बनाउनका लागि जीवनमा गतिशीलता देखाउनु पर्ने आवश्यकतालाई यस कविताले जोड दिएको छ । रात अनौठो छ । रित्तो छ र निन्याउरो छ । यसले जीवनको मूल्य बुझ्दैन । प्रतीक्षा, घात प्रतिघातलाई बुझ्न जान्दैन । बाहिरका सारा कल्याङमल्याङ सुकेका छन् । दिउँसो व्यस्तताले गर्दा सम्झना नभएका घाउहरू दुखेका छन् । पीडा र छटपटी प्रखर छन् । स्वप्न छैनन् । मायाहरू छैनन् । विश्वासहरू छैनन् । प्रहर बाँकी छ । रहर बाँकी छ । तर आत्मामा सञ्चित हुने आशहरू छैनन् ।
३६.मुक्तिको आवाज	कवयित्री सन्ध्या पहाडीले आफ्नो पहिलो कृतिको अन्तिम कवितामा नारत्विलाई नै कविताको आधार सामग्रीका रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन् । यस कवितामा पितृसत्तात्मक समाजमा नारी र पुरुषका बिचमा रहेका विभेदलाई देखाउँदै नारी मुक्तिको प्रश्नलाई निकै महत्त्वका साथ उठान

	गरिएको छ । समाजमा पुरुष सर्वेसर्वा र नारी अवला कसरी भए भन्ने गम्भीर प्रश्नको उठान गरी यस कवितामा नारी र पुरुषका बिचमा प्राकृतिक तथा क्षमताका हिसाबले कुनै अन्तर नभएर पनि पितृ सत्तात्मक सामाजिक तथा सांस्कृतिक संरचनाका कारण उनीहरूका बिचमा विभेदको स्थिति देखिएको बताउँदै नारी र पुरुष समान हुनु पर्ने कुरामा जोड दिइएको छ र यो पक्ष नै विवेच्य कविताको मुख्य वस्तु सन्दर्भ बनेर आएको छ ।

यस प्रकार सन्ध्या पहाडीको पहिलो कविता कृति **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू**का कविताहरूमा विषय वस्तुगत विविधता रहेका देख्न सकिन्छ । यहाँका कविताहरूले युगीन यथार्थको प्रकटीकरण, मानवीय सवलता र दुर्वलाको प्रस्तुतीको, प्रेम, प्रणय र रात्मकता, नारत्वि, सामाजिक तथा सांस्कृतिक संरचनाका विविध विषय सन्दर्भ आदिलाई आधार सामग्रीका रूपमा ग्रहण गरेका छन् । कवितामा रहेका यसखालको विषयगत विविधताका कारण कविताहरू महत्त्वपूर्ण बनेर देखिएका छन् ।

४.३.१.४सहभागी

सहभागी भन्नाले कृतिमा कार्यव्यापार सञ्चालन गरी त्यसलाई गतिशील तुल्याउने पात्र वा चरित्रलाई बुझिन्छ । हरेक कृतिमा सहभागीहरूको सङ्ख्या घटीबढी भए पनि तिनको उपस्थितिचाहिँ अनिवार्य रहन्छ ।[छठ] सन्ध्या पहाडीको पहिलो कविता कृतिका रूपमा अगाडि आएको **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा पनि सहभागीको प्रयोग भएको छ । यस कविता सङ्ग्रहमा रहेको कविताहरू सम्बोधक र सम्बोधित नै मुख्य रूपले पात्रका रूपमा उपस्थित भएका कविताहरू हुन् । सम्बोधकले सम्बोधितलाई आफ्ना कुराहरू प्रकट गर्ने सन्दर्भ अन्य पात्रहरूको पनि सहभागिता यहाँका कविताहरूमा देखिएको भए पनि यहाँ कविताहरूका मुख्य सहभागीका रूपमा ‘म’ ‘तिमी’ नै देखिएका छन् । यी दुई सहभागी मुख्य रूपले देखिएका भए पनि अन्य पात्रहरूको पनि यो वा त्यो रूपको सहभागीता यहाँका कविताहरूमा देखिएको छ । यहाँका कविताहरूमा प्रत्यक्ष वा गौण रूपले देखिएका पात्रहरू मानवीय वा मानवेत्तर दुबै प्रकृतिका रहेका छन् । यहाँ मानवीय पात्रका रूपमा त

[57]खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल, **कविताको संरचनातमक विश्लेषण,** (काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६२), पृ. ३०९ ।

मुख्यतः सम्बोधक र सम्बोधित नै अगाडि आएका छन् भने मानवेत्तर पात्रहरूमा प्राकृतिक सम्पदाका घाम, पहाड, पालुवा, फूलजस्ता वस्तु, वनस्पति, जनावरहरू देखिएका छन् । यी सबै सहभागीहरूले कविताले उठान गरेको वस्तु सन्दर्भलाई उठाएर हिँड्ने कार्य गरेका छन् । त्यसकारण यहाँका कविताहरूमा यी पात्रहरूले कवितात्मक उचाइ निर्माणका लागि यो वा त्यो रूपबाट सहयोग पुऱ्याएका छन् । यस सङ्ग्रहका कवितामा प्रयुक्त सहभागीहरूलाई कविताको शीर्षकका आधारमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

शीर्षक	सहभागी
१. तिमीसित कविता बाँच्दै छु	म, तिमी
२. आत्मादेखि शताब्दियौँसम्म	तिमी, म
३. आश्रय	तिमी, म, हावा
४. झझल्को	ऊ फूल, काँडा, म
५. अस्तित्व-बोध	तिमी, म, घाम, घाउ, पालुवा, गमला
६. सम्झनाको साँझ	म, ऊ, फूलपाती, हरियाली
७. नरम फूलको स्वागत	म, यी, यिनीहरू, फूल, प्रकृति, आँखा
८. चाहनाको आकाश	म, जून, तिमी
९. जिन्दगी र आकाङ्क्षा	म, तिमी
१०. तिम्रो सम्झना	तिमी, म
११. तृष्णा	म, तिमी, जून, रात, फूल
१२. जीवन	म, तगारो
१३. उत्तरबिनाका प्रश्नहरू	म, घाम, वृद्धा, महात्मा
१४. यन्त्रगृहबाट चित्कार	म, यन्त्र, रिमेट कन्ट्रोल, च्यानल, मान्छे
१५. बितेका दिनहरू	दिन, तिमी, आफू, हामी
१६. भानुको सम्झनामा	भानु, सूर्य, कविता, ब्रह्मा, त्यो
१७. तिमी भन्छौ	तिमी, म, आँखा, जासुस, हत्यारा
१८. मेरो देश	म, तिमी, देश

१९. के हौ तिमी ?	तिमी, गीत, धुन, साज
२०. आँसु र पानी	खोला, आँखा, मान्छे, बाँच्नेहरू
२१. पर्खालभित्र	कुकुर, पहाड
२२. मृगतृष्णा	मृग, जीवन, भन्नेहरू, मृगतृष्ण
२३. आवाज हराएको छ	म, कोलाहल, मानिसहरू
२४. लाटोपन	म, तिमी, आफन्त, बेपारी, नेता, उनीहरू
२५. गीत	म, बादल, मोती, सिपी, सर्प
२६. महामारी	म, हामी, तपाईँ
२७. डोरी	ऊ, म, डोरी
२८. एक्काइसौँ शताब्दीमा जान लागेका मानिसहरू	ऊ, आमा, छोरो, बहिनी, दुःशासन
२९. गीत	म, तिमी, क्षितिज
३०. अँध्यारो	म
३१. मेरी दुर्गा विश्राम गरिरहेकी छिन्	महिषासुर, शुम्भ निशुम्भ, दुर्गा, म
३२. गीत	फूल, काँडा, जीवन, म
३३. मान्छे	अकाश, मान्छे, सपना, म
३४. सत्यको सूर्य	बाँच्नेहरू, तिनीहरू, सूर्य
३५. रात	रात, म, जीवन, घाउहरू
३६. मुक्तिको आवाज	तिमी, म, पुरुष, नारी अबला

मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा फरक-फरक वैशिष्ट्य बोकेका विभिन्न सहभागीहरू रहेका छन् । 'म' यस कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रमुख सहभागी वक्ता, प्रेषक, वा सम्बोधक हो भने 'तिमी! मद्वारा सम्बोधित सहभागी हो । त्यस कारण यहाँका कविताहरूमा यिनै 'म' र 'तिमी' नै मुख्य सहभागीका रूपमा देखिएका छन् । यस सङ्ग्रहमा प्रयोग भएका अन्य मानवीय वा मानवेत्तर सहभागीहरू सक्रिय सहभागीहरू नभएर कविद्वारा प्रयोगमा ल्याइएका हुन् । समग्रमा यस कविता सङ्ग्रहमा 'म' केन्द्रीय भूमिकामा देखिन्छ । 'म' ले भोगेका देखेका, सुनेका र अनुभव गरेका घटनाहरू नै यहाँका कविताहरूमा मुख्य रूपले देखिएका छन् । कवयित्रीले आफ्ना अनुभवहरू व्यक्त गर्दा आफ्नो सोभ्रो भूमिका देखाएकी छन् भने कतै आफू कुनामा बसेर विभिन्न

पात्रहरूका माध्यमबाट आफ्नो भाव, विचार वा चिन्तनलाई प्रस्तुत गरेकी छन् । यहाँका कविताहरूमा प्रयोग भएका सहभागीहरू जीवन्त र प्रभावकारी छन् । तिनीहरूले कवितालाई स्वाभाविक अनुभूतिजन्य बनाउन सघाएको पाइन्छ । यहाँ प्रयुक्त मानवेत्तर पात्रहरूले पनि मानवीय आचरण वा मानिसले गर्ने कतिपय कार्य गरेका छन् ।

४.३.१.४ परिवेश

कुनै पनि कृतिमा समाविष्ट स्थान, समय र वातावरण नै परिवेश हो ।[58] कृतिभित्र प्रस्तुत घटना घट्ने स्थान, काल र वातावरणलाई यसले बुझाउँछ । यसलाई देश, काल, वातावरण, कार्यपीठिका, पृष्ठभूमि आदि पनि भन्ने गरिन्छ । परिवेशलाई घटना र चरित्रभन्दा कम अनिवार्य ठानिए पनि यसलाई कहिले (समय) र कहाँ (स्थान) सूचित गर्ने आवश्यक तत्त्व मानिन्छ ।[59] साहित्यका हरेक कृतिमा परिवेशको चित्रण भएकै हुन्छ किनकि हरेक कृतिम कुनै न कुनै घटना घटेकै हुन्छ र त्यो घटना घट्ने स्थान, समय र वातावरण पनि हुन्छ नै ।

सन्ध्या पहाडीको पहिलो कविता सङ्ग्रहका रूपमा प्रकाशित यस कविता सङ्ग्रहका भौगोलिक एवम् मानसिक दुवै परिवेशको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहका कविताहरूले भौगोलिक परिवेश अन्तर्गत राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा देखिने परिवेशलाई देखाएको पाइन्छ । ग्रामीण तथा सहरी दुवै क्षेत्रको चित्रण यहाँका कविताहरूले आफ्नो भौतिक परिवेशका रूपमा प्रस्तुत गरका छन् । विवेच्य कविता सङ्ग्रहमा गरिएको सहरी परिवेशको चित्रण तलको कविताशंले देखाउँछ :

म शहरमा
एउटा आवाज खोज्दै छु,
शहरको कोलाहल छ,
आवाज हराएको,
लाटोपनको राज्य छ
तर मुखर छ ।

(पृ. ५९)

---

[58]ऐजन ।

[59]ऐजन ।

उल्लिखित कविताशंले सहरको स्थान र त्यहाँको वातावराण दुवैलाई एकसाथ देखाउने कार्य गरेको देखिन्छ । सहरमा बढ्दै गएको होहल्ला, कोलाहल र बढ्दो वातावरण प्रदूषणलाई यो कविताले देखाउने काम गरेका छ । यस्तै यस कविता सङ्ग्रहका देखइएको ग्रामीण परिवेशको उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

त्यही झरना जस्तो

झरझर गरेको आवाज

(पृ. ६०)

यस कविता सङ्ग्रहका कविताहरूले अँध्यारो समय, रात परेका समय, दिउँसोको समय, एकान्त र एकलास स्थान, पट्यार लाग्दो वातावरण, रमाइलो र आनन्दित वातारणलगायतका विविध सन्दर्भहरूलाई परिवेशका रूपमा चित्रण गरेका छन् । मानव मानका विविध सन्दर्भहरूलाई यहाँका कविताहरूले अन्तरिक परिवेशका रूपमा पस्तुत गरेका छन् । खुसीको क्षणको मानसिक धरातल, दुख पर्दा वा विछोड हुँदाको विक्षिप्ति आदि सन्दर्भहरू यहाँका कविताको आन्तरिक परिवेशका रूपमा देखिएको पाइन्छ ।

४.३.४ उद्देश्य

उद्देश्यले के प्रयोजनका निम्ति कसैले केही गर्छ भन्ने कुरालाई बुझाउँछ । यसैले कुनै न कुनै कार्यको उद्देश्य रहन्छ नै अथात उद्देश्य विनाको कुनै पनि कार्य हुदैन । साहित्यको सिर्जना प्रतिभावान् सर्जकले आफ्नो प्रतिभालाई सार्बजनीकरण गर्न र आनन्द आदिको प्राप्तिका निम्ति गर्ने सिर्जनात्मक कार्य भएकाले सामान्यत : साहित्य सिर्जनाको उद्देश्य पनि त्यस अनुसार नै रहने गर्दछ । यस बाहेक आफ्नो सिर्जनात्मक प्रतिभाको उपयोगद्वारा प्रकाशन गरिएका कृतिहरूलाई मूल्यमा साटेर जीविका गर्ने स्रष्ठाहरू पनि हुन्छन् अर्थात सहित्य सिर्जनाको उद्देश्य जीविकोपार्जन पनि हुन सक्छ । तर आफ्ना सिर्जनामा प्रयोग गरिने विषय वस्तुको रोजाइले पनि स्रष्टाको लेखनको उद्देश्यलाई सङ्केत गर्दछ जुन उद्देश्य माथि लेखिए भन्दा भिन्न समाजको रूपान्तरणमा सहयोग पुऱ्याउने, व्यक्ति र समाजलाई सही गन्तव्यतर्फ डोऱ्याउने, अन्तरमा लुकेका भावनालाई प्रस्फुटित गर्ने वा अन्य त्यस्ता पक्षसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । समालोचक खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले मनोरञ्जन, शिक्षा, आनन्द, लोककल्याण र यथार्थको

प्रकटीकरणलाई कविता लेखनका मुख्य उद्देश्यका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।[६०] यस कविता सङ्ग्रहका कविताहरू पनि विविध सन्दभलाई आफ्नो उद्देश्य बनाएर अगाडि आएको देखिन्छ । यहाँका कविताहरूको मुख्य उद्देश्यका रूपमा मनोरञ्जन वा आनन्द नै अगाडि आएका छन् । प्रणयपरक रागात्मक चेतलाई मुख्य आधार सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएका कविताहरूको मुख्य उद्देश्य भनेको पाठकका मनमा प्रेम वा प्रणयपरक तथा रागात्मक चेतनाको पैदा गरी उनीहलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नु र मनलाई आनन्दित तुल्याउनु नै हो ।

मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू कविता सङ्हका कविताहरूले मुख्य रूपले युवाशुलभ प्रणय चेतनाको प्रकटीकरणलाई नै मूल उद्देश्य बनाएको देखिन्छ । प्रेमी प्रेमिकाका बिचमा हुने प्रेम सम्बन्ध, आपसी विश्वास, माया, ममता स्नेहका साथै विछोड, धोका, पीडा आदि सवालहरूका कारण मनमा पैदा हुने विविध सन्दर्भको प्रस्तुति गर्नुलाई यहाँका कविताहरूले आफ्नो प्रमुख उद्देश्यका रूपमा अगाडि सारेका छन् । यसका साथै मायामा आवश्यक पर्ने त्याग, बलिदानी आपसी विश्वास र समर्पण, माया, प्रेम र स्नेहजस्ता कुरालाईको महत्त्वमाथि प्रकाश पर्नु पनि यहाँका कविताहरू उद्देश्य बनेर आएको देखिन्छ । यस सङ्ग्रहमा रहेका यस प्रकारका कविताहरूको मुख्य उद्देश्य मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो । यसका साथै यी कविताहरूले युवाशुलभ रागात्मक चेतनाको प्रस्तुतिका माध्यमबाट त्यसलाई अनावश्यक गोप्य वस्तुका रूपमा राख्दा देखिन सक्ने मानसिक विचलको अवस्थाको प्रस्तुतिलाई पनि यहाँका कविताहरूले उद्देश्य बनाएका छन् ।

मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरूका कविताहरूको उद्देश्य तत्कालीन परिवेशको चित्रण र परिवर्तनको आकाङ्क्षन व्यक्त गर्नु पनि रहेको देखिन्छ । विशेष गरी समसामयिक कालखण्डमा नेपाली समाजमा देखिएका यावत् प्रकारका विकृति र विसङ्गतिको चित्रण गर्दै ती पक्षहरूमा सुधारको अपेक्षा गर्नु वा समाज सुधारको सन्देश दिनु पनि यी कविताहरूको उद्देश्यका रूपमा देखिएको छ । समाजमा सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, राजनीतिकलगायतका क्षेत्रका यथार्थ पक्षहरूको कलात्मक र साँचो अधिव्यक्तिलाई यस सङ्ग्रहका कविताहरूले उद्देश्य बनाएका छन् । यसका साथै पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थामा नारी र पुरुषका बिचमा रहेका विभेदका पर्खालहरूको यथार्थीकरणका साथै त्यसका विकल्पमा नारी र पुरुषका सामान अधिकार स्थापित वा ग्यारेन्टि दिन सक्ने परिपाटी निर्माण गरी

[६०]खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल, पूर्ववत्, पृ. ९७ ।

समाजलाई समानतातर्फ अग्रसर गराउनुलाई पनि यहाँका कविताहरूले उद्देश्यका रूपमा उठाउने काम गरेका छन् ।

यसरी समग्रमा यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा सम्पूर्ण प्रयपरक रागात्मक चेतनाको प्रस्तुति, नेपाल, नेपाली समाज, नारी मुक्ति र स्वतन्त्रता शान्ति र सम्पन्नता सहितको समाज निर्माणलाई मुख्य उद्देश्यका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । समाजमा भेदभाव भन्दा पनि आपसी प्रेम र मित्रताको सञ्चार हुनु पर्दछ । त्यसबाट नै एउटा आशालाग्दो भविष्यको उदय हुनसक्छ । त्यसैबाट एउटा सुन्दर देश वा समाज प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने उद्देश्य यहाँका कविताहरूले बोकेको देखिन्छ ।

४.३.५ दृष्टिविन्दु

लेखकले कुनै पनि कृतिलाई आफू कहाँ रहेर भन्छ भन्ने कुरा दृष्टिविन्दु अन्तर्गत पर्दछ । यो कृतिलाई पाठकसमक्ष उपस्थित गर्ने तरिका दृष्टिबिन्दु हो । समाख्याता र समाख्यान निर्धारणपछि ज्ञान हुने दृष्टिविन्दु प्रथम पुरुष र तृतीय पुरुष गरी मुख्यतः दुई प्रकारको हुन्छ । तर नाटकमा भने द्वितीय पुरुषको प्रयोग पाइन्छ । दृष्टिविन्दु सहभागीको मानसिकता भावना, अनुभूति, संवेदना चिन्तनजस्ता आन्तरिक (मानसिक) प्रक्रियासँग पनि सम्बन्धित हुन्छ । यसकै माध्यमबाट लेखकीय विचारधारा पनि प्रस्तुत गरिन्छ ।[61]

मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू कविता सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित कविताहरूमा विषयगत विविधता पाइन्छ । यस सङ्ग्रहका कविताहरू प्रगीतात्मक संरचना भएका कविता हुनाले कविको निजी भाव, चिन्तन र विचारको प्रस्तुति यहाँका कविताहरूमा पाइन्छ । समसामयिक तत्कालीन परिवेशबाट आहत भएर अर्थात् प्रेम र प्रणयबाट विक्षिप्त भएर लखिएका कविताहरूमा परिर्वतनको अपेक्षा देशप्रेम, सामाजिक राजनीतिक तथा आर्थिक विकृति विसङ्गतिको चित्रण गरिएको छ । धेरै कवितामा कवि आफै केन्द्रीय वा परिधीय भूमिका बनाएर उपस्थित भएको देखिन्छ । त्यसैले धेरै कवितामहरूमा 'म' पात्र समाख्याताको रूपमा प्रस्तुत भएको छ । यसभित्रका कविताहरूमा म पात्र वक्ता, प्रेषक, सम्बोधक वा वर्णनकर्ता हो भन्ने पाठकहरू स्रोता तथा प्रापक वा सम्बोधितको भूमिकामा आएका छन् । आफ्नो चिन्तन भाव र अनुभवलाई कतै कविले परिधीय रूपमा उपस्थि भएर व्यक्त गरेका छन् । यस्तै नेपाली

[61]खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल, पूर्ववत्, पृ. ३१० ।

समाज र विश्व परिवेशलाई नै आफ्ना कविताको विषय बनाइएको पाइन्छ । कवयित्रीको मनमा परेका अन्तर्पीडा र समाजको अन्तर्पीडा नै कवयित्रीको रचनाको केन्द्र छ । त्यसैले कवितालाई जीवन्त स्वरूप दिन कतै कवयित्री केन्द्रीय भूमिकामा त कतै परिधीय भूमिकामा देखिएकी छन् ।

विवेच्य कविता सङग्रहमा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएका वा कवयित्री आफै प्रत्यक्ष रूपमा उपस्थित भएर आफ्ना भाव, विचार तथा चिन्तनको प्रस्तुति गरेका कविताशंका उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

मेरो जीवनमा
किन यसरी आयौ,
मेरो सारा अस्तित्व
धर्केको छ ।
(पृ. १७)

म न गमला हुँ,
खेत-गरो हुँ
म न आतङ्क हुँ
न म अँध्यारो हुँ,
मेरो आफ्नो पनि केही होला ?
(पृ. १८)

मलाई चाहिएन
जीवन
जुन मलाई मेरो स्वत्व हराउनलाई
लेखेटिरहेछ ।
म उड्न चाहन्छु,
म मच्चिन
र फुल्न चाहन्छु,
ती वसन्तहरूमा

जुन अब

आउन मान्दैनन् ।

(पृ. ३३)

यसरी विवेच्य कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा कवयित्री आफै उपस्थित भएर आफ्ना निजी भाव, धारण, विचार, अनुभव र अनुभूतिको अभिव्यक्ति गरेका कविताहरूको सङ्ख्या अत्यधिक रहेको छ । यहाँका कविताहरूमा लेखकले कविताको भाव वा विषय सन्दर्भको प्रस्तुतिका क्रममा आफै सम्बोधकका रूपमा उपस्थित भएको पाइन्छ ।

४.३.६ भाषाशैलीय विन्यास

भाषाशैली कुनै पनि रचना सिर्जनालाई विश्लेषण गर्दा हेर्नु पर्ने महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । यसमा भाषाले अभिव्यक्तिको माध्यमको कार्य गरेको हुन्छ । भने शैलीले अभिव्यक्तिको तरिकाको कार्य गरेको हुन्छ । यसै कारण कुनै पनि कृतिको भाषा र शैलीलाई एकै ठाउँमा अध्ययन विश्लेषण गर्ने गरेको पाइन्छ । सिर्जनामा भाषाको मुख्य विभेदकका रूपमा गद्य र पद्य स्वरूप रहेको हुन्छ । सामान्यत : कविता विधामा पद्यभाषा र अन्य विधामा गद्य भाषा रहने भए तापनि मुक्त छन्दका कविता समेतमा गद्यभाषाकै प्रयोग भएको हुन्छ ।[62] यस बाहेक भाषा शास्त्रीहरूले एकै भाषाभित्र पनि अनेकौं प्रकारहरू रहने बताएका छन् । सिर्जनाविधामा प्रयोग गर्ने तथा अन्यत्र प्रयोग गर्ने सन्दर्भमा भाषालाई मूलरूपमा दुई भेदमा छुट्याएको पाइन्छ । तर्कभाषा र काव्यभाषा । तर्कभाषा मानवका आधारित सोझो र अभिघामूलक हुन्छ भने काव्यभाषा विचलित, लक्ष्य तथा व्यङ्ग्य अर्थ पनि प्रदान गर्ने अनि विम्ब, प्रतीक अलङ्कार आदिले युक्त कलात्मक र लयात्मक हुन्छ ।

यस कविता सङ्ग्रहका कविताहरू गद्यलयमा संरचित छन् तर पनि यहाँ अनुप्रासको प्रयोग यथोचित रूपमा भएको देखिन्छ । यसले कवितालाई लयात्मक र श्रुतिमधुर बनाउने कार्यमा केन्द्रीय भूमिका खेलेको देखिन्छ । अन्त्यानुप्रासको प्रयोग गरिएको कविताशंको उदाहरण तल दिइएको छ ।

हामीलाई खुट्टाको, जुत्ताको जात मान्ने

आफ्नो कुकृत्यलाई अधिकार ठान्ने

[62] खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल, पूर्ववत्, पृ. ३११ ।

अरूको भुललाई अपराध मान्ने ।

(पृ. ११)

सर्जकका सिर्जनालाई कलाले भरेर उच्च कोटिका तुल्याउन प्रयोग गरिने साहित्यका तत्त्वहरूमा विम्ब प्रतीक तथा अलङ्कारहरू पर्दछन् । कविता विधाको आफ्नो छुट्टै कलात्मक वैशिष्ट्य हुने हुँदा यस विधामा विम्ब, प्रतीक तथा अलङ्कारको पक्षले झनै ठूलो महत्त्व राख्दछ । यिनीहरूमध्ये विम्बले छायाँ प्रतिच्छाया वा मानसिक चित्रलाई बुझाउछ । यसले अनेक ढङगले प्रयोग हुनसक्ने तथा शब्दका सन्दर्भबाट निर्माण हुने तत्त्वका रूपमा कार्य गर्दछ । यसैले इन्द्रिंयजन्य अनुभूतिको शब्दिक प्रतिनिधित्व गर्ने तथा एक वा कमभन्दा बढी इन्द्रियद्वारा अनुभव गर्न सकिने बस्तुलाई विम्ब भनिन्छ । रूप, शब्द, गन्ध, स्वाद, स्पर्श, स्मृति, स्वप्न आदि बाट ग्रहण गरिने विम्बहरू हुन सक्दछन् । यस्तै गरी प्रतीकले साङ्केतिक वा प्रतीकात्मक रूपमा अभिव्यक्त गरिने सङ्ग्यानलाई जनाउँछ । सबै विम्बहरू मूर्त हुने र प्रतीक चाहिँ अमूर्तसम्म पुग्ने हुँदा यसले विम्बबाटै विशेषीकृत जस्ता यसका प्रकारहरू रहेका हुन्छन् । काव्यलाई कला प्रदान गर्ने अर्को पक्ष अलङ्कार हो । यसले रचनामा आभूषण वा गहनाको कार्य गर्दछ । कृतिको संरचना र अर्थसमेतमा चमत्कार प्रदान गर्न प्रयोग हुने अलङ्कारका मुख्यत : शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार गरी दुई भेद हुने भए तापनि ती भित्र पनि अनेक भेदहरू रहेका हुन्छन् । यस कविता सङ्ग्रहका अलङ्कारको पनि प्रयोग गरिएको भेटिन्छ । अलङ्कार प्रयोगका केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

उपमा		तिमी हिँउको ढिकाझैँ (पृ. १३)

रूपक		तिमी एउटा जीवन हौ

म एउटा जीवन हुँ

(पृ. ९)

यसरी विवेच्य कविता सङ्ग्रहको भाषाशैलीय विन्यासले यहाँ रहेका कविताहरूको सौन्दर्य पक्षलाई उज्यालो र चम्किलो बनाउने कार्य गरेका छन् । मुक्त छन्दमा लेखिएका यहाँका कविताले अन्त्यानुप्रास, मध्यानुप्रासका साथै विभिन्न अलङ्कार, बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।

तत्सम, तद्भव र आगन्तुक तिनै स्रोतका शब्दहरूको यथोचित प्रयोगले यहाँका कविताहरूलाई बोधगम्यता प्रदान गर्न सघाएका छन् ।

४.३.२ घामका अक्षरहरू कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

सन्ध्या पहाडीको दोस्रो कविता सङ्ग्रह घामका अक्षरको विश्लेषण यहाँ गरिएको छ । यसमा रहेका कविताहरूको विश्लेषण परिचय, शीर्षक, विषय वस्तु वा अन्तर्वस्तु, परिवेश, दृष्टिविन्दु, भाषाशैली र उद्देश्यका आधारमा गरिएको छ ।

४.३.२.१ परिचय

घामका अक्षर कवयित्री सन्ध्या पहाडीको दोस्रो कविता कृति हो । अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजले २०६८ सालमा प्रस्तुत सङ्ग्रहको पहिलो पटक प्रकाशन गरेको देखिन्छ । बृहत् पहाडीले सजाएको आवरण रहेको यस कृतिको आवरण पृष्ठमा घामको उदाउँदो किरण परेको दृश्यलाई पृष्ठभूमिमा राखेर माथि सुनौला अक्षरमा 'घामका अक्षर' लेखिएको छ र पृष्ठको तल्लो भागमा कृतिकी लेखिका सन्ध्या पहाडीको नाम लेखिएको छ । यस पछाडिको पृष्ठमा माथिल्लो भागमा कृतिको नाम ठुला आकारका अक्षरमा लेखिएको छ भने ठिक त्यसको तल अलि साना अक्षरमा कोष्ठकभित्र कविता सङ्ग्रह लेखिएको छ भने पृष्ठको मध्य भागमा कवयित्रीको नाम र तल्लो भागमा कृति प्रकाशन गर्ने स)स्थाको नाम लेखिएको छ । अर्को पृष्ठमा कृतिको नाम, विधा, कृतिकार, प्रकाशक, संस्करण, मूल्य, प्रतिलिपि अधिकार, आवरण सजावट, कम्प्युटर टङ्कण, मुद्रक र आइएसवियन नम्बरका बारेमा जानकारी दिइको छ । यसपछि आउने पृष्ठमा अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाज कोलोराडो अमिरिकाका अध्यक्ष ज्ञानेन्द्र गदालको प्रकाशकीय मन्तव्य रहेको छ । यसपछिका सात पृष्ठहरूमा समालोचक लक्ष्मण प्रसाद गौतमको भूमिका लेखलाई स्थान दिइएको देखिन्छ भने यसपछि कवयित्री सन्ध्या पहाडीको लेखकीय मन्तव्य अटाएको पाइन्छ । लेखकीय मन्तव्यपछि यहाँ कृतिमा रहेका कविताहरूको क्रम र तिनको पृष्ठका बारेमा जानकारी दिने विषयसूचीले स्थान पाएको छ भने कृतिको पृष्ठ एकदेखि अठासीसम्मका पृष्ठहरूमा यस सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरू क्रमश समावेश गरिएको छ । विवेच्य कृतिको अन्तिम आवरणमा कवयित्री सन्ध्या पहाडीको सुन्दर र आकर्षक तस्विरलाई पृष्ठको माथिल्लो भागमा राखिएको छ र त्यसको बायाँतर्फ उनको नाम तथा विद्युतीय सन्देश ठेगाना प्रस्तुत गरिएको छ

। यसपछि यहाँ समालोचक अभि सुवेदी र ज्ञानू पाण्डेले कवयित्री सन्ध्या पहाडी र प्रस्तुत कृतिका सम्बन्धमा दिएको सङ्क्षिप्त मन्तव्यहरू पनि अटाएका छन् । यस प्रकार प्रस्तुत कृतिको बनोट पक्ष निकै व्यवस्थिति र आकर्षक रहेको देखिन्छ । यहाँ विवेच्य सङ्ग्रहमा रहेका उन्चालिसवटा कविताहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

४.३.२.३ अन्तर्वस्तु/विषयवस्तु

जुनसुकै कृतिलाई अस्तित्व प्रदान गर्ने सर्वप्रमुख तत्त्वलाई अन्तर्वस्तु/विषय वस्तु वा वस्तु भनिन्छ ।[६३] सन्ध्या पहाडीको दोस्रो कविता कृति **घामका अक्षर**मा समावेश गरिएका कविताहरूले विभिन्न विषय सन्दर्भहरूलाई आधार सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरेका छन् । उनको यस सङ्ग्रका कविताहरूले ग्रहण गरेका आधार सामग्र वा वस्तुको अध्ययन तलको तालिकामा गरिएको छ ।

कविताको शीर्षक	अन्तर्वस्तु/विषयवस्तु
१. स्पर्श	विवेच्य कविता सङ्ग्रहको पहिलो क्रममा रहेको यस कवितामा प्रणयपरक रागात्मक भावनालाई कविताको अन्तर्वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । आफ्नो मायालुको साथ, समर्थन र स्पर्श पाउन सकेमा संसारको जस्तोसुकै कार्य पनि गरेर देखाउन सक्ने भावको अभिव्यञ्जना यस कवितामा प्रकट भएको छ ।
२. फूल तिमी पनि कविता हौ	यस कवितामा फुलको सौन्दर्यलाई विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । फुलको सौन्दर्यले पृथ्वीलाई सिङ्गार गरेको छ । फूलको सौदन्दर्यले नै धरतीलाई सुन्दर बनाउने काम गरेको छ । यदि फुल हुँदैनथ्यो भने पृथ्वी यति सुन्दर हुँदैनथ्यो भन्ने कुरालाई कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । साहित्यका अन्य विधाका तुलनामा कविता सुन्दरता र माधुर्यले भरिपूर्ण भएजस्तै प्रकृतिका सबै वस्तुका सापेक्षमा फुल सबैभन्दा सुन्दर वस्तुका रूपमा देखिएको कुरालाई यस कविताले आफ्नो केन्द्रमा राखेको छ । यस कारण प्रस्तुत कविताले सोन्दर्यको महिमा गानलाई आफ्नो वस्तु

[६३]खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल, पूर्ववत्, पृ. ७७ ।

	सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।
३. चन्द्रभ्रमण	यस कविताका चन्द्रमाको सुन्दरता र त्यसको सौन्दयृलाई विषयवस्तु बनाइएको छ । कवितामा चन्द्रमा सुन्दर छ । मान्छेले त्यहाँ पाइला टेकेको छ । पृथ्वीको मान्छे त्यहाँ पुग्न सफल हुनु राम्रो र खुसीको कुरा पनि तर आज मान्छेका गतिविधिका कारण जसरी पृथ्वीको सुन्दरता नासिदै गएको छ भोलि मान्छेले चन्द्रमामा बस्ती बसाउन सफल भयो भने त्यहाँको सौन्दर्य पनि नासिएर जाने त हैन भन्ने कुरामा कविलाई चिन्ता लागेको छ । त्यस कारण मानिसको बस्ती नबसेको आजको चन्द्रमा नै वास्तविक रूपमा सुन्दर रहेको भावको प्रस्तुति यस कवितामा भएको छ ।
४. वर्षा	यस कविता प्रेमलाई वर्षाका रूपमा प्रस्तुत गर्दै जीवनका लागि वर्षा अर्थात् पानी जत्तिकै अत्यावश्यक तत्त्वका रूपमा प्रेमको मूल्य स्थापित गर्ने कोसिस गरिएको छ । यस प्रकार प्रेमलाई मानव जीवनको अस्तित्वका लागि नभइ नहुने वस्तु सन्दर्भका रूपमा चित्रण गरिएको छ । यस कविताले आफ्नो केन्द्रमा प्रेमको उच्चतालाई राखेको छ र यसलाई हरेक जीव जन्तु तथा वनस्पतिको जीवनका लागि नभइ नहुने पानीका रूपमा प्रस्तुत गर्ने काम गरेको छ ।
५. चाहना	यो कविता राष्ट्रिय भावनालाई विषयवस्तुको केन्द्रमा राखेर रचना गरिएको । वर्तमान समयमा नेपाल र नेपालीको अवस्था चिन्ताजनक रहेको यथार्थलाई यस कविताले आफ्नो वस्तु सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । यसमा वर्तमानका विकृति र विसङ्गतिको अन्त्य गर्दै देशलाई सुन्दर बनाउनु पर्ने कवि चाहनालाई अन्तर्वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
६. विश्वास	यस कवितामा प्रेम र प्रणयलाई विषयवस्तुका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । प्रेमप्रति आस्था र विश्वास तथा भक्तिभावको प्रस्तुति सहित रचना गरिएको 'विश्वास' शीर्षक रहेको कविता विवेच्य सङ्ग्रहमा अटाएको छ ।

	यस कविताको केन्द्रमा संयोग शृङ्गार छ र त्यसका माध्यमबाट प्रणयपरक रागात्मक चेतनाको अभिव्यक्ति भएको छ । उनले यस कवितामा प्रेमपरक चेतनालाई कविताको मुख्य अन्तर्वस्तुका रूपमा अगाडि सार्दै आफूलाई प्रणय कविका रूपमा चिनाउने प्रयास गरेकी छन् ।
७. बुद्धको देशमा	यस कवितामा पचासको दशकमा नेपाली भूमिमा भएको हिंसात्मक गतिविधिलाई मुख्य विषय वस्तुका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । देशको अवस्था बिग्रिएर आज एक भाइले अर्को भाइलाई मार्न थालेको, विद्यायलय गएका बच्चाहरू, जङ्गल गएका महिलाहरू, सहर गएका मानिसहरू फर्केलान् भन्दा मृत्युको खबर आउने गरेको दुखद् अवस्थाको चित्रण यस कविताले गरेको छ । विश्वभर शान्तिको सन्देश फैलाउने गौतम बुद्ध जन्मेको देशमा नै यस खालको परिस्थिति सिर्जना हुनु भनेको चिन्ताको विषय भएको भाव कविले यस कवितामा प्रस्तुत गरेकी छन् । यहाँ हत्य हिंसा र आतङ्को विरोध गर्दै शान्तिको कामना गरिएको छ । हत्याहिंसाको विरोधीभाव र शान्तिको चाहनालाई अन्तर्वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको यस कवितामा देशभक्ति र राष्ट्रियताको भावना पनि त्यसैसँग जोडिएर आएको छ ।
८. जीवनको पक्षमा	यस कविताका प्रेममा आएको सङ्कटलाई विषयबस्तु बनाइएको छ । हिजो असाध्ये माया गर्ने व्यक्तिले आज घृणा गर्न थालेको सन्दर्भलाई देखाउँदै यस कवितामा कविले माया जब शङ्काको भावना देखिन्छ त्यसले प्रेमको अन्त्य गर्ने कुरा देखाइएको छ । मानिस माया वा प्रेमबिना बाँच्न नसक्ने प्राणी भएकाले शङ्काको अन्त्य गरी एकले अर्काको विश्वास गरेर चल्न सक्नु पर्ने अपरिहार्य आवश्यकतालाई यस कविताले देखाउने काम गरेको छ । अनावश्यक शङ्का गर्नु भनेको आफै नासिनु हो भन्ने कुरालाई देखाउँदै सन्तापहरू मरेर जीवनको पक्षमा फैसला गर्न अफ्नो प्रेमीलाई गरिएको आग्रह नै यस कविताको वस्तु सन्दर्भ बनेर

	देखिएको छ ।
९. सानो मान्छे	यस कवितामा मान्छेले गुमाउँदै गएको इमान्दारिता र बफादारितालाई देखाउँदै उसमा बढेको मूर्खता, अपराधीपन, गुण्डागर्दी आदिलाई कविताको केन्द्रमा राखेर प्रस्तुत गरिएको छ । स्व. दाइ उमेश सापकोटाको सम्झनामा भनिएको यस कवितामा कवयित्रीले आजको मान्छे र समाजमा देखिएका विकृत कृत्यहरूलाई कविताको केन्द्र भागमा राखेर प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । आजको समाज साँचो बोल्ने र इमान्दार भएर कार्य गर्ने तथा अरूका खराबीहरूलाई औँल्याउने अनि समाजलाई उन्नत गति दिनका लागि यसो गर्नु पर्छ भनेर उचित र सही कुरा गर्नेहरूलाई समाजले पागल नै बनाइ दिन सक्ने यथार्थलाई यस कविताले देखाउने काम गरेको छ । यसका साथै समाजमा वा राज्यमा सत्ताको केन्द्र भागमा वा उनीहरूका आशपाशमा रहन नसकेकाहरू जति नै असल भए पनि उनीहरू कहिल्य ठुलो मान्छे बन्न नसक्ने सामाजिक यथार्थलाई यस कविताले विषय वस्तुको केन्द्रमा राख्ने काम गरेको छ ।
१०. आजको मान्छे	यस कवितामा विज्ञान र प्रविधिको विकासले मानिसलाई विकास तर्फ अगाडि बढाएको छ कि बिनाशतर्फ धकेलि रहेको छ भन्ने कुरा स्वयम् मान्छे आफैले बुझ्न सकेको सामयिक यथार्थलाई अन्तर्वस्तुका रूपमा अगाडि सारिएको छ । कुण्ठित छ ।यान्त्रिक छ। दिग्भ्रमित छ । यस्तो लाग्छ सम्पूर्ण ब्रह्माण्डसँग उसको विश्वास टुटेको छ । आकृति त मान्छेकै छ । तर मान्छेसँग नै उसको सम्बन्ध छुटेको छ । सन्ध्या पहाडीले यस कवितका माध्यमबाट आजको मान्छेको यथार्थलाई देखाउने काम गरेकी छन् । जसका कारण यस कविताको अन्तर्वस्तु युगीनतासँग जोडिन पुगेको छ ।
११. रिक्तता	रिक्तता शीर्षक रहेका यस कविताले जीवनको रित्तोपनलाई आफ्नो विषय वस्तु बनाउने काम गरेको छ । मानिसले आज मानवता गुमाएर मानवीय गुणले रित्तो बनेको सन्दर्भ पनि यसैमा अटाएको छ । जोस र होस दुबै

	गुमाएको मान्छे महानता, खुसी सब चिज गुमार रित्तो सिवाय अरू केही नराखीकन बाँचेको सामयिक यथार्थलाई यस कविताले अन्तर्वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।
१२. शीर्षक जुरेन	विवेच्य कवितामा वर्तमान नेपाली समाजमा बढ्दो महङ्गी, भ्रष्टाचार, राजनीतिक बेइमानी, नेताहरूको लुटाहा र जनमारा प्रवृत्ति आदिका कारणले आक्रान्त बनेको मानव जीवन र समाजका यथार्थहरूलाई अन्तर्वस्तुका रूपमा पस्कने काम गरिएको छ । नेताले जति सुकै ठुला भाषण गरे पनि र देशमा जस्तो सुकै राजनीतिक परिवर्तन आए पनि उठ्न नसकेको जनताको जीवन स्तरलाई सन्ध्याले आफ्ना कविताको केन्द्रमा राखेर प्रस्तुत गर्ने कसिस गरेकी छन् । यस कवितामा वर्तमान नेपाली समाजका युगीन विकृति र विसङ्गतिलाई कविताको केन्द्रभागमा राखिएको छ र त्यसप्रति असहमतिको तीब्र आवाज उठाइएको छ । आज देशका नेता, राजनीतिक दल र तिनको आसपासमा घुम्नेहरूका गतिविधि देखेर आम मानिसमा पैदा भएको आक्रोश र निराशाको स्वर यस कवितामा सुन्न सकिन्छ ।
१३. किन पहाड त्रस्त छ ?	यस कवितामा देशमा बढ्दै गएको हत्या हिंसा र आतङ्कको ज्वारलाई विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । देशमा बढ्दो अशान्तिका कारण भौगोलिक रूपमा सुन्दर भएर पनि नेपालको सौन्दर्य बिग्रँदै गएको यथार्थलाई यहाँ देखाइएको छ । मानिस मानिसका बिचमा बढेको बैमनश्यताका कारण शान्ति खल्बलिएको र त्यसले देशलाई ठुलो नोक्सानी पुऱ्याएको यथार्थ घटनालाई कविताले अन्तर्वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।
१४. जीवन	यस कवितामा जीवनको रहस्यमयतालाई विषय वस्तुका रूपमा अगाडि सारिएको छ । आजको समाजका मानिसका क्रियाशीलता वा कर्महरूले झन् जीवनलाई रहस्यमय बनाउने गरेको सन्दर्भ कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । आजको मान्छेको जीवन तारतम्य नमिलेको र निकै काँतर

	बन्दै गइ रहेको छ जसले जीवन नै रक्ताम्य हुने त हैन भन्ने चिन्ताको प्रस्तुति कविताको विषय वस्तुमा भएको देखिन्छ । कवितामा भनिएको छ ।
१५.शताब्दीको स्वागत	विवेच्य कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरू मध्येको पन्ध्रौँ क्रमका रहेको यस कवितामा नारी महिमा र पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थामा नारीउपर गरिने व्यवहारलाई अन्तर्वस्तु बनाएर प्रस्तुत गरिएको छ । नारी बहुमूल्य रत्न, सृष्टिका सार, हिजो, आज र भोलिका संसार, सृजनाका आधार, शिशुका प्राण, शक्तिका प्रतीक, इतिहासका रक्षक, संस्कृतिका पालक र कुसंस्कारका संहारक हुन् भन्दै यस कवितामा नारीको महिमा गान गरिएको पाइन्छ । जीवनलाई पलपलमा पगपगमा ज्याति दिने प्रकाशपुञ्ज, शून्य धारामा सङ्गीतझैँ गुन्जिने कलकल, क्रीडा रहाँसोको स्रोत, मायाका लहर, उज्यालोको सन्देश दिने बिहान, मनुष्यले परापूर्व कालदेखि सञ्चित गरेको सान, आदि सृष्टिको ज्ञान र एक्काइसौँ शताब्दिको प्राण भएर पनि उनीहरू दोस्रो दर्जाको मान्छेमा गनिएको कुराप्रति कविले चिन्ता व्यक्त गरेकी छन् र नारीहलाई मुक्तिका लागि उठ्न आह्वान गरेकी छ । यही सन्दर्भ नै यस कसिविताको मुख्य विषय वस्तु बनेर देखिएको छ । यसका साथै नारीलाई सम्मान गर्न सके मात्र पुरुषको जीवन पनि सार्थक र सुन्दर हुने कुरामा जोड दिँदै कविले नारी र पुरुषलाई सँगसँग अगाडि बढ्नु पर्ने एकअर्काका पूरक प्राणीका रूपमा चिनाउने काम गरेकी छन् र यो कुरा पनि प्रस्तुत कविताको अन्तर्वस्तुमा नै अटाएको देखिन्छ ।
१६.शान्त उज्यालोमा सपनाको खोजी	कवयित्रीका मनमा रहेका उज्यालोप्रतिको आकर्षणलाई र शान्तिप्रमको भावलाई कविताको मुख्य विषय वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको कविताको शीर्षक 'शान्त उज्यालोमा सपनाको खाजी' राखिएको छ । यस कवितामा कविले जीवनको सफलताका लागि उज्यालो (ज्ञान, चेतना) को आवश्यकता रहेको कुरामा मुख्य रूपले जोड दिएकी छन् भने उनमा

	रहेको शान्ति प्रमी भावना पनि यस कविताको वस्तु सन्दर्भका रूपमा अगाडि आएको छ ।
१७. पसिनाका युद्ध	यस कवितामा स्वतन्त्रताकोको भावनालाई अन्तर्वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । पसिनाका भरमा जीवन बिताउनु पर्ने निम्न वर्गका सामान्य मानिसहरूमा रहेको स्वतन्त्रताप्रतिको लगावलाई यस कविताले मुख्य रूपले प्रस्तुत गरेको छ । यसमा श्रमजीवि वर्गमा रहेको शक्ति र ताकतको महिमा पनि गान गरिएको छ । कविले यस कवितामा जनताको सबैभन्दा ठुलो चाहना भनेको स्वतन्त्रता, अमनचयन र शान्ति भएकाले त्यसका लागि उनीहरू जस्तोसुकै त्याग गर्न पनि पछि नपर्ने कुरालाई जोडदार रूपले अगाडि सारेको देखिन्छ । तसर्थ यस कविताको विषयवस्तु पसिनाका भरमा जीवन सञ्चालन गर्ने सामान्य जनतालाई लड्न सक्ने सम्भावित युद्धलाई विषय सन्दर्भका रूपमा ग्रहण गरिएको कविताका रूपमा अगाडि आएको छ ।
१८. जीवन सार	यस कवितामा कविको जीवन बोधी चेतनालाई प्रखुख वस्तु सन्दर्भका रूपमा अगाडि सारिएको छ । जीवनमा असफलता र मृत्यु दुबै सत्यका रूपमा देखिन्छन् । असफलबाट डराएर भाग्ने र मृत्युबाट सन्त्रस्त भएर जीवनबाट पलायन हुनेले वास्तविक रूपमा जीवन भोग गर्ने नसक्ने सन्दर्भ कविले यस कवितामा अगाडि सारेकी छन् । वास्तवमा असफलताबाट नै सफलताको सुरुवात हुने भएकाले मानिसले पुनः सपलता पाउनका लागि जीवनमा क्रियाशील हुनु ने जीवनको सार भएको कुरा यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।
१९. यथार्थ	यस कवितामा जीवनको यथार्थलाई कविताको वस्तु सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । जीवनमा कल्पना गरेका कुराहरू यथार्थ होइनन् र भोग्नु पर्ने कुरामात्र जीवनको साँचो पक्ष हो भन्ने कुरालाई कवितामा देखाइएको छ । अलौकिक कुराहरूलाई सत्य मानेर त्यसका पछि कुद्ने वा मूर्ति पूजामा लाग्नेहरूले वास्तवमा जीवनको यथार्थ बुझ्न नसकेको कुरा

	कवितामा देखइएको छ । कविताले अगाडि सारेका यिनै सन्दर्भहरू नै कविताको विषय वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
२०. तिमी र म	'तिमी र म' शीर्षक गरेको यो कविताको विषयवस्तुका रूपमा नारत्विको चेतना अगाडि आएको छ । यस कवितामा उनले नारीमा रहेको संवेदनशीलता र पुरुषमा रहेको संवेदनाहीनतालाई कविताको विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन् । भेल भएर नारी मूल्य, महिमा र पहिचानलाई भत्काउने पुरुष र त्यस भत्काइलाई नहर भएर सहने नारी सहनशीलतालाई कविले यस कविताको कथ्य बनाएर प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।
२१. तरल विश्वास	सन्ध्या पहाडीको यस कवितामा आजको समयमा मानिसमा पैदा भएको विश्वासको सङ्कट र त्यसले निम्त्याएको जटिलतालाई विषय वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । आजको मान्छेमा विश्वास नभएर नै ऊ भोक प्यास निद्रा गुमाएर कष्टप्रद जीवन बाच्न बाध्य भएको यथार्थलाई कविताले प्रस्तुत गरेको छ । मानव जीवनलाई वास्तवमा सुन्दर बनाउनका लागि र जीवनमा अमनचयन ल्याउनका लागि उसलाई विश्वासको आवश्यकता रहेको कुरालाई कथ्य सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।
२२. यन्त्रमानव	यस कवितामा विज्ञान र प्रविधिको विकासले मानिसलाई यान्त्रिक बनाउँदै लगेको वस्तु सत्यलाई कथ्यका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । विकासका नाममा मानिसले गुमाउँदै गएको प्राकृतिकपनले गर्दा आज मानिसलाई यन्त्रबाट सञ्चालित मानवमा रूपान्तरण गरेकोमा बढ्दै गएको चिन्ता यस कविताको विषय वस्तुमा आएको छ ।
२३.विश्वासको दियो	यस कवितामा आशावादीतालाई कविताको कन्द्र भागमा राखेर प्रस्तुत गरिएको छ । आज कुनै पनि कुरा सुन्दर नभए पनि वा आज सफलता प्राप्त नभए पनि निरन्तर कर्म गरि रहने हो भने, भोलि अवश्य पनि सुन्दर हुने र सफलता मिल्ने कुरा नैतिक यथार्थ हो । यसले नै

	मानिसलाई उज्यालोतर्फ लैजाने कार्य गर्दछ । यस्तै कवयित्रीमा रहेको उज्यालो चेतना र आशावादी दृष्टिकोण नै यस कविताको केन्द्रीय कथ्य सन्दर्भ हो ।
२४. प्रश्न	उर्लिएर बग्ने खोला नै तिर्खाउनु पर्दा, सधैँ छेउमा बस्ने आफन्तले नै जीवनभर पर्खाउँदा के होला भन्ने प्रश्नका माध्यमबाट आरम्भ गरिएको यस कवितामा चारैतिरको मृत्युमय परिवेशका बिच मृत्युलाई पर्खनु पर्दाको मानवीय बाध्यतालाई यस कविताले आफ्नो विषय वस्तु बनाएको छ । विद्यमान समयमा कुनै पनि कुरा सङ्गतीयुक्त नभइरहेको वस्तु सन्दर्भलाई यस कविताले देखाउने काम गरेको छ र तिनै असङ्गतिप्रति कवि प्रश्न पनि रहेको छ ।
२५. कस्तो दुनियाँ भयो	विवेच्य कविता सङ्ग्रहको पच्चिसौँ क्रममा रहेको यस कवितामा समाजमा हराउँदै गएको विश्वास र त्यसले सिर्जना गरेको अवस्थालाई विषयवस्तु बनाइएको छ । आजको मान्छेले विश्वास गुमाउँदै गएको छ र त्यसले मानवताको ह्रास गराएको छ । यस प्रकार स'माजबाट विश्वास हराउने र मानवता नासिने अवस्थाको सिर्जना भएकाले आजको दुनियाँ डर लाग्दो बन्दै गएको सन्दर्भलाई यस कविताले अन्तर्वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।
२६. हे ईश्वर	यस कविताले वर्तमानमा मानिसमा बढ्दै गएको हिंसात्मक मनोवृत्ति र विलासी प्रवृत्तिलाई विषय वस्तु बनाएको छ । समाजमा हत्या हिंसा बढ्न थालेको, मानिस हिँस्रक बन्दै गएको र आफ्नो विलासका लागि जस्तो सुकै कार्य गर्न पछि नपर्ने भएकाले आजको समाज कुरूप बन्दै गरे्को यथार्थलाई यस कविताले देखाउने काम गरेको छ ।
२७. ओछ्यान रित्तो छ	यस कवितामा वर्तमानका विकृति र विसङ्गतिलाई अन्तर्वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्ने कोसिस गरिएको छ । संसार र मान्छे सबै फूलजस्तै सुन्दर र मूलजस्तै भरिपूर्ण बनुन् भन्ने कवि चाहना भए पनि त्यस हुन नसकेको जीवन कतैबाट पनि जीवनजस्तो बन्न नसकेको (निस्सार भएको) मान्छे

	मान्छेजस्तो नभएको (मानवता गुमाएको) आदि कारणले गर्दा आजको संसार रित्तो ओछ्यान सरह निरस भएको वस्तु यथार्थलाई कविताको केन्द्रीय वस्तु सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
२८. सम्बन्ध	प्रेम मिलनमात्र पनि होइन यो विछोड पनि हो । हिजोसँगै भएकाहरू आज छुट्टिन्छन् पनि । कवयित्री सन्ध्या पहाडीको विवेच्य कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले विप्रलम्भ शृङ्गार भाव पनि कविताको अन्तर्वस्तु बनाउने काम गरेका छन् । यस प्रकारको भावको प्रस्तुति पनि प्रणयपरक वा रागात्मक चेतनासँग नै जोडिन पुग्छ । ‘सम्बन्ध’ शीर्षक रहेको कवितामा यस्तो भावको प्रस्तुति भएको छ । प्रेमी प्रमिका बिचको सम्बन्ध राम्रो भएको बेला एकले अर्को देख्दा मनमा विछट्टै आनन्दको अनुभूति हुने र पतझडमा पनि मधुमास भेटिने कुरा उठाउँदै यस कवितामा प्रेम सम्बन्ध सुधारको अपेक्षा गरिएको छ ।
२९. मेरो कविता	यस कविताले अन्धकार विराधी भावनालाई आफ्नो कथ्य सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । मेरो कविता/अन्धकार होइनप्रकाशतिरको यात्रा होअग्रगामी पाइलाहरूको इतिहास हो । यहाँ कवयित्री पहाडीमा रहेको अन्धकार विरोधी र उज्यालो पक्षधर चेतनको परिचय पस्कने काम गरेको छ । जीवनलाई अन्धकारबाट उठाएर उज्यालोतर्फ लैजाने सम्बल उनी कवितालाई बनाउन चाहन्छिन् र त्यसका माध्यमबाट जीवनमा आशावादी दृष्टि प्रक्षेपण गर्न चाहन्छिन् भन्ने कुराको जानकारी यस कविताशंले दिएको छ ।
३०. नयाँ वर्ष	यस कवितामा कवयित्री सन्ध्या पहाडीले आफ्नो प्रेमीको प्रतीक्षामा बस्नु पर्दाको छटपटीलाई विषय वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन् । नयाँ वर्षको दिन विशेष बहार बोकेर आएको भए पनि आफ्नो प्रेमी साथमा नहुँदाको एकान्त, एकलास र निरसपनको प्रस्तुति यस कवितामा भएको देखिन्छ । अन्य दिनहरू र अन्य वर्षका नयाँ वर्षको पहिलो दिन जस्तै

	नरमाइलो र पट्यार लाग्दो बनेर अहिलेको नयाँ वर्षको पहिलो दिन बितेकामा कविलाई चिन्ता लागेको देखिन्छ । यसैको प्रस्तुति विवेच्य कवितामा भएको छ ।
३१. म	यस कवितामा आजको मान्छेलाई कविताको विषय वस्तु बनाइएको छ । आजको मान्छेको जीवनमा हाहाकारले राज्य गरेको र मान्छेको शरीर तन्द्रुरुस्त भएर पनि आत्मा मरेको अवस्था छ भन्ने कुरा कवितामा व्यक्ति गरिएको छ । आजको मानिसका क्रियाकलापका कारणले गर्दा समाजको संरचना नै कुरूप बन्दै गइ रहेको वस्तु यथार्थलाई यस कविताले आफ्नो अन्तर्वस्तुको केन्द्रमा राखेर अगाडि सारेको छ ।
३२. मेरी आमा	'मेरी आमा' शीर्षक रहेको कवितामा नारीमा रहेको मातृत्व शक्तिको महिमा गान गरेर रचना गरिएको छ । नारी सृष्टि र सृजनाको प्रतीक भएकाले उसलाई श्रद्धा र सम्मान गर्नु पर्ने विचारको प्रस्तुति यस कवितामा भएको देखिन्छ । नारीमा निहित यही सृजन क्षमताको उच्च श्रद्धा गर्ने काम कवितामा गरिएको छ । आफ्नै सिर्जनाभित्र आफूलाई खोज्दै हिँडिरहेको त्यो आकृति हो मेरी आमाको । यस प्रकार नारीलाई सृष्टिका सार र हिजो आज र भोलिको संसारलाई धान्न सक्ने क्षमता भएका व्यक्तिका रूपमा चित्रण गर्दै उनीहरूमा रहेका सिर्जनशीलता, सृष्टिकारिता र संवेदनशीलतालाई कविताको अन्तर्वस्तुका रूपमा चित्रण गर्दै त्यसका माध्यमबाट नारी चेतनाको उठान गर्ने काम गरेकी छन् ।
३३. रोगी समय	यस कवितामा वर्तमान समय, समाज र परिवेशमा व्यक्त विकृति र विसङ्गहरूलाई विषय वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । अहिलेको समयमा मानिसले विश्वास गुमाउँदै गएको र जतातती शङ्कैङ्का व्याप्त भएको सामयिक परिवेशलाई यस कवितामा देखाइएको छ । वर्तमानमा बढ्दो हत्या हिंसा र अमानवीय क्रियाकलापका कारण यो युग नै रोगी बनेको कुरालाई कवितामा देखाइएको छ ।
३४. जीवन के हो	यस कवितामा जीवनको रहस्यमयतालाई विषयवस्तु बनाइएको छ ।

	यसका साथै प्रस्तुत कविताले मृत्यु शाश्वततालाई पनि आफ्नो विषयवस्तुमा समेटेर अगाडि सारेको छ । यहाँ जीवन रहस्यमय भएकाले यसलाई बुझ्न कठिन भएको कुरा व्यक्त गरिएको छ । जीवनको रहस्यमयताका कारण शाश्वात सत्यका रूपमा देखिएको मृत्यु पनि बुझ्न कठिन बनेको सन्दर्भ कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।
३५. मुक्ति र बन्धन	यस कवितामा प्रेम, प्रणय र रागात्मकतालाई विषयवस्तुका रूपमा अगाडि सारिएको छ । प्रेमिकाले आफ्नो प्रेमीलाई जीवनको सर्वस्व ठानेर प्यार र प्रेम गर्दा पनि प्रमीले खासै वास्ता नगरेकाले आफ्नो प्रेम सङ्कटमा परेकाले प्रेमप्रति नै निरासको भावना जागेको सन्दर्भ यस कवितामा मुखरित भएको पाइन्छ ।
३६. तीतो सत्य	सन्ध्या पहाडीको घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहको छत्तिसौँ क्रमका रहेको यस कवितामा वर्तमानको समाजिक संरचनामा असल काम गर्न चाहनेहरूले सामना गर्नु पर्ने कठिन अवस्था र त्यसका कारण जीवनमा पर्ने नकारात्मक असरलाई विषयवस्तु बनाइएको । समाजमा नराम्रो गर्नेहरूको नै बोलबाला रहेकाले राम्रो काम गर्नेहरू सधैँ अल्पमतमा पर्ने र उनीहरूको जीवन सङ्कटमा फँस्दै जाने कुरालाई अति मार्मिक रूपले प्रस्तुत गरिएको छ । आजको समाजको तीतो सत्य पनि यही हो भन्ने कुरा कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।
३७. अनुभूति	सन्ध्या पहाडीकृत यस कवितामा प्रेमपरक अनुभूतिलाई विषयवस्तु बनाइएको छ । आफूले रोजेको र प्रेम गरेको व्यक्ति आफ्नो साथमा नहुँदा र उसको बारेमा जानकारी पनि नपाउँदाको छटपटी यो कविताको वस्तु सन्दर्भ बनेर आएको छ ।
३८. मैले तिमीलाई एउटा जीवन दिएँ	यस कवितामा नारत्वि चेतनालाई विषय वस्तु बनाइएको छ । सारा दुखकष्ट सहेर नारीले सन्तान जन्माउने र हुर्काउने कार्य गर्छन् तर सन्तान अझ पुरुषले नारीको त्यस प्रकारको त्यागलाई बुझ्न नसकेको कुरा यस कविताको विषय वस्तुमा अटाएको छ । मानवता गुमाएर हिंस्रक

	बन्दै गएको आजको मान्छेका क्रियाकलापले जन्म दिनका लागि आमाले गरेको त्याग तपस्या र बलिदानीको मूल्यबोध गर्न नसकेको सन्दर्भ यस कविताको अन्तर्वस्तुमा अटाएको छ ।
३९. घामका अक्षर	'घामका अक्षर' शीर्षक रहेको शीर्ष कवितामा कवयित्री सन्ध्या पहाडीमा रहेको आशावादी दृष्टिकोणलाई आफ्नो मुख्य विषय वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्ने कविता हो । यस कवितामा कवयित्रीले आशावादी दृष्टिको प्रस्तुति गरेकी छन् । यहाँ सौन्दर्य र संवेदनाका माध्यमबाट आशावादी दृष्टिकोण प्रक्षेपण गर्ने कवि चेष्ट राम्रोसँग अगाडि आएको छ । यहाँ कवयित्री कविताका माध्यमबाट जीवनमा फूल अर्थात् सुन्दरताको आमन्त्रण गर्न चाहन्छिन् र वर्तमानमा गुमेको मानवीय संवेदनालाई फर्काउन चाहन्छिन् भन्ने कुराको जानकारी मिलेको छ । यस कविताशंमा प्रयोग गरिएको अभ्यस्त कालिक क्रियाले कविको चाहना भए पनि वर्तमानले त्यस प्रकारको उज्यालो दिन नसकेको सन्दर्भलाई देखाएको छ ।

यस सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरू समकालीन यथार्थसँग नै सम्बन्धित रहेका छन् । यी कविताहरूले समकालीन समाजका, देशका, मान्छेका, प्रेम वा प्रणयका आदि भावहरूलाई नै वस्तु सन्दर्भको केन्द्रमा राखेका छन् । मुख्यतः यहाँ रहेका कविताहरूले प्रणयपरक रागात्मक चेतना,, समकालीन युग जीवनका यथार्थहरूको प्रस्तुति, मानवीय मूल्यको क्षयीकरण र संवेदनाशून्य अवस्थाको चित्रण, जीवन र मृत्युबोधी चेतना, शान्तिकामी चेतना र राष्ट्रियताको सवाललाई आफ्नो आन्तर्वस्तु बनाएका छन् । यसका साथै यी कविताहरूले उज्यालोको खोजी गर्दै आशावादी दृष्टिकोणको प्रस्तुति र प्रकृति, जीवन, दर्शन, अनुभूति, भावना र भोगाईका विविध सन्दर्भहरूलाई पनि आफ्नो आन्तर्वस्तु अन्तर्गत समेटेका छन् । यस कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले प्रस्तुत गरेको अन्तर्वस्तु पहिचान गर्नु यस लेखको मुख्य विषय रहेको छ, जसको चर्चा तल गरिएको छ ।

१. युगीन यथार्थको प्रस्तुति

समकालीन समय वा युगका यथार्थहरूलाई कवितामा देखाउनु नै अथवा समय वा युगको यर्थातालाई बुझ्नु नै युयीन यथार्थको प्रस्तुति हो । नेपाली कविताको उत्तरवर्ती कालखण्डमा सक्रिय कवयित्री सन्ध्या पहाडीकृत **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले वर्तमान समाज र मानवका यथार्थतालाई देखाउने काम गरेका छन् । यस सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले खास गरी जनताको सर्वोच्चता, आधुनिक मानिसमा देखिएको विश्वासको सङ्कट, देशको दुरावस्था, विकृति, विसङ्गति आदि सामयिक यथार्थहरूलाई देखाउने काम गरेका छन् ।[64] सन्ध्या पहाडीले आफ्ना कविताका माध्यमबाट वर्तमान अवस्थामा देखिएका मानव र समाजका यथार्थहरूलाई प्रस्तुत गर्दै युगीन सन्दर्भको कलात्मक अभिव्यक्ति दिने काम आफ्ना कविताहरूमा गरेकी छन् । उनका कविताहरूले सङ्कटमा पर्दै गएको मानव र उसले गुमाउदै गएको स्वपहिचानको सन्दर्भलाई पनि आफ्ना कविताका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरेकी छन् । उनका कविताहरूले विभिन्न कारणले भ्रमित बनेको मानव यथार्थको अनावरण गर्ने काम गरेका छन् ।

विज्ञान र प्रविधिको युगका रूपमा चित्रण गरिने अहिलेको समयमा मानिस भ्रमित बनेको छ । कुण्ठित बनेको छ, यान्त्रिक बनेको र उसले विश्वास गुमाउँदै गएको छ । जसका कारणले उसको जीवन, विचार, आस्था र चेतना सबै कुराहरूमा सङ्कट देखा परेको छ भन्ने अठोटका साथ रचना गरिएको सन्ध्या पहाडीको 'आजको मान्छे' शीर्षक कविता उल्लेखनीय बनेर अगाडि आउँछ । यस कवितामा विज्ञान र प्रविधिको विकासले मानिसलाई विकासतर्फ अगाडि बढाएको छ कि बिनाशतर्फ धकेलि रहेको छ भन्ने कुरा स्वयम् मान्छे आफैले बुझ्न सकेको सामयिक यथार्थलाई अन्तर्वस्तुका रूपमा अगाडि सारिएको छ । यस कविताको कविताशं यस प्रकार छ :

'आजको मान्छे'

कुण्ठित छ
यान्त्रिक छ
दिग्भ्रमित छ ।

---

[64] डिडी अधिकारी, 'घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहको अन्तर्वस्तु' प्राज्ञिक संसार (वर्ष १, अङ्क ११, भाद्र, २०७०) पृ. ४५ ।

यस्तो लाग्छ
सम्पूर्ण ब्रह्माण्डसँग
उसको विश्वास टुटेको छ
आकृति त मान्छेकै छ
तर मान्छेसँग नै
उसको सम्बन्ध छुटेको छ ।

(पृ. २४)

सन्ध्या पहाडीले यस कवितका माध्यमबाट आजको मान्छेको यथार्थलाई देखाउने काम गरेकी छन् । जसका कारण यस कविताको अन्तर्वस्तु युगीनतासँग जोडिन पुगेको छ । यस सङ्ग्रहमा रहेका उनका कविताहरूले वर्तमान नेपाली समाजमा बढ्दो महङ्गी, भ्रष्टाचार, राजनीतिक बेइमानी, नेताहरूको लुटाहा र जनमारा प्रवृत्ति आदिका कारणले आक्रान्त बनेको मानव जीवन र समाजका यथार्थहरूलाई पनि आफ्नो अन्तर्वस्तुका रूपमा पस्कने काम गरेका छन् । नेताले जति सुकै ठुला भाषण गरे पनि र देशमा जस्तो सुकै राजनीतिक परिवर्तन आए पनि उठ्न नसकेको जनताको जीवन स्तरलाई सन्ध्याले आफ्ना कविताको केन्द्रमा राखेर प्रस्तुत गर्ने कसिस गरेकी छन् । 'शीर्षक जुरेन' शीर्षक रहेको विवेच्य सङ्ग्रहमा समाविष्ट कविता यसै प्रकारको अन्तर्वस्तुलाई देखाउने कविता हो । कवितामा भनिएको छ-

देशमा लोकतन्त्र बलियो बनेको छ
तर भन्छामा तेल नभएर
मेथी फुर्दैन

(पृ.२८)

यस कवितामा वर्तमान नेपाली समाजका युगीन विकृति र विसङ्गतिलाई कविताको केन्द्रभागमा राखिएको छ र त्यसप्रति असहमतिको तीब्र आवाज उठाइएको छ । आज देशका नेता, राजनीतिक दल र तिनको आसपासमा घुम्नेहरूका गतिविधि देखेर आम मानिसमा पैदा भएको आक्रोश र निराशाको स्वर यस कवितामा सुन्न सकिन्छ जसले कवितालाई युगीन यथार्थसँग जोड्ने काम गरेको छ ।

वर्तमानमा नेपाल र नेपालीहरूको अवस्था चिन्ताजनक रहेको युगीन सन्दर्भको प्रस्तुति पनि सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूमा भएको देखिन्छ । देशमा विकसित भइ रहेका विभिन्न खाले विकृति र विसङ्गतिका कारण देश भित्र रहेर पनि आफ्नो पहिचान र परिचय गुमाउन बाध्य पारिएको सामयिक यथार्थ प्रस्तुत गर्दै उनले यस प्रकारको संरचना अन्त्यको माग गरेकी छन् । उनको 'चाहना' शीर्षक रहेको कवितामा यस प्रकारको चेतनाको अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ ।

यस प्रकार प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहका कविताहरूले युगीनताका विविध सन्दर्भहरूलाई आफ्नो अन्तर्वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्ने काम गरेका छन् । यस सङ्ग्रहमा रहेका अधिकाशं कविताहरले यस प्रकारको युगीन यथार्थलाई आफ्नो अन्तर्वस्तु बनाउने जमर्को गरेका छन्, जसले सन्ध्या पहाडीको कवितात्मक उचाइलाईसमेत उकासेका छन् ।

२. प्रणयपरक रागात्मक चेतनाको अभिव्यञ्जना

सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले आफ्नो अन्तर्वस्तुमा समेटेको अर्को महत्त्वपूर्ण सन्दर्भ प्रणयपरक रागात्मक चेतना हो । यस हिसाबले उनी रागात्मक चेतना र प्रणय चेतना तथा हार्दिक सम्वेदनाकी कवि हुन् । उनका कविताहरूमा प्रेम र प्रणयको महिमा गान गरिएको पाइन्छ । यस क्रममा उनले आफ्ना कविताहरूमा बिम्ब प्रयोगको उच्चतम रूप प्रस्तुत गरेकी छन् । विभिन्न प्राकृतिक बिम्बहरूको प्रयोग गरी तिनलाई मानवीकरण गरी रागात्मक चेतनाको अभिव्यक्ति दिने काम कवयित्री पहाडीले यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा गरेकी छन् । प्रेमप्रति आस्था र विश्वास तथा भक्तिभावको प्रस्तुति सहित रचना गरिएको 'विश्वास' शीर्षक रहेको कविता विवेच्य सङ्ग्रहमा अटाएको छ । यस कविताको केन्द्रमा संयोग शृङ्गार छ र त्यसका माध्यमबाट प्रणयपरक रागात्मक चेतनाको अभिव्यक्ति भएको छ । उनले यस कवितामा प्रेमपरक चेतनालाई कविताको मुख्य अन्तर्वस्तुका रूपमा अगाडि सार्दै आफूलाई प्रणय कविका रूपमा चिनाउने प्रयास गरेकी छन् ।[65]

घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहमा रहेका कवितामा प्रेमलाई वर्षाका रूपमा प्रस्तुत गर्दै जीवनका लागि वर्षा अर्थात् पानी जत्तिकै अत्यावश्यक तत्त्वका रूपमा प्रेमको मूल्य स्थापित गर्ने कोसिस गरिएको छ । यस प्रकार प्रेमलाई मानव जीवनको अस्तित्वका लागि नभइ नहुने वस्तु सन्दर्भका रूपमा चित्रण

---

[65]डिडी अधिकारी, पूर्ववत्, पृ. ४६ ।

गरिएको कविता 'वर्षा' शीर्षकमा रहेको छ । यस कवितामा कवयित्री पहाडीले आफ्नो भावको अभिव्यक्ति यसरी दिएकी छन्-

आज
तिम्रो मायाको वर्षाले
ननथ्रुक्क भिजेकी छु म
जसरी यी फूलपात
बिरुवाहरू रुझेका छन् ।

(पृ.८)

यसरी यस कविताले आफ्नो केन्द्रमा प्रेमको उच्चतालाई राखेको छ र यसलाई हरेक जीव जन्तु तथा वनस्पतिको जीवनका लागि नभइ नहुने पानीका रूपमा प्रस्तुत गर्ने काम गरेको छ ।

प्रेम मिलनमात्र पनि होइन यो विछोड पनि हो । हिजोसँगै भएकाहरू आज छुट्टिन्छन् पनि । कवयित्री सन्ध्या पहाडीको विवेच्य कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले विप्रलम्भ शृङ्गार भाव पनि कविताको अन्तर्वस्तु बनाउने काम गरेका छन् । यस प्रकारको भावको प्रस्तुति पनि प्रणयपरक वा रागात्मक चेतनासँग नै जोडिन पुग्छ । 'सम्बन्ध' शीर्षक रहेको कवितामा यस्तो भावको प्रस्तुति भएको छ । प्रेमी प्रमिका बिचको सम्बन्ध राम्रो भएको बेला एकले अर्को देख्दा मनमा विछट्टै आनन्दको अनुभूति हुने र पतझडमा पनि मधुमास भेटिने कुरा उठाउँदै यस कवितामा प्रेम सम्बन्ध सुधारको अपेक्षा गरिएको छ । कवितामा भनिएको छ-

....
तिमीलाई देख्दा
एउटा बेग्लै रङको आभास हुन्थ्यो
......
अब एक पटक
आफू हाँस्न
र तिमीलाई हँसाउन चाहन्छु ।

(पृ. ६५-६६)

यस कविता सङ्ग्रहमा रहेका अन्य कतिपय कविता पनि प्रणयपरक रागात्मक चेतनालाई अन्तर्वस्तु बनाएर रचना गरिएका छन् । त्यस्ता कविताहरूमा 'जीवनको पक्षमा', 'मुक्ति र बन्धन', 'तिमी र म' लगायत रहेका छन् । यी सबै कविताहरूले आफ्नो केन्द्रीय वस्तु सन्दर्भका रूपमा प्रणयपरक रागात्मक चेतनालाई राखेर पस्केका छन् ।

३. नारी चेतनाको पहिचान र अभिव्यक्ति

सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले समातेको अन्तर्वस्तुको अर्को महत्त्वपूर्ण सन्दर्भ नारी चेतना वा नारत्विको पहिचान पनि हो । आफू नारी भएर नेपाली समाजमा नारीले भोग्नु परेका विविध सन्दर्भहरूको भोक्ता रहेकी कवयित्रीद्वारा रचना गरिएका कविताहरूले नारी भावनालाई सही रूपले प्रस्तुत गरेका छन् । उनले आफ्ना कविताहरूमा नारी चेतनाका उग्र र राजनीतिक धारहरूभन्दा पृथक् बाटो समातेकी छन् र नारी र पुरुषका बिचको सहकार्य र सहभावबाट मात्र समाज सुन्दर बन्न सक्दछ भन्ने विचारको अभिव्यक्ति दिएकी छन् । उनले नारीमा रहेको संवेदनशीलता र संवेदनाहीन पुरुष मानसिकताको चित्रण गर्दै समाजको समुचित विकास हुनका लागि नारी र पुरुषका बिचमा रहेका विभेदका पर्खालहरू भत्कनु पर्नेमा जोड दिएकी छन् । उनका 'शताब्दीको स्वागत', 'तिमी र म', 'मेरी आमा', 'मुक्ति र बन्धन', 'मैले तिमीलाई एउटा जीवन दिएँ' लगायतका कविताहरू नारी चेतना र नारत्वि चित्रणका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । यी कविताहरूमा कवयित्री पाहाडीले नारीमा रहेको मातृत्व शक्ति, प्रेम शक्ति र संवेदनशीलताको कुशल चित्रण गरेकी छन् । नारी भावनालाई अन्तर्वस्तु बनाइएका उनका कविताहरूमा नारीलाई सृष्टिका सारका रूपमा चित्रण गर्ने काम उनले गरेकी छन् । उनले नारीलाई सृष्टिका सार र हिजो, आज र भोलिका संसार ठान्ने नारी महिमाको गान गरेकी छन् । उनमा रहेको यस प्रकारको चेतनाको प्रतिनिधित्व गर्ने कविताशं यस प्रकार छ-

हामी नारी हौँ...
सृष्टिका सार हौँ
हिजो, आज र भोलिका संसार हौँ ।

(पृ. ३५)

नारीमा रहेको मातृत्व शक्तिको महिमा गान गरेर रचना गरिएको कविता पनि यस कविता सङ्ग्रहमा अटाएको छ । नारी सृष्टि र सृजनाको प्रतीक भएकाले उसलाई श्रद्धा र सम्मान गर्नु पर्ने विचारको प्रस्तुति उनले आफ्ना कवितामा गरेकी छन् । उनको 'मेरी आमा' शीर्षक रहेको कविता नारीमा निहित यही सृजन क्षमताको उच्च श्रद्धा गर्ने कविता हो । यसमा भनिएको छ-

आफ्नै सिर्जनाभित्र आफूलाई खोज्दै
हिँडिरहेको त्यो आकृति हो
मेरी आमाको ।

(पृ. ७३)

यस प्रकार नारीलाई सृष्टिका सार र हिजो आज र भोलिको संसारलाई धान्न सक्ने क्षमता भएका व्यक्तिका रूपमा चित्रण गर्दै उनीहरूमा रहेका सिर्जनशीलता, सृष्टिकारिता र संवेदनशीलतालाई कविताको अन्तर्वस्तुका रूपमा चित्रण गर्दै त्यसका माध्यमबाट नारी चेतनाको उठान गर्ने काम गरेकी छन् । पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थाले महिलामाथि थोपरेका अन्याय, अत्याचार, शोषण र दमनको अन्त्य गरी नारी र पुरुषका बिचमा समानताको अधिकार स्थापित गर्नु पर्ने माग उनले आफ्ना कविताका माध्यबाट गरेकी छन् । यस कारण सन्ध्या पहाडी नारी भावना र चेतनालाई अन्तर्वस्तु बनाएर कविता रचना गर्ने हुन् भन्ने कुराको पुष्टि हुन्छ ।

४. जीवन र मृत्युबोधी चेतनाको प्रस्तुति

आजको समाजमा देखा परेका विविध खाले विकृति र विसङ्गतिबाट त्रसित भएर र जीवनको मूल्य पहिचान गर्न नसकेर मानिसहरूमा मृत्युन्मुखी चेतना बढ्दो छ । जीवनमा संगतिका कुराहरू देखिन छोडेपछि र समस्या, सङ्कट, अभाव, दुःख र कस्टले जीवन थिलोथिलो परेपछि मानिसमा पैदा हुने हिनताको भावनाले मानिसलाई आक्रान्त पारि रहेको छ । यस्तो अवस्थाबा मुक्त हुन नसकि मृत्यु रोज्ने चेतना कवितका माध्यमबाट पनि अभिव्यक्त हुन थालेको छ । यस्तो मृत्युबोधी चेतना पनि सन्ध्या पहाडीका कविता पाइन्छ । यस प्रकारको चेतनाबाट मुक्त भइ मृत्यबाट सन्त्रस्त भएर जीवनबाट पलायन हुनुभन्दा मृत्युको शाश्वतालाई स्वीकार गर्दै आशावादी रूपमा जीवनको मिठास ग्रहण गर्नुपर्ने

अभिप्रायका साथ रचना गरिएका कविताहरू जीवनबोधी कवितामा पर्छन् ।[टट] कवयित्री सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूमा यी दुबै प्रकारका चेतनाको अभिव्यक्ति भएको देखिन्छ । विवेच्य कविता सङ्ग्रहमा रहेका 'जीवन', 'जीवनसार', 'यथार्थ', 'प्रश्न', 'जीवन के हो' जस्ता शीर्षक रहेका कविताहरूले जीवन र मृत्युबोधी चेतनालाई आफ्नो अन्तर्वस्तु बनाएका छन् ।

५. शान्तिप्रेमी र राष्ट्रवादी चेतनाको अभिव्यक्ति

सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा शान्ति प्रेम र राष्ट्रवादी चेतनालाई अन्तर्वस्तु बनाएर रचना गरिएका कविताहरू अटाएका छन् । नेपाली धर्तीमा पचासको दशकमा चलेको गृहयुद्ध र त्यसबाट त्रसित बनेको नेपाली मानसिकताको अवधिमा रचना गरिएका कविताहरू यस सङ्ग्रहमा रहेका छन् । माओवादी जनयुद्ध र राज्ययुद्धका नाममा चलेको बन्दुकको निशाना थुप्रै निर्दोष निहत्था जनताहरू बने । जसले देशको शान्ति खल्बल्याउने काम गरे र देशमा हत्या हिंसा र आतङ्को सिर्जना भयो । यस्तो अवधिमा लेखिएका कविताहरूमा शान्तिको आलाप गर्ने काम नेपाली कविता साहित्यको उत्तरवर्ती चरणका अधिकाशं कविहरूले गरेका छन् र यो कुरा कवयित्री पहाडीमा पनि लागु भएको छ । देशमा बढ्दो हत्या, हिंसा र आतङ्को विरोध गर्दै शान्ति प्रेमी भावना र राष्ट्रवादी चेतनाको अभिव्यक्ति दिनमा उनका कविताहरू सफल र सक्षम रहेका छन् । 'बुद्धको देशमा' शीर्षक रहेको कविता यस दृष्टिले उत्कृष्ट रहेको छ । यस कवितामा कवयित्री पहाडीले विश्वभर शान्तिको सन्देश दिने गौतम बुद्धको देश नेपालमा नै शान्ति हराएको सन्दर्भको चित्रण गर्दै यसैसँग जोडेर राष्ट्रवादी चेतनालाई पनि कविताको अन्तर्वस्तुका रूपमा समेटेकी छन् ।[67]

६. आशावादीता

सन्ध्या पहाडी आफ्ना कविताका माध्यमबाट अँध्यारो पक्षको विरोध गर्दै उज्यालोको पक्ष पोषण गर्ने कवयित्री हुन् । उनमा रहेको यस प्रकारको कवितात्मक प्रवृत्तिको प्रयोग विवेच्य कविता सङ्ग्रहको नामकरणमा समेत प्रष्ट रूपले देखिएको छ । **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहको शीर्षकमा रहेको 'घाम' पदावलीले उज्यालाको सङ्केत गर्छ र यो उज्यालो पक्ष आशावादसँग गएर जोडिन्छ । यसरी उज्यालाको खाजी गर्नुले नवीनता मात्रलाई बुझाउँदैन, जीवन र जगत्को उज्यालो पक्षको पनि सङ्केत गर्दछ

---

[66]डिडी अधिकारी, पूर्ववत्, पृ. ४६ ।

[67]ऐजन ।

यसले । यसर्थ सन्ध्या पहाडीका कवितामा 'तमसो मा ज्यातिर्गमय' को भाव केन्द्री कथ्य बनेर आएको छ । यस कविता सङ्ग्रहमा रहेका 'घामका अक्षर', 'मेरो कविता', 'विश्वासको दियो' लगायतका कविताहरू जीवन र जगत्का उज्याला पक्षहरूको खोजी गर्ने र आशावादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्ने कविताहरू हुन् । जीवनमा थुप्रै विसङ्गतिहरू रहेका छन् । मानिस नचाहेर पनि विभिन्न प्रकारका सङ्कट झेल्न बाध्य हुन्छ र पनि तिनै विसङ्गति र सङ्कटका बिचमा उसले आफ्नो अस्तित्व जोगाउनु पर्छ र जीवनप्रति आशावादी भएर जिउन सक्नु पर्छ भन्न भावको प्रस्तुति नै उनका यस प्रकारका कविताहरूको अन्तर्वस्तु बनेर आएको देखिन्छ । 'घामका अक्षर' शीर्षक रहेको शीर्ष कवितामा कवयित्री सन्ध्या पहाडीमा रहेको आशावादी दृष्टिकोणको प्रस्तुति यसरी भएको छ-

फूल रोपेर
कविता उमार्न चाहन्थेँ म
जीवनको चउरमा
संवेदनाको मृगशावक
चारैतिर उफार्न चाहन्थेँ म ।

(पृ.

उल्लिखित कविताशंले कवयित्री सन्ध्या पहाडीको उज्यालोतर्फको आकर्षण भावको परिचय दिएको छ । यहाँ सौन्दर्य र संवेदनाका माध्यमबाट आशावादी दृष्टिकोण प्रक्षेपण गर्ने कवि चेष्ट राम्रोसँग अगाडि आएको छ । यहाँ कवयित्री कविताका माध्यमबाट जीवनमा फूल अर्थात् सुन्दरताको आमन्त्रण गर्न चाहन्छि र वर्तमानमा गुमेको मानवीय संवेदनालाई फर्काउन चाहन्छिन् भन्ने कुराको जानकारी मिलेको छ । यस कविताशंमा प्रयोग गरिएको अभ्यस्त कालिक क्रियाले कविको चाहना भए पनि वर्तमानले त्यस प्रकारको उज्यालो दिन नसकेको सन्दर्भलाई देखाएको छ ।[६८]

मेरो कविता/अन्धकार होइन
प्रकाशतिरको यात्रा हो
अग्रगामी पाइलाहरूको इतिहास हो ।

(पृ. ६७)

---

[६८]ऐजन ।

माथिको कविताशंले कवयित्री पहाडीमा रहेको अन्धकार विरोधी र उज्यालो पक्षधर चेतनको परिचय पस्कने काम गरेको छ । जीवनलाई अन्धकारबाट उठाएर उज्यालोतर्फ लैजाने सम्बल उनी कवितालाई बनाउन चाहन्छिन् र त्यसका माध्यमबाट जीवनमा आशावादी दृष्टि प्रक्षेपण गर्न चाहन्छिन् भन्ने कुराको जानकारी यस कविताशंले दिएको छ ।

सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेको 'मेरो कविता' शीर्षक रहेको कविताको उल्लिखित कविताशंले उनमा रहेको उज्यालोतर्फको लगावलाई चिनाउने काम गरेको छ ।[६९] यस्तै उनमा रहेको उज्यालो चेतना र आशावादी दृष्टिकोणको परिचय दिने अर्को कविता 'विश्वासको दियो' हो । यस कविताको कविताशं यस प्रकार रहेको छ-

म भने खोजिरहेकी छु
त्यो प्रकाश जसले/ पलपलमा
जीवनलाई ज्यातिर्मय बनाओस्

(पृ. ५४)

यसरी कवयित्री सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेका कतिपय कविताहरूले जीवनमा उज्यालो पक्षको खोजी गर्दै आशावादी चेतनाको प्रस्तुतिलाई आफ्नो अन्तर्वस्तु बनाएका छन् । जीवनमा सौन्दर्य पक्षप्रतिको आकर्षण, सुन्दरताको चाहना र उज्यालो पक्षको खोजी गर्दै उनले रचना गरेका कविताहरूले मानिसलाई विद्यमान विकृति र विसङ्गतिसँग डराएर जीवनदेखि पलायन हुने होइन यी तमाम पक्षहरूसँग सङ्घर्ष गर्दै जीवनमा आशावादी दृष्टि राख्न प्रेरित गरेका छन् ।

७. अन्य विविध सन्दर्भ

घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले माथि प्रस्तुत गरिएभन्दा बाहेका अन्य कतिपय सन्दर्भहरूलाई पनि आफ्नो अन्तर्वस्तु बनाएको देखिन्छ । ती सन्दर्भमाहरूमा गुम्दो मानवीय संवेदना र मूल्यहीनता, प्रकृति, दर्शन, विविध अनुभूति, भावना र भोगाइहरू रहेका छन् ।

घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले विभिन्न सन्दर्भहरूलाई आफ्नो अन्तर्वस्तुमा समेट्ने प्रयत्न गरेका छन् । ती सन्दर्भहरू मध्ये युगीन यथार्थको प्रतिबिम्बन, प्रणयपरक

[६९]ऐजन ।

चेतना र रागात्मकता, नारी पहिचान र नारत्वि, शान्तिप्रमी चेतना र राष्ट्रवादीता, आशावादीता मुख्य रहेका छन् । यी मुख्य सन्दर्भहरूका अतिरिक्त अन्य विविध सन्दर्भहरू पनि उनका कविताका अन्तर्वस्तुका रूपमा आएका छन् । सारमा भन्दा कवयित्री सन्ध्या पहाडीको विवेच्य कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले विद्यमान विकृति र विसङ्गतिहरूलाई चिर्दै आशावादी दृष्टिका साथ उज्यालो पक्षको खोजी गर्दै जीवनलाई सुन्दर बनाउनु पर्ने आवाजलाई घन्काउने काम गरेका छन् र यो पक्ष नै उनका कविताको मुख्य अन्तर्वस्तु बनेर अगाडि आएको छ ।

४.३.२.३ सहभागी

सहभागीले कृतिमा प्रयुक्त व्यक्त पात्र वा चरित्रलाई चिनाउँछ । हरेक कृतिमा सहभागीको सङ्ख्या समान हुँदन तर कृतिमा सहभागीको अनिवार्य उपस्थिति हुनु पर्छ । कृतिमा सहभागीको भूमिका वक्ता (प्रेषक) स्रोता (प्रापक) अथवा सम्बोधक आदिका रूपमा रहन्छ । सहभागीहरू लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव र जीवन चेतना आदिका आधारमा फरक-फरक वैशिष्ट्यका हुन्छन् र सहभागी कथानकामा आबद्ध हुन्छन् र तिनैले कथालाई गतिशील तुल्याउँछन् ।[70] सन्ध्या पहाडीको घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहमा रहेका सबैजसो कविताहरू सम्बोधक 'म' ले सम्बोधित 'तिमी'प्रति लक्षित गरी व्यक्त गरेका भावधारामा केन्द्रित रहेका छन् । यस कारण विवेच्य सङ्ग्रहमा रहेका धेरै कविताका सहभागीहरू पनि यिनै दुई सम्बोधक र सम्बोधित नै हुन् । यी दुई सहभागीका अलवा यहाँका कविताहरूमा अन्य सहभागीहरू पनि यो वा त्यो रूपले देखिएका छन् । तर पनि यस सङ्ग्रहका सबै कवितामा प्रत्यक्ष रूपमा सीक्रय पात्रको उपस्थिति भने कतै पाइदैन । सम्बोधकले सम्बोधितलाई आफ्नो भावधाराको प्रस्तुति गर्दा सन्दर्भबस आएका मानवीय र मानवेत्तर सहभागीहरू यहाँका कविताहरूमा देख्न पाइन्छन् । यस सङ्ह्ग्रहका कविताहरूमा रहेका सहभागीहरूलाई तल कवितागत आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

कविताको शीर्षक	सहभागी
१. स्पर्श	म, तिमी, चन्द्रमा, तारा, हृदयहरू
२. फूल तिमी पनि कविता हौ	फूल, तिमी, नारी, पुजारी, स्रष्टा
३. चन्द्रभ्रमण	चन्द्रमा, मान्छे, आकाश, वन, जङ्गल, म

[70] खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल, पूर्ववत्, पृ. ८६ ।

४. वर्षा	तिमी, म, फूलपात, विरुवाहरू
५. चाहना	हामी, बुद्ध, देश, पुतली, फूल
६. विश्वास	म, तिमी, आकाश, हामी, माछा, तिनीहरू
७. बुद्धको देशमा	तथागत, म, तिमी, बुद्ध
८. जीवनको पक्षमा	तिमी, म, पशु
९. सानो मान्छे	ऊ, देश, पागल
१०.आजको मान्छे	ऊ
११. रिक्तता	हाकिम, ऊ
१२. शीर्षक जुरेन	मान्छे, पृथ्वी, तिमी, ऊ, तिमी
१३. किन पहाड त्रस्त छ ?	पहाड, वन, जङ्गल, मान्छे, फूल, बिरुवा, रुख
१४. जीवन	मान्छे
१५. शताब्दीको स्वागत	हामी, नारी, शिशु, प्रकृति
१६. शान्त उज्यालोमा सपनाको खोजी	म, बुद्ध, मानिस
१७. पसिनाका युद्ध	म, छोरी, सहचारी, मान्छे
१८. जीवनसार	रोगी
१९. यथार्थ	म, बुझ्नेहरू, देवता
२०. तिमी र म	तिमी, म
२१. तरल विश्वास	तिमी, म, मान्छे, युद्धरत
२२. यन्त्रमानव	चन्द्रमा, मान्छे, यन्त्र
२३. विश्वासको दियो	म, रात, मन्छ
२४. प्रश्न	खोला, चन्द्रमा, किरण, हामी, हुरी
२५. कस्तो दुनियाँ भयो	मानिस, हिंस्रक जन्तु, म
२६. हे ईश्वर	ईश्वर, म, हामी,
२७. ओछ्यान रित्तो छ	मान्छे, म, फूल
२८. सम्बन्ध	तिमी, आफू, म, हामी
२९. मेरो कविता	म, मरन्च्यासे, कविता

३०. नयाँ वर्ष	विदूषक, तिमी, सूर्य
३१. म	म, आवाज, मान्छे
३२. मेरी आमा	म, तिमी, आमा
३३. रोगी समय	बिरामी, चिकित्सकहरू, रोगी समय
३४. जीवन के हो	म
३५. मुक्ति र बन्धन	तिमी, म,
३६. तीतो सत्य	म
३७. अनुभूति	हावा, हुरी, म, युग
३८. मैले तिमीलाई एउटा जीवन दिएँ	म, तिमी, जीवन, मान्छे
३९. घामका अक्षर	म, घाम, अक्षर, फूल, मृग-शावक

यसरी विवेच्य कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा मानवीय र मानवेत्तर दुबै जगत्का पात्रहरू सहभागीका रूपमा देखिएका छन् । यहाँका लगभग सबैजसो कवितामा कवयित्री आफै कवितामा उपस्थित भएर आफ्ना भाव, धारण र विचारको प्रस्तुति गरेकाले धेरै कविताको केन्द्रीय सहभागीका रूपमा 'म' पात्र नै देखिएको छ । यसका साथै सम्बोधक 'म' पात्रले सम्बोधित 'तिमी' पात्रलाई सम्बोधन गरेका कवितहरू यहाँ रहेकाले तिमी पनि यस सङ्ग्रहका कविताहरूका केन्द्रीयस्तरकै सहभागीका रूपमा देखिएको छ । यसका अलवा यहाँका कविताहरूमा वनस्पति र प्राणी जगत्का विभिन्न पात्रहरूको प्रयोग पाइन्छ । यी पात्रहरूले कविताको आधार सामग्री वा केन्द्रीय कथ्य सन्दर्भलाई बोकेर कवितामा हिँडेका छन् र त्यसको प्रस्तुतिमा सहजीकरणको भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

४.३.२.४ परिवेश

कृतिभित्र प्रस्तुत घटना घट्ने परिवेशसूचक स्थान, समय र वातावरण मध्ये सबै वा कुनैको अभिव्यक्ति कृतिमा पाइन्छ । यिनमा कुनै अभिव्यक्ति वर्णनात्मक कुनै सङ्केतात्मक र कुनै विवरणात्मक हुन्छन् । वातावरण हरेक कृतिमा स्पष्ट रूपमा आउँछ तर स्थान र समय भने स्पष्ट रूपमा उल्लेख नहुन पनि सक्छ । यसरी कृतिमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख नभएको भए पनि त्यसले सार्वभौमिकता, सार्वकालिकता तथा स्थान र समयको महत्त्वहीनतालाई जनाउँछ । कृतिभित्र परिवेश बाह्य र आन्तरिक दुबै हुन्छन् । बाह्य परिवेशलाई भौतिक परिवेश र आन्तरिक परिवेशलाई मानसिक परिवेश भन्ने

गरिन्छ ।[71] परिवेशले नै रचनाका सहभागीहरूको सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, पारिवारिक आदि कुरा निर्धारण गर्छन् ।

सन्ध्या पहाडीकृत **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा परिवेशलाई जनाउने स्थान, समय र वातावरणसँग सम्बद्ध विभिन्न तथ्याङ्कहरू भेटिन्छन् । यस सङ्ग्रहका कवितामा सामाजिक, आर्थिक, समय र स्थानगत, सार्वभौमिकता वा सार्वकालिकता जनाउने सन्दर्भहरू यहाँका कविताका परिवेशका रूपमा आएका छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरूले यो वा त्यो रूपबाट बाह्य र आन्तरिक दुबै परिवेशका सूचकहरूलाई अगाडि ल्याउने काम गरका छन् । यहाँका कविताहरूले बाह्य परिवेशका रूपमा नेपाल देश र यहाँका विभिन्न स्थान सन्दर्भहरू (सहरिया तथा ग्रामीण क्षेत्र) का साथै विश्व ब्रह्माण्डी स्तरका स्थानगत आधारहरूलाई अगाडि सारेका छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा ब्रह्माण्ड, नक्षत्रमण्डल, तारागण, वनस्पति जगत्, सूर्य, सौर्यमण्डल, वनजङ्गल, पहाड, खोला मधेशका फाँट, नालाजस्ता स्थानिक परिवेशमा कवितात्मक कार्यहरू घटित भएका छन् । यसका साथै असार, साउन, जाडो गर्मी, हावाहुरी, वर्षा आदि मौसमी चक्रहरू पनि यहाँका कविताहरूमा परिवेशका रूपमा देखिएका छन् ।

यस कविता सङ्ग्रहका कविताहरू पढ्दा सुखदुख, हाँसो रोदन, आक्रोश जोश, उत्साहा उमङ्ग, अहङ्कार उन्माद, शान्ति मैत्री करुण, मिलन विछोड, आशा निराशा, जीवन मृत्यु, जिगीषा, जिजीविषा, भक्ति समर्पण आदि मानसिक अवस्थाको सजीव चित्रण भएको पाइन्छ ।

४.३.२.४ उद्देश्य

नेपाली कविताको उत्तरवर्ती कालखण्डमा सक्रिय कवयित्री सन्ध्या पहाडीकृत **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले वर्तमान समाज र मानवका यथार्थतालाई देखाउने काम गरेका छन् । यस सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले खास गरी जनताको सर्वोच्चता, आधुनिक मानिसमा देखिएको विश्वासको सङ्कट, देशको दुरावस्था, विकृति, विसङ्गति आदि सामयिक यथार्थहरूलाई देखाउने काम गरेका छन् र यस कुराको कलात्मक प्रस्तुति नै यी कविताको उद्देश्यका रूपमा देखिएको छ ।

वर्तमानमा नेपाल र नेपालीहरूको अवस्था चिन्ताजनक रहेको युगीन सन्दर्भको प्रस्तुति पनि सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूमा भएको देखिन्छ । देशमा विकसित भइ रहेका विभिन्न खाले विकृति र विसङ्गतिका कारण देश भित्र रहेर पनि आफ्नो पहिचान र परिचय

[71]खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल, पूर्ववत्, पृ. ९६ ।

गुमाउन बाध्य पारिएको सामयिक यथार्थ प्रस्तुत गर्दै उनले यस प्रकारको संरचना अन्त्यको माग यस सङ्ग्रहका कवितकाहरूको उद्देश्यका रूपमा देखिएको अर्को सन्दर्भ हो । सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले आफ्नो उद्देश्यका रूपमा प्रस्तुत गरेको अर्को महत्त्वपूर्ण सन्दर्भ प्रणयपरक रागात्मक चेतनाको प्रस्तुति पनि हो । यस हिसाबले उनी रागात्मक चेतना र प्रणय चेतना तथा हार्दिक सम्वेदनाकी कवि हुन् । उनका कविताहरूमा प्रेम र प्रणयको महिमा गान गरिएको पाइन्छ । यस क्रममा उनले आफ्ना कविताहरूमा बिम्ब प्रयोगको उच्चतम रूप प्रस्तुत गरेकी छन् । विभिन्न प्राकृतिक बिम्बहरूको प्रयोग गरी तिनलाई मानवीकरण गरी रागात्मक चेतनाको अभिव्यक्ति दिने काम कवयित्री पहाडीले यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा गरेकी छन् । प्रेमप्रति आस्था र विश्वास तथा भक्तिभावको प्रस्तुतिसहित रचना गरिएको 'विश्वास' शीर्षक रहेको कविता विवेच्य सङ्ग्रहमा अटाएको छ । यस कविताको केन्द्रमा संयोग शृङ्गार छ र त्यसका माध्यमबाट प्रणयपरक रागात्मक चेतनाको अभिव्यक्ति भएको छ ।

सन्ध्या पहाडीको **घामका अक्षर** कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले प्रस्तुत गरेको उद्देश्य अर्को महत्त्वपूर्ण सन्दर्भ नारी चेतना वा नारत्विको पहिचान पनि हो । आफू नारी भएर नेपाली समाजमा नारीले भोग्नु परेका विविध सन्दर्भहरूको भोक्ता रहेकी कवयित्रीद्वारा रचना गरिएका कविताहरूले नारी भावनालाई सही रूपले प्रस्तुत गरेका छन् । उनले आफ्ना कविताहरूमा नारी चेतनाका उग्र र राजनीतिक धारहरूभन्दा पृथक बाटो समातेकी छन् र नारी र पुरुषका बिचको सहकार्य र सहभावबाट मात्र समाज सुन्दर बन्न सक्दछ भन्ने विचारको अभिव्यक्ति दिएकी छन् । उनले नारीमा रहेको संवेदनशीलता र संवेदनाहीन पुरुष मानसिकताको चित्रण गर्दै समाजको समुचित विकास हुनका लागि नारी र पुरुषका बिचमा रहेका विभेदका पर्खालहरू भत्कनु पर्नेमा जोड दिएकी छन् । यस प्रकारका कविताहरूमा उनले नारी र पुरुषका बिचमा रहेका विभेद पर्खालहरू भत्काएर समतामूलक समाज निर्माणको आफ्नो अभिलाषालाई उद्देश्यका रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन् ।

यस सङ्ग्रहका कविताहरूले आजको समाजमा देखा परेका विविध खाले विकृति र विसङ्गतिबाट त्रसित भएर र जीवनको मूल्य पहिचान गर्न नसकेर मानिसहरूमा मृत्युन्मुखी चेतना बढ्दो छ भन्ने कुराको प्रस्तुतिलाई पनि उद्देश्यका रूपमा अगाडि सारेका छन् । जीवनमा सङ्गतिका कुराहरू देखिन छोडेपछि र समस्या, सङ्कट, अभाव, दुःख र कस्टले जीवन थिलोथिलो परेपछि मानिसमा पैदा हुने हीनताको भावनाले मानिसलाई आक्रान्त पारि रहेको छ । यस्तो अवस्थाबाट मुक्त

हुन नसकी मृत्यु रोज्ने चेतना कवितका माध्यमबाट पनि अभिव्यक्त हुन थालेको छ । यस्तो मृत्युबोधी चेतना पनि सन्ध्या पहाडीका कविता पाइन्छ । यस प्रकारको चेतनाबाट मुक्त भइ मृत्यबाट सन्त्रस्त भएर जीवनबाट पलायन हुनुभन्दा मृत्युको शाश्वतालाई स्वीकार गर्दै आशावादी रूपमा जीवनको मिठास ग्रहण गर्नुपर्ने अभिप्रायका साथ रचना गरिएका कविताहरू पनि यहाँ रहेका छन् ।

घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहमा शान्ति प्रेम, र राष्ट्रवादी चेतनालाई अन्तर्वस्तु बनाएर रचना गरिएका कविताहरू अटाएका छन् । नेपाली धर्तीमा पचासको दशकमा चलेको गृहयुद्ध र त्यसबाट त्रसित बनेको नेपाली मानसिकताको अवधिमा रचना गरिएका कविताहरू यस सङ्ग्रहमा रहेका छन् । माओवादी जनयुद्ध र राज्ययुद्धका नाममा चलेको बन्दुकको निशाना थुप्रै निर्दोष निहत्था जनताहरू बने । जसले देशको शान्ति खल्बल्याउने काम गरे र देशमा हत्या हिंसा र आतङ्को सिर्जना भयो । यस्तो अवधिमा लेखिएका कविताहरूमा शान्तिको आलाप गर्ने काम नेपाली कविता साहित्यको उत्तरवर्ती चरणका अधिकाशं कविहरूले गरेका छन् र यो कुरा कवयित्री पहाडीमा पनि लागु भएको छ । देशमा बढ्दो हत्या, हिंसा र आतङ्को विरोध गर्दै शान्तिप्रेमी भावना र राष्ट्रवादी चेतनाको अभिव्यक्ति दिनमा उनका कविताहरू सफल र सक्षम रहेका छन् ।

४.३.२.४ दृष्टिविन्दु

घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहमा सङ्गृहित कविताहरूमा विषयगत विविधता पाइन्छ । यस सङ्ग्हका कवितामा कवियले आफ्नो निजी, अनुभव, भोगाइ र आफू रहेको वातावरणगत स्थलगत र समयगत परिवेशलाई चित्रण गरेकी छन् । जीवन, समाज र प्रकृतिको चित्रण गर्ने क्रममा कवयित्रीले सामाजिक धरातलीय यथार्थ राजनीतिक वेथिति, नेताहरूको सत्तालिप्सा, पुरुषहरूको दमनकारी कार्य, नारी शोषण, गरिब जनताको स्थितिलाई देखाएकी छन् । प्रत्यक कवितामा कवयित्री आफैं परिस्थितिको भोक्ता र द्रष्टा ापत्रका रूपमा उभिएको दिखिन्छ, तसर्थ अधिकाशं कवितामा ‘म’ पात्र सामाख्याताको रूपमा प्रस्तुत भएको छ । यसभित्रका कवितामा ‘म’ पात्रका वक्ता प्रेषक सम्बोधक वा वर्णनकर्ताको भूमिकामा आएको स्पष्ट हुन्छ भने पाठकहरू स्रोता, प्रापक वा सम्बोधितको भूमिकामा आएका छन् । म पात्र वर्णनकर्ता भएकाले म नै यस सङ्ग्रहका धेरै कवितामा समाख्याताको रूपमा आएको छ । कवयित्रीले कवितामा कतैकतै आफ्ना निजी, चिन्तन र विचारलाई पनि प्रस्तुत गरेकी छन् । त्यसमा कवयित्री तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गर्दै आफ्नो धारणा राखेकी छन् । समग्रमा कवितामा कवयित्रीका चिन्तन, भावना र त्यससँग जोडिएको समसामयिक परिवेश प्रस्तुत भएकाले कवितामा

विश्वसनीयता पाइन्छ । यस सङग्रहका कवितामा सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, प्रशासनिक आदि क्षेत्रमा देखिएका विकृति, विसङ्गतिहरूको चित्रण गर्दै भोलिको समुन्नत समाज र राष्ट्रको अपेक्षा गरिएको छ । कवयित्रीले देखेका, भोगेका घटनाहरू नै यहाँका कविताहरूले प्रस्तुत गरेका प्रमुख कथ्य सन्दर्भ हुन् ।

प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएका र यस कविता सङ्ग्रहका रहेका कविताहरू मध्येका केही कविताशंहरूलाई यहाँ उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

म भने खोजिरहेकी छु
त्यो प्रकाश जसले / पलपलमा
जीवनलाई ज्यातिर्मय बनाओस्

(पृ. ५४)

मेरो कविता / अन्धकार होइन
प्रकाशतिरको यात्रा हो
अग्रगामी पाइलाहरूको इतिहास हो ।

(पृ. ६७)

हामी नारी हौँ...
सृष्टिका सार हौँ
हिजो, आज र भोलिका संसार हौँ ।

(पृ. ३५)

फूल रोपेर
कविता उमार्न चाहन्थेँ म
जीवनको चउरमा
संवेदनाको मृगशावक
चारैतिर उफार्न चाहन्थेँ म ।

(पृ.

यसका साथै विवेच्य कविता सङ्ग्रहका केही कविताहरूमा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ , तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएका केही उदाहरण स्वरूप केही कविताशं यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

उसले ठुलो गल्ति गऱ्यो ।
उसको गल्तिलाई
एउटा सजायँ दिनु जरुरी छ
ऊ एउटा सानो मान्छे
झुटो बोल्दैन

(पृ. २१)

ऊ आजको मान्छे
उसका समस्त क्रियाकलापमाथि
वैज्ञानिकताको राप छ
उसका हत्केलाभरि
हस्तरेखा हैन
कम्प्युटरको छाप छ

(पृ. २३)

सध्या पहाडीको दोस्रो कविता कृतिका रूपमा पाठक समक्ष आएको घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रथम र तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा आफै उपस्थित भएर कवयित्रीले विचार, धारणा तथा भावनाको प्रस्तुति गरेका सन्दर्भमा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु र कवि बाहिर नै बसेर आफ्ना विचार, भाव वा धारणाको प्रस्तुति गरेका सन्दर्भमा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ । यहाँका धेरै कवितामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.३.२.४ भाषाशैलीय विन्यास

घामका अक्षर कविता सङ्ग्रह गद्यलयका प्रगीतात्मक कविताहरूको संगालो हो । यस सङ्ग्रहका कविता स्वाभाविक भावानुभूतिका रूपमा आएका छन् । छोटो संरचनामा आबद्ध भएका कारण कविले यसमा लयलाई भन्दा पनि भावनालाई महत्त्व दिएकी छन् । कविताहरूमा कुनैमा स्वाभाविक रूपमा

समानान्तरता विचलन, अग्रभूमिकराण, पुनरावृत्ति आदिले लयलाई तीव्र एवम् शसक्त बनाउन सघाएका छन् भने कतै आन्तरिक लयको मात्र पनि विन्यास देखिन्छ । यस सङ्ग्रहका कविता घटीमा चौध हरफदेखि बढीमा पचास हरफसम्म फैलिएका छन् । झट्ट हेर्दा सन्ध्या पहाडीको घामका अक्षर कविता सङ्ग्हका कविताहरू मुक्तकजस्तै लागे पनि ती आफैमा सरल, सहज र सरस छन् । भाव र चिन्तनको रहस्योद्घाटन गरेर बाँकी कुरा आफै बुझ्न सहृदयी पाठकलाई उत्साहित गर्ने यी कविताहरूमा अनुप्रासको संयोजनमा पनि राम्रैसँग ध्यान दिइएको छ जसका केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ :

तिमी नभएको भए यो पृथ्वी सिन्दुर नभएको सिउँदो झैँ हुन्थ्यो
कलकल नभएको खोलाझैँ हुन्थ्यो आत्मा विनाको चोला हुन्थ्यो

(पृ.३)

त्यो गलाकार बट्टाको चम्किलो बिर्कोझैँ पनि मन पर्छ
आधा एउटा सादा आकाशमा डुलि रहेको पनि मन पर्छ
चन्द्रमा सुख्खा छ पानीरहित छ भन्दा पनि मलाई त्यो हेरिरहन मन पर्छ

(पृ. ५)

दिन रात चल्दै छ
तै पनि गल्दै छ ।

(पृ. ५१)

पहिला त्यै मान्छे चन्द्रमाको गीत लेख्थ्यो
पहिला त्यै मान्छे चारैतिर फूलैफूल देख्थ्यो

(पृ.५२)

यस कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा वर्णविन्यास वक्रताको पनि राम्रै प्रयोग देख्न सकिन्छ । यहाँ प्रयोग भएको वर्णविन्यास वक्रताको उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

तिमी मलाई प्राण भन्ने गर्थ्यौ
आज मेरो प्राण लिन आतुर छौ
किन आज तिमी केवल

आफ्नो मायामा क्षणभङ्गुर छौ ?

(पृ. १८)

माथिको कविताशंमा 'त' 'म' आ ण आदि वर्णको पुनरावृत्तिले वर्णविन्यास वक्रताको सृष्टि गरेर भावलाई प्रभावी एवम् सघन बनाएका छन् ।

सन्ध्या पहाडीको घामको अक्षर कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा विपर्यासको पनि कलात्मक र प्रभावी प्रयोगका छटाहरू यत्रतत्र देख्न पाइन्छ । जस्तै :

के होला
जब उर्लिरहेको खोला नै
तिर्खाएर बग्ला
के होला रित्तोपनलाई
तृप्ति मानेर पेट भर्नु पर्दा ?

(पृ. ५५)

सर्जकका सिर्जनालाई कलाले भरेर उच्च कोटिका तुल्याउन प्रयोग गरिने साहित्यका तत्त्वहरूमा विम्ब प्रतीक तथा अलङ्कारहरू पर्दछन् । कविता विधाको आफ्नो छुट्टै कलात्मक वैशिष्ट्य हुने हुँदा यस विधामा विम्ब, प्रतीक तथा अलङ्कारको पक्षले झनै ठुलो महत्त्व राख्दछ । यिनीहरूमध्ये विम्बले छायाँ प्रतिच्छाया वा मानसिक चित्रलाई बुझाउछ । यसले अनेक ढङगले प्रयोग हुनसक्ने तथा शब्दका सन्दर्भबाट निर्माण हुने तत्त्वका रूपमा कार्य गर्दछ । यसैले इन्द्रियजन्य अनुभूतिको शब्दिक प्रतिनिधित्व गर्ने तथा एक वा कमभन्दा बढी इन्द्रियद्वारा अनुभव गर्न सकिने बस्तुलाई विम्ब भनिन्छ । रूप, शब्द, गन्ध, स्वाद, स्पर्श, स्मृति, स्वप्न आदि बाट ग्रहण गरिने विम्बहरू हुन सक्दछन् । यस्तै गरी प्रतीकले साङ्केतिक वा प्रतीकात्मक रूपमा अभिव्यक्त गरिने सङ्ग्यानलाई जनाउँछ । सबै विम्बहरू मूर्त हुने र प्रतीक चाहीँ अमूतसम्म पुग्ने हुँदा यसले विम्बबाटै विशेषीकृत जस्ता यसका प्रकारहरू रहेका हुन्छन् । काव्यलाई कला प्रदान गर्ने अर्को पक्ष अलङ्कार हो । यसले रचनामा आमूषण वा गहनाको कार्य गर्दछ । कृतिको संरचना र अर्थसमेतमा चमत्कार प्रदान गर्न प्रयोग हुने अलङ्कारका मुख्यात : शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार गरी दुई भेद हुने भए तापनि तीभित्र पनि अनेक भेदहरू रहेका हुन्छन् ।

सन्ध्या पहाडीको विवेच्य कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा पूर्वीय काव्यशास्त्रमा वर्णित अर्थालङ्कारहरूको पनि कुशल प्रयोग देख्न सकिन्छ । जस्तै :

रूपक		तिम्रो स्पर्श एउटा जादु हो

सहारा हो

चन्द्रमा हो

तारा हो

(पृ. १)

उपमा		तिमी नभएको भए

यो पृथ्वी

सिन्दुर नभएको

सिउँदो झैँ हुन्थ्यो

कलकल नभएको

खोलाझैँ हुन्थ्यो

(पृ.३)

प्रश्न		यो जीवन कस्तो हो ?

पानी झैँ सस्तो हो

पानी प्रदूषित छ

जीवन झन् कस्तो हो ?

(पृ.३३)

यस कविता सङ्ग्रहका कवितामा शब्दालङ्कारको पनि यथोचित प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तै

वृत्यनुप्रास	जीवनलाई पलपलमा पगपगमा

ज्योति दिने प्रकाश पुञ्ज हौं

(पृ.३५)

अन्त्यानुप्राश	गाउँभरि र नगरभरि

भीर र बगरभरि

कोठा र वनभरि

आँखा र मनभरि

(पृ. ८७)

यस कविता सङ्ग्रहमा बिम्बको पनि राम्रो प्रयोग भएको देख्न पाइन्छ । उनले यस कविताका कविताहरूका निजन्धरी, प्राकृतिक, स्थिति बिम्ब, यौन बिम्ब, नारी बिम्ब, क्रान्ति बिम्ब, यातुधार्मिक, शिशु, गति बिम्ब आदि बिम्बहरूको प्रयोग गरिएको छ । जस्तै

निजन्धरी बिम्ब

चन्द्रमा सुख्खा छ
पानी रहित छ
भन्दा पनि
त्यो हेरि रहन मलाई मन पर्छ

(पृ. ५)

नारीबिम्ब

आफ्नै सिर्जनाभित्र आफूलाई खोज्दै
हिँडिरहेको त्यो आकृति हो
मेरी आमाको

(पृ. ७३)

क्रान्तिबिम्ब

आजमा नयाँ शताब्दिको
द्वारमा उभिएर
सार संसारलाई चुनौति दिन चाहन्छु
अब यस्तो चल्दैन
नारी अब ब्युँझेकी छ ।

(पृ. ३६)

यौनबिम्ब

तिमी भेल भएर
मलाई भत्काइ रह्यौ
म तिम्रो भत्काइलाई
नहर भएर सहि रहेँ ।

(पृ. ४७)

यातु धार्मिक बिम्ब

मान्छे आज किन यसरी

मुटुको आवाजलाई यन्त्रमा परिणत गर्दै छ ?

मान्छे मान्छे हो या

यन्त्र मानव ?

(पृ. ५१)

यस प्रकार यस सङ्ग्हका कवितामा बिम्ब प्रतीक अलङ्कार, लय छन्दको सरल, सहज स्वाभाविक प्रयोग छ जसले कविताको सौन्दर्यलाई उच्चतातर्फ धकेल्ने काम गरेको छ । कतैकतै पददोष, वाक्यदोष देखिए पनि तत्सम तद्भव आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको स्वाभाविक प्रयोगले कविताको भावलाई पोषण प्रदान गरेको छ ।

४.४ निष्कर्ष

सन्ध्या पहाडी नेपाली कविताका क्षेत्रको समसामयिक धारामा क्रियाशील कविव्यक्तित्व हुन् । उनले नेपाली कविताका क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानले उनलाई यस क्षेत्रकी सक्रिय र प्रतिभावान् नारी स्रष्टाका रूपमा उभ्याउने कार्य गरेको छ । हालसम्म उनका जम्मा दुइवटा कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् भने विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा उनका फुटकर रचनाहरू पनि प्रकाशित भइरहेका छन् । हालसम्म प्रकाशित कविता कृतिहरूमा मृगतृष्ण तथा अन्य कविताहरू र घामका अक्षर रहेका छन् । उनका यी दुबै कृतिहरू कविता तत्त्वका हिसाबले उत्कृष्ट र सफल कृतिका रूपमा देखिएका छन् । उनका यी सङ्ग्रहहरूमा रहेका कविताहरूका अधारमा भन्दा उनका कविताहरू विषयवस्तुगत विविधता भएका कवितका रूपमा देखिएका छन् । उनले आफ्ना कविताहरूमा समसामयिक युगका वस्तुगत यथार्थ, प्रणयपरक रागात्कता, नारी महिमा र नारत्विलगायतका विविध सन्दर्भहरूलाई कविताको विषयवस्तुका रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ । उनका कविताहरूमा मुख्य रूपले म र तिमी सहभागीका रूपमा देखिएका छन् भने यसका साथै मानवीय र मानवेत्तर जगत् अन्य जनावर तथा वनस्पति र भौतिक तथा भौगोलिक सन्दर्भहरू पनि पात्रका रूपमा देखिएका छन् । उनका कविताहरूमा समाख्यातका रूपमा कवि सबैजसो कवितामा आफैँ उपस्थित भएकाले धेरै कवितामा प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ भने कतिपय कवितामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुबको पनि प्रयोग भएको छ । सन्ध्या पहाडी सरल, सरस र बोधगम्य भाषिक प्रयोग गरी कविता लेख्ने कवि हुन् । मुक्त छन्दका कविता लेख्ने उनका कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक तीनै स्रोतका शब्दहरूको यथोचित प्रयोग भएका छन् । उनले आफ्ना कवितामा शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार कतिपय भेदहरूको प्रयोग गरी

कविताहरूलाई आलङ्कारिकता प्रदान गर्ने कार्य गरेकी छन् भने बिम्ब र प्रतीकको कुशल संयोजनले उनका कविताहरूलाई सुन्दर बनाउने कार्य गरेका छन् । उनका अधिकाशं कविताको मुख्य उद्देश्यका रूपमा विद्रूप यथार्थको प्रकटीकरण गर्नु रहेको छ भने नारी महिमा, अस्तित्व र नारत्विको सवाल उनका कविताको अर्को महत्त्वपूर्ण उद्देश्यका रूपमा देखिएको छ । यसका साथै मानिसमा हराउँदै गएकोमा मानवताको खोजी गर्नु, राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा देखिएका विकृति र विसङ्गतिको अन्त्यको चाहना व्यक्त गर्नु तथा सुन्दर समाजको निर्माणको अभिलाषा प्रकट गर्नु जस्ता सन्दर्भहरू पनि उनका कविताका उद्देश्यका रूपमा देखिएका छन् ।

पाँचौं परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

सन्ध्या पहाडीको जन्म २०२६ साल चैत्र १ गते पिताको श्रीधर सापकोटा र आमा शान्ति सापकोटाकी सन्तानका रूपमा भएको हो । नापी शाखामा जागिरे रहेका उनका पिता जागिरकै क्रममा कपिलवस्तु भएका र उनकी आमा पनि बाबासँग नै भएको बेला त्यहीँ उनको जन्म भएको हो । उनका बाबुले दुइ विवाह गरेका थिए र उनी बाबुकी कान्छी श्रीमतीकी एकमात्र सन्तानका रूपमा जन्मिएकी हुन् । पिताको जागिरका कारण कपिलबस्तुमा जन्मेकी सन्ध्या पहाडीको बाल्यकाल बाबु आमाको जागिरको सरुवा क्रमसँगै नेपालका विभिन्न स्थानमा बितेको देखिन्छ । उनको बाल्यकालीन जीवन नेपालका पाँचथर, इलाम, धनगढी लगायतका स्थानहरू बितेको थियो । जागिरेकी सन्तानका रूपमा जन्मेकी उनको बाल्यकाल सुखपूर्वक नै बितेको पाइन्छ । उनकी अर्की आमातर्फ दुई सन्तान छन् । अर्की आमातर्फका दुबै सन्तानहरू छोरा हुन् । फरकफरक आमाका सन्तानहरू भएर पनि सन्ध्या पहाडी र उनका दाजुहरूका बिचमा बाल्यावस्थादेखि नै अति मिलतिको सम्बन्ध थियो र उनीहरूका बिचमा सौतेलाको व्यवहार कहिल्यै हुन पाएन । आमाबाबुका साथै दाजुहरूबाट पनि उचित मायाममता र हेर विचार पाएकी उनले बाल्यकालमा प्राप्त हुनु पर्ने हरेक प्रकारका सुखसुविधाहरू गरेकी हुन् ।

सन्ध्या पहाडीले उचित प्रकारले शिक्षादीक्षाको अवसर प्राप्त गरेको देखिन्छ । उनले बाबुआमाको जागिर र त्यसको सरुवाका कारणले उनको विद्यालयीय शिक्षा एकै ठाउँबाट नभई विभिन्न स्थानबाट आर्जन गरेकी हुन् । सन्ध्या पहाडीले २०३१ सालमा पाँचथर जिल्लाको फिदिमको सरकारी विद्यालयमा पहिलो पटक विद्यालय भर्ना भएर औपचारिक शिक्षाको आरम्भ गरेकी हुन् । त्यसपछि उनले इलाम, धादिङ र स्याङ्जा जिल्लाका विभिन्न विद्यालयहरूबाट निम्न माध्यमिक तहको पढाइ पूरा गरिन् । यसपछि काठमाडौँको टंगाल माध्यमिक विद्यालयमा भर्ना भएकी पहाडीले त्यसै विद्यालयबाट २०४३ सालमा दोस्रो श्रेणीमा प्रवेशिका उत्तीर्ण गरेको देखिन्छ । उनले काठमाडौंमा रहेको पद्मकन्या कलेजबाट प्रवीणता प्रमाण पत्र तह २०४५ सालमा र त्यसै क्याम्पसबाट २०४९ सालमा स्नातक उत्तीर्ण गरेको देखिन्छ । त्यसपछि उनले पद्मकन्याबाट नै नेपाली विषय लिई स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरेको देखिन्छ ।

सन्ध्या पहाडीको विवाह वि. सं. २०४४ सालमा विशाल पहाडीसँग भएको देखिन्छ । त्यतिबेला उनी प्रवेशिका उत्तीर्ण गरेर बसेकी थिइन् । बाहुन पुत्री सन्ध्याले क्षेत्री पुत्र विशालसँग अन्तर्जातीय विवाह गरेको पाइन्छ । उनीहरूको यो प्रेम विवाह थियो । प्रेम विवाह भए पनि दुबैतर्फका अभिभावकहरूको स्वीकृतिमा यो विवाह सम्पन्न भएको थियो । आफैले रोजेको मान्छेसँग आमाबाबुको समेत स्वीकृतिमा सम्पन्न भएको विवाहले निर्माण गरेको सन्ध्या पहाडीको दाम्पत्य जीवन सुखप्रद रूपले सञ्चालन भइ रहेको देखिन्छ । आरम्भको केही समय नेपाल बैङ्कका कर्मचारी रहेका उनका श्रीमान् फिल्मी क्षेत्रका पनि सक्रिय व्यक्ति हुन् । सन्ध्या पहाडीका श्रीमान् करिब दश वर्ष जति अमेरिका बसेर हाल नेपालमा सक्रिय जीवन बिताइ रहेका छन् । सन्ध्या पहाडी र विशाल पहाडीको सहयात्राबाट उनीहरूका सन्तानका रूपमा एक छोरा र एक छोरीको जन्म भएको देखिन्छ । उनकी छोरी बृष्टि पहाडीले बंगलादेशको ढाकाबाट एमविवियस सकी अहिले जोरपाटी मेडिकल कलेजमा कार्यरत रहेकी छन् भने उनका छोरा बृहत पहाडी भने स्नातकको अध्ययन पूरा गरी अहिले सङ्गीत सम्बन्धी तालिम लिइ रहेको देखिन्छ । सन्ध्या पहाडी मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मेकी र त्यही आर्थिक हैसित भएको परिवारमा विवाह गरेकी व्यक्ति भएकीले उनको आर्थिक अवस्था सन्तोषप्रद नै रहेको देखिन्छ । पाल्पाको पहाडी भनेपछि सम्पन्न वर्गमा नै गनिने परिवारमा उनको विवाह भएको देखिन्छ । पुर्ख्यौली सम्पत्ति पनि राम्रै भएको यस पहाडी दम्पती आफै पनि कमाइ गरी रहेको छ । लोग्ने पनि कमाइसँग जोडिएको र आफ्नो पनि जागिर भएकाले उनीहरूको आर्थिक अवस्थालाई माथि उठाउने काम गरेको छ । उनहरूको काठमाडौँको धुम्बराहीमा सात आना जग्गामा साढे दुई तल्लाको घर रहेको छ । यसका साथै उनीहरूको पुर्ख्यौली सम्पत्तिको अहिलेसम्म अंशबण्ड भएको छैन र त्यसबाट पनि उनीहरूले राम्रै सम्पत्ति हात पर्ने देखिन्छ ।

सन्ध्या पहाडीले सर्व प्रथम शिक्षा मन्त्रालयको प्राइमरी एडुकेशन प्रोजेक्टमा दूर शिक्षासम्बन्धी रेडियो कार्यक्रमा काम गरी कार्यक्षेत्रमा प्रवेश गरेकी थिइन् । रेडियो नेपालमा २०५१ देखि २०५४ सालसम्म उनले महिला कार्यक्रम सञ्चलिका रूपमा काम गरेको देखिन्छ । त्यसपछि स्नातक उत्तीर्ण गरेपछि २०४९ सालतिर नेपाल टेलिभिजनमा समाचार वाचकका रूपमा जागिर खाएको देखिन्छ । रेडियो कार्यक्रममा समाचार वाचन गर्दा गर्दै उनले 'अभिव्यक्ति' नामक साहित्यिक कार्यक्रमको पनि साञ्चालन गरेको देखिन्छ । नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारित यस कार्यक्रमको सञ्चालन उनले २०५१ सालदेखि २०६४ सालसम्म गरेकी हुन् । वि.सं २०५१ सालबाट तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा

प्रतिष्ठानमा जागर सुरु गरेकी उनी हाल नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानमै जन सम्पर्क प्रकाशन छापाखाना तथा बजार व्यवस्थापन शाखाको उप प्रमुख पदमा कार्यरत छन् । सन्ध्या पहाडी व्यक्तिगत जीवनका हरेक क्रियाकलाप, जागिर, साहित्य लेखनका अतिरिक्त विभिन्न संघसंस्थाहरूमा पनि सक्रिय रहेको देखिन्छ । उनी अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाज नेपाल च्याप्टरका महासचिव, गुञ्जन नेपालको केन्द्रीय सदस्य, नेपाली लेखक सङ्घको कार्य समिति सदस्य जस्ता पदहरूमा रहेर विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूमा सक्रियतापूर्वक सङ्लग्न रहेकी छन् ।

सन्ध्या पहाडीले नेपालका धेरै ठाउँहरूको भ्रमण गरेको देखिन्छ । देशभित्रका अनेक ठाउँका अलवा उनले विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुनका लागि छिमेकी मुलुक भारका धेरै स्थानको पनि भ्रमण गरेको पाइन्छ । यसका साथै बंगलादेश, थाइल्याण्डको पनि उनले भ्रमण गरेकी छन् ।

सन्ध्या पहाडी विद्यालय तहदेखि नै विद्यालयमा आयोजना हुने विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुने आफ्ना रचनाहरू प्रस्तुत गर्ने गरेको पाइन्छ । सानै उमेरदेखि नै एक मिहिनेती, लगनशील र अनुशासित विद्यार्थीका रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गर्न सफल पहाडीले रेडियो बालकार्यक्रम लगायत अन्य कायक्रमहरूमा आफ्ना रचनाहरू प्रस्तुत गर्ने गरेको भए पनि 'यन्त्रगृहबाट चीत्कार' शीर्षकको कविता नै उनको प्रकाशित पहिलो रचना हो । यही रचनाका माध्यमबाट पहाडी औपचारिक रूपले साहित्यमा प्रवेश गरेकी हुन् । उनले साहित्य लेखनको पहिलो प्रेरणा स्रोतका रूपमा आफ्नी आमालाई चिनाउन चाहन्छिन् । बाल्यावस्थामा उनको घरमा उनकी आमाले गीता पाठ गर्ने गरेको र लगबद्ध तवर आमाले गाएको गीताका श्लोकहरू सुनेर नै उनी साहित्यप्रति आकर्षित भएको पाइन्छ । सानै उमेरदेखि पढाइप्रति विशेष लगाब राख्नुका साथै बाह्य क्रियाकलापहरूमा सक्रिय सहभागिता जनाउने बानी भएकी पहाडी विद्यालय तहदेखि नै साहित्य लेखनको आरम्भ देखिन्छ । यस्तै उनी टंगाल माविमा कक्षा ६ मा पढ्दा विद्यायलयले आयोजना गरेको वृक्तृत्व कला प्रतियोगितामा भाग लिएर प्रथम भएकोमा पुरस्कार स्वरूप माधव घिमिरेको **गौरी** पाएपछि कविता लेख्ने प्रेरणा मिलेको उनी बताउँछिन् । प्रवेशिका उत्तीर्ण गरेपछि वैवाहिक सुत्रमा बाँधिएकी सन्ध्या पहाडी साहित्यिक यात्राको औपचारिक थालनी पनि यसपछि मात्र भएको हो । यस प्रकार उनलाई साहित्यमा लाग्ने प्रेरणाको मुख्य

स्रोतका रूपमा उनले आफ्ना ससुरा रामबहादुर पहाडीको केन्द्रीय भूमिका रहेको बताउँछिन् । त्यस्तै गरेर साहित्यकार धुस्वाँ सायमीलाई पनि उनी आफ्नो प्रेरणा स्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्छिन् ।

विद्यालय शिक्षा आर्जन गर्ने समयदेखि नै साहित्यप्रति आकर्षित त्यसको साधनातर्फ सक्रिय भएको देखिए पनि सन्ध्या पहाडीको नेपाली साहित्यमा औपचारिक प्रवेश भने अलि पछि मात्र भएको देखिन्छ । उनका हालसम्म जम्मा दुइ वटा कविता सङ्ग्रहहरूमात्र प्रकाशित भएको देखिन्छ । वि.सं २०५३ मा पहिलो कृति प्रकाशित गराएकी पहाडीले त्यसको चौध वर्षपछि आफ्नो दोस्रो कविता कृतिको प्रकाशन गर्न सफल भएकी छन् । उनका प्रकाशित कृतिहरू **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (२०५३) र **घामका अक्षर** (२०६७) रहेका छन् । यी दुबै कृति उनका कविता सङ्ग्रहहरू हुन् । यी कृतिका अतिरिक्त उनका फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूमा प्रकाशित भइ रहेका छन् । पहाडी कृतिहरू सङ्ख्यात्मक रूपले कम देखिए पनि गुणात्मक हिसाबले भने ती महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । यसका साथै उनले लेखेको लामो कविता **हारेको मान्छे** प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको छ ।

सन्ध्या पहाडीले नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित हुने **कविता** पत्रिकाको सम्पादन गरेको देखिन्छ । यसका साथै उनले लोक म्युजिक सेन्टरबाट प्रकाशित **लोक संस्कृति** पत्रिकाको पनि सम्पादन कार्य गर्दै आएको देखिन्छ । उनले सम्पादन गरेको पहिलो पत्रिका त्रैमासिक रूपमा प्रकाशन हुने कविता साहित्यकेन्द्री पत्रिका हो भने दोस्रो चाहिँ अर्धवार्षिक रूपमा प्रकाशन हुने लोक साहित्यकेन्द्री पत्रिका हो । उनले तत्कालीन नेपाल राजनकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित हुने **प्रज्ञा गतिविधि** नामको पत्रिको पनि सम्पादन कार्य गरेको पाइन्छ । प्रतिष्ठानमा जागिर सुरु गरेपछिको केही समयपछि उनले उनले यस पत्रिकाको सम्पादन गरेकी हुन् । यस प्रकार उनले सम्पादन कार्यका माध्यमबाट पनि नेपाली साहित्यको विकास र विस्तारमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ ।

सन्ध्या पहाडीले विभिन्न समयामा विभिन्न कार्य गरेबापत विभिन्न पुरस्कार तथा सम्पान प्राप्त गरेकी छन् । उनले २०५३ सालमा पद्मकन्यापदक प्राप्त गरेको पाइन्छ भने स्वर्गद्वारीमा २०६१ सालमा सम्पन्न राष्ट्रिय कविता महोत्सवमा प्रथम पुरस्कार प्राप्त गर्न सफल भएको देखिन्छ । यसका साथै उनले अन्तरसंस्थान कविता प्रतियोगितामा द्वितीय स्थान हात पार्न सफल भएकी छन् भने राष्ट्रिय महिला कविता प्रतियोगितामा पनि उनी दोस्रो नै भएको देखिन्छ । सन्ध्या पहाडीको साधनाको कदरस्वरूप उनलाई २०६४ सालको भारती उपाध्याय साहित्य सम्मान र यसै सालको हीराबहादुर

खड्का सम्मान प्रदान गरिएको पाइन्छ । यसका साथै उनलाई सूचक साहित्य सम्मानबाट पनि समान्नित गरिएको देखिन्छ

सन्ध्या पहाडी जीवनलाई एक रहस्यमय पत्रका रूपमा चिनाउन चाहन्छिन् । उनका विचारमा जीवन भनेको पत्रैपत्र भएको र हरक पत्रमा नवीन रहस्य भएको सुन्दर फुल हो ।उनी जीवनर्ला निरस रूपले नभई सकेसम्म खुलेर बाँच्नु पर्ने बताउँछिन् । जीवनबाट हार खाएर होइन संघर्ष गरेर त्यसैमा रमाइलो मान्दै बिताउनु पर्ने धारण राख्ने उनी यसलाई सङ्घर्षको अर्को नामका रूपमा चनाउन चाहन्छिन् ।

सन्ध्या पहाडी आकर्षक र सुन्दर शारीरिक व्यक्तित्व भएकी व्यक्तिमा पर्छिन् । गोरो छाला, निला आँखा, ठिक्क मिलेको नाक, चौडा निधार र बाटुलो अनुहार भएकी पहाडीलाई देख्ने बित्तिकै जो कोही व्यक्ति प्रभावित हुन्छ । पाँच फिटको उचाइ भएकी पहाडी त्रिसठ्ठी केजी तौल भएको अकर्षक शरीरकी धनी व्यक्ति हुन् । उनको यही अकार्षक शारीरिक व्यक्तित्वले नै उनलाई टेलिभिजनमा काम गर्ने वातावरण निर्माण गरेको देखिन्छ । आकर्षक शारीरिक व्यक्तित्व कवयित्री सन्ध्या पहाडी परिचय हो ।

सन्ध्या पहाडी बाल्यावस्थादेखि नै साहित्यतर्फ आकर्षित भएकी व्यक्ति हुन् । उनको यस प्रकारको आकर्षणले नै उनलाई समसामयिक युगकी एक सशक्त नारी प्रतिभाका रूपमा स्थापित गराएको हो । उनले साहित्यको मुख्यतय कविताको सिर्जना गरेकी छन् र उनको साहित्यिक व्यक्तित्वको मुख्य पक्षका रूपमा पनि यही कवि व्यक्तित्व महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ । उनको साहित्यिक व्यक्तित्वको मुख्य पक्ष कवि व्यक्तित्व भए पनि साहित्यिक व्यक्तित्व अन्तर्गत उनको व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षहरू रहेका छन् ।

सन्ध्या पहाडी मुख्यतः कवि व्यक्तित्व हुन् । उनी साहित्यतर्फ अकार्षित भएको प्रभाव र ग्रहण गरेको सन्दर्भ भनेको आमाको मुखबाट सुनेका गीताका श्लोकहरूदेखि लिएर उनले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा प्रकाशित गरेका कृतिहरूसम्मका सबै प्रमाणहरूले सन्ध्या पहाडीको साहित्यिक व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षहरूमध्येको सर्वोपरि महत्त्व भएको पाटोका रूपमा कवि व्यक्तित्वलाई नै चिनाउने काम गरेको छ । हालसम्म उनका **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** (२०५३) र **घामका अक्षर** (२०६७) गरी जम्मा दुई वटा कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित रहेका देखिन्छन् । यसका साथै विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा

उनका फुटकर कविताहरू पनि प्रकाशित भइ रहेका छन् । उनले सिर्जना गरेका र कविता सङ्ग्रहहरूमा समावेश भएका तथा अन्य विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूमा फुटकर रूपले छापिएका कविताहरूले नै उनको कवि व्यक्तिको पक्षलाई सघन बनाउने काम गरेको पाइन्छ । उनको साहित्यिक व्यक्तित्वको अर्को महŒवपूर्ण पाटो गीतकार व्यक्तित्व हो । उनले आफ्नो पहिलो कविता सङ्ग्रह **मृगतृष्णा तथा अन्य कविता** आफूले लेखेका तीन वटा गीतहरू समावेश गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहमा प्रकाशित यी गीतहरूले नै उनको गीतकार व्यक्तित्वको निमार्ण गरेको देखिन्छ । उनले आफ्ना गीतहरूमा मुख्य रूपले प्रेमपरक रागात्मतालाई स्थान दिएकी छन् । लायात्मकताका साथ लेखिएका उनका गीतहरूले उनको साहित्यिक व्यक्तित्वअन्तर्गत एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष थप्ने काम गरेको पाइन्छ ।

सन्ध्या पहाडीले फुटकर आयामका कविताका अतिरिक्त खण्डकाव्यात्मक आयामका कविता काव्य लेखनमा पनि कलम चलाएको पाइन्छ । उनले यस क्षेत्रका चलाएको कलमले उनलाई काव्यकार व्यक्तित्वका रूपमा अगाडि सारेको छ । त्यसो त यस आयामको उनको रचना औपचारिक रूपले प्रकाशित भएको त छैन तर पनि **हारेको मान्छे** शीर्षक गरेको उनको लामो कविता प्रकाशोन्मुख रहेको जानकारी पाइन्छ । मानिसले ज्ञान विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा विजय प्राप्त गरे पनि ऊ प्रकृतिसँग हारि हरनु परेको कुरालाई अन्तर्वस्तु बनाएर रचना गरिएको यस लामो कविताले नै उनलाई काव्यकार व्यक्तित्वका रूपमा खडा गरेको हो ।

उनले नेपाली कविताका अतिरिक्त कथा विधामा पनि कलम चलाएको पाइन्छ । उनका कथाहरू कृतिगत रूपमा प्रकाशित नभएका भए पनि नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित हुने समकालीन साहित्य, साझा प्रकाशनले प्रकाशति गर्ने गरिमा, गोरखापत्र संस्थानको मासिक प्रकाशन मधुपर्क लगायत अन्य क्षेत्रबाट प्रकाशित हुने विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा उनका कथाहरू प्रकाशित भएको पाइन्छ । फुटकर रूपमा प्रकाशित उनका कथाहरूले समसामयिक समाजका यथार्थ र नारीमनका यथार्थ तथा प्रेम र प्रणयको भावनालाई विषय वस्तु बनाएको पाइन्छ । सङ्ख्यात्मक रूपले कथा सङ्ग्रह पुग्ने गरी प्रकाशित उनका कथाहरूको सङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको जानकारी पाइन्छ । उनीको विविध पाटाहरू मध्ये स्क्रिप्ट लेखक व्यक्तित्व पनि देखिएको छ । उनले नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान (तत्कालीन राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान) मा काम सुरु गर्दा त्यहाँको श्रव्यदृश्य विभागमा रहेर काम गरेकी हुन् र त्यहाँ उनले नेपाली साहित्यका विशिष्ट साहित्यकारहरूको अडियो तथा भिडियोका आधारमा

उनीहरूको प्रोफाइल तयार गर्नु पर्दथ्यो । यस क्रममा उनले नेपाली साहत्यिका करिब एक सय जना विशिष्ट साहित्यकारहरूको प्रोफल सहित भिडियो तयार गरेकी छन् र त्यसको स्क्रिप्ट समेत आफैले लेखेकी छन् । उनको यस कार्यले उनलाई स्क्रिप्ट लेखक व्यक्तित्वका रूपमा चिनाउने काम गरेको छ ।

सन्ध्या पहाडीले जिवीकोपार्जनका लागि रोजेको जागिर पेसाले उनको जागिरे व्यक्तित्वको निर्माण गरेको पाइन्छ । उनी २०५१ सालदेखि हालसम्म तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान र हालको नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानकी जागिरे छिन् । वि.सं. २०५१ तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा श्रव्य/दृश्य शाखाको अधिकृतका रूपमा उनले जागिरको सुरुवात गरेकी हुन् र हाल त्यहीँ नै उनी जन सम्पर्क, प्रकाशन, छापाखाना तथा बजार व्यवस्थापन शाखाको उप प्रमुखका रूपमा काम गरि रहेकी छन् । उनी व्यक्तिगत जीवनका हरेक क्रियाकलाप, जागिर, साहित्य लेखनका अतिरिक्त विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूमा पनि सक्रिय रहेको देखिन्छ । उनको यही सक्रियताले नै उनको व्यक्तित्वमा नवीन पक्ष निर्माण भएको छ । उनी अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाज नेपाल च्याप्टरका महासचिव, गुञ्जन नेपालको केन्द्रीय सदस्य, नेपाली लेखक सङ्घको कार्य समिति सदस्य जस्ता पदहरूमा रहेर विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूमा सक्रियतापूर्वक सङ्लग्न भएको देखिन्छ । यसका साथै उनी नारी साहित्य प्रतिष्ठानको उपाध्यक्ष भएर पनि कार्य सम्पादन गरी सकेकी छन् । उनी सङ्लग्न भएका सबै सङ्घसंस्थाहरू साहित्यसँग सम्बन्धित रहेका छन् र यो संस्थागत सङ्लग्नताका माध्यमबाट पनि उनले नेपाली साहित्यको विकास र विस्तामा महत्त्वपूर्ण योगदान नै दिएको देखिन्छ । उनले विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूको सम्पादन कार्य पनि गरेकी छन् । उनले नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित हुने **कविता** पत्रिकाको सम्पादन गरेको देखिन्छ । यसका साथै उनले लोक म्युजिक सेन्टरबाट प्रकाशित **लोक संस्कृति** पत्रिकाको पनि सम्पादन कार्य गर्दै आएको देखिन्छ । उनका व्यक्तित्वका विविध पक्षहरूमध्ये कार्यक्रम सञ्चालक तथा उद्घोषक व्यक्तित्व पनि एक महत्त्वपूर्ण व्यक्तित्वका रूपमा देखिएको छ । उनले रेडियो नेपाल तथा नेपाल टेलिभिजनमा कार्यक्रम सञ्चालन तथा उद्घोषण कार्य गरेर यो व्यक्तित्वको निर्माण गरेकी हुन् । उनले नेपाल टेलिभिजनमा वि.सं. २०५१ देखि २०६४ सालसम्म साहित्यिक कार्यक्रम सञ्चालन तथा उद्घोषण कार्य गरेकी छन् । यसका साथै उनले २०५१ सालदेखि २०५४ सालसम्म रेडियो नेपालमा महिला कार्यक्रमको पनि सञ्चालन गरेकी छन् । उनले नेपाल टेलिभिजनमा सुरुका तिन महिना समाचार वाचकका रूपमा समेत काम गरेको पाइन्छ । सन्ध्या पहाडीको साहित्येतर व्यक्तित्वका बहु पक्षहरमध्येको एक पाटाका रूपमा सञ्चारकर्मी व्यक्तित्व पनि

देखिएको छ । उनले नेपाल टेलिभिजनमा जागिर आरम्भ गरेको समयमा समाचारबाचिका भएर काम गरेको देखिन्छ । समयका हिसाबले तीन महिनामात्र उनले समाचार वाचन गरेको भए पनि उनले गरेको यही कार्यले उनलाई सञ्चारकर्मी व्यक्तित्वका रूपमा उपस्थित गराउने कार्य गरेको छ ।

सन्ध्या पहाडीको पहिलो कविता कृति **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू**का कविताहरूमा विषय वस्तुगत विविधता रहेका देख्न सकिन्छ । यहाँका कविताहरूले युगीन यथार्थको प्रकटीकरण, मानवीय सवलाता र दुर्वलाको प्रस्तुतीको, प्रेम, प्रणय र रात्मकता, नारत्वि, सामाजिक तथा सांस्कृतिक संरचनाका विविध विषय सन्दर्भ आदिलाई आधार सामग्रीका रूपमा ग्रहण गरेका छन् । कवितामा रहेका यसखालको विषयगत विविधताका कारण कविताहरू महत्त्वपूर्ण बनेर देखिएका छन् ।

समग्रमा यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा सम्पूर्ण प्रयपरक रागात्मक चेतनाको प्रस्तुति, नेपाल, नेपाली समाज, नारी मुक्ति र स्वतन्त्रता शान्ति र सम्पन्नता सहितको समाज निर्माणलाई मुख्य उद्देश्यका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । समाजमा भेदभाव भन्दा पनि आपसी प्रेम र मित्रताको सञ्चार हुनु पर्दछ । त्यसबाट नै एउटा आशालाग्दो भविष्यको उदय हुनसक्छ । त्यसैबाट एउटा सुन्दर देश वा समाज प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने उद्देश्य यहाँका कविताहरूले बोकेको देखिन्छ ।

घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले विभिन्न सन्दर्भहरूलाई आफ्नो अन्तर्वस्तुमा समेट्ने प्रयत्न गरेका छन् । ती सन्दर्भहरू मध्ये युगीन यथार्थको प्रतिबिम्बन, प्रणयपरक चेतना र रागात्मकता, नारी पहिचान र नारत्वि, शान्तिप्रेमी चेतना र राष्ट्रवादिता, आशावादिता मुख्य रहेका छन् । यी मुख्य सन्दर्भहरूका अतिरिक्त अन्य विविध सन्दर्भहरू पनि उनका कविताका अन्तर्वस्तुका रूपमा आएका छन् । सारमा भन्दा कवयित्री सन्ध्या पहाडीको यस कविता सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूले विद्यमान विकृति र विसङ्गतिहरूलाई चिर्दै आशावादी दृष्टिका साथ उज्यालो पक्षको खोजी गर्दै जीवनलाई सुन्दर बनाउनु पर्ने आवाजलाई घन्काउने काम गरेका छन् ।

घामका अक्षर विवेच्य कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा मानवीय र मानवेत्तर दुबै जगत्का पात्रहरू सहभागीका रूपमा देखिएका छन् । यहाँका लगभग सबैजसो कवितामा कवयित्री आफै कवितामा उपस्थित भएर आफ्ना भाव, धारणा र विचारको प्रस्तुति गरेकाले धेरै कविताको केन्द्रीय सहभागीका रूपमा 'म' पात्र नै देखिएको छ । यसका साथै सम्बोधक 'म' पात्रले सम्बोधित 'तिमी' पात्रलाई सम्बोधन गरेका कवितहरू यहाँ रहेकाले तिमी पनि यस सङ्ग्रहका कविताहरूका केन्द्रीयस्तरकै

सहभागीका रूपमा देखिएको छ । यसका अलवा यहाँका कविताहरूमा वनस्पति र प्राणी जगतका विभिन्न पात्रहरूको प्रयोग पाइन्छ । यी पात्रहरूले कविताको आधार सामग्री वा केन्द्रीय कथ्य सन्दर्भलाई बोकेर कवितामा हिँडेका छन् र त्यसको प्रस्तुतिमा सहजीकरणको भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

यस प्रकार यस सङ्ग्हका कवितामा बिम्ब प्रतीक अलङ्कार, लय छन्दको सरल, सहज स्वभाविक प्रयोग छ जसले कविताको सौन्दर्यलाई उच्चतातर्फ धकेल्ने काम गरेको छ । कतैकतै पददोष, वाक्यदोष देखिए पनि तत्सम तद्भव आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको स्वाभाविक प्रयोगले कविताको भावलाई पोषण प्रदान गरेको छ ।

सध्या पहाडीको दोस्रो कविता कृतिका रूपमा पाठकसमक्ष आएको घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रथम र तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा आफै उपस्थित भएर कवयित्रीले विचार, धारणा तथा भावनाको प्रस्तुति गरेका सन्दर्भमा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु र कवि बाहिर नै बसेर आफ्ना विचार, भाव वा धारणाको प्रस्तुति गरेका सन्दर्भमा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ । यहाँका धेरै कवितामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

सन्ध्या पहाडी नेपाली कविताका क्षेत्रको समसामयिक धारामा क्रियाशील कविव्यक्तित्व हुन् । उनले नेपाली कवितका क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानले उनलाई यस क्षेत्रकी सक्रिय र प्रतिभावान् नारी स्रष्टाका रूपमा उभ्याउने कार्य गरेको छ । हालसम्म उनका जम्मा दुइवटा कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् भने विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा उनका फुटकर रचनाहरू पनि प्रकाशित भइरहेका छन् । हालसम्म प्रकाशित कविता कृतिहरूमा **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू** र **घामका अक्षर** रहेका छन् । उनका यी दुबै कृतिहरू कविता तत्त्वका हिसाबले उत्कृष्ट र सफल कृतिका रूपमा देखिएका छन् । उनका यी सङ्ग्रहहरूमा रहेका कविताहरूका अधारमा भन्दा उनका कविताहरू विषय वस्तुगत विविधता भएका कवितका रूपमा देखिएका छन् । उनले आफ्ना कविताहरूमा समसामयिक युगका वस्तुगत यथार्थ, प्रणयपरक रागात्कता, नारी महिमा र नारत्विलगायतका विविध सन्दर्भहरूलाई कविताको विषयवस्तुका रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ । उनका कविताहरूमा मुख्य रूपले म र तिमी सहभागीका रूपमा देखिएका छन् भने यसका साथै मानवीय र मानवेतर जगत् अन्य जनावर तथा वनस्पति र भौतिक तथा भौगोलिक सन्दर्भहरू पनि पात्रका रूपमा देखिएका छन् । उनका कविताहरूमा समाख्याताका रूपमा कवि सबैजसो कवितामा आफैँ उपस्थित भएकाले धेरै कवितामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ भने कतिपय कवितामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुबको पनि प्रयोग भएको

छ । सन्ध्या पहाडी सरल, सरस र बोधगम्य भाषिक प्रयोग गरी कविता लेख्ने कवि हुन् । मुक्त छन्दका कविता लेख्ने उनका कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक तीनै स्रोतका शब्दहरूको यथोचित प्रयोग भएका छन् । उनले आफ्ना कवितामा शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार कतिपय भेदहरूको प्रयोग गरी कविताहरूलाई आलङ्कारिकता प्रदान गर्ने कार्य गरेकी छन् भने बिम्ब र प्रतीकको कुशल संयोजनले उनका कविताहरूलाई सुन्दर बनाउने कार्य गरेका छन् । उनका अधिकांश कविताको मुख्य उद्देश्यका रूपमा विद्रूप यथार्थको प्रकटीकरण गर्नु रहेको छ भने नारी महिमा, अस्तित्व र नारत्विको सवाल उनका कविताको अर्को महत्त्वपूर्ण उद्देश्यका रूपमा देखिएको छ । यसका साथै मानिसमा हराउँदै गएकोम मानवताको खोजी गर्नु, राजनीतिक आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा देखिएका विकृति र विसङ्गतिको अन्त्यको चाहना व्यक्त गर्नु तथा सुन्दर समाजको निर्माणको अभिलाषा प्रकट गर्नु जस्ता सन्दर्भहरू पनि उनका कविताका उद्देश्यका रूपमा देखिएका छन् ।

सन्ध्या पहाडीसँग लिइएको लिखित अन्तर्वार्ता

१. यहाँको जन्म मिति र जन्मस्थानका बताइ दिनुहोस् न ?

मेरो जन्म वि.सं. २०२७ चैत्र १ गते कपिलवस्तुमा भएको हो ।

२. बाल्यकाल कस्तो रह्यो बताइ दिनुहोस् न ?

बाबा आमाको जागिरको सरुवाका कारण मेरो बाल्यकाल पनि नेपालका विभिन्न स्थानमा बितेको हो । बाबुआमा दुबै जागिरे भएकाले बाल्यकालमा त्यस्तो कुनै प्रकारको अभाव भोग्नु परेन र बाल्यावस्थादेखि नै उचित शिक्षदीक्षा र रेखदेखको अवसर प्राप्त गरेकाले मेरो बाल्यकाल सुखपूर्वक नै बितेको मलाई लाग्छ ।

३. यहाँको विद्यालय शिक्षाका बारेमा जानकारी पाउन सकिन्छ कि ?

बाबुआमाको जागिरले मेरो पढाइ पनि प्रभावित भएको थियो । उहाँहरूको जागिर जताजता सरुवा हुन्छ मेरो पढाइको विद्यालय पनि उतै उतै परिवर्तन हुँदै जान्थ्यो । मैले वि.सं. २०३१ सालमा फिदिमको एउटा सरकारी विद्यालयबाट आफ्नो शिक्षा आरम्भ गरेकी हुँ र त्यसपछि विभिन्न विद्यालय हुँदै २०४३ सालमा काठकाडौँको टङ्गाल माविबाट प्रवेशिका उत्तीर्ण गरेकी हुँ ।

४. उच्च शिक्षा बताइ दिनुहोस् न ?

वि.सं. २०४३ सालमा प्रवेशिका उत्तीर्ण गरेपछि म २०४५ सालमा कठमाडौँको पद्मकन्या क्याम्पसमा प्रमाणपत्र प्रवीणता तह उत्तीर्ण भएँ त्यसै क्याम्पसबाट २०४९ सालमा स्नातक र २०५१ सालमा स्नातकोत्तर तह उत्तीण गरेकी हुँ ।

५. यहाँको दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति के कस्तो रहेको छ ?

मेरो विवाह २०४४ सालमा भएको हो । भर्खर एसएलसी सकेको बेलामा मेरो बिशाल थापासँग प्रेम तर पारिवारिक समहतिमा अन्तरजातीय विवाह भएको हो । एकआपसमा मन पराएर प्रेम गरेका व्यक्तिहरूका बिचमा भएको विवाहबाट निर्मित दाम्पत्य जीवन सुखद नहुने कुरै भएन । हाम्रो दाम्पत्यबाट एक छोरा र एक छोरीको जन्म भएको छ । उनीहरूले पनि उच्च शिक्षा हासिल गरी

सकेका छन । श्रीमान्‌बाट उचित मायाममता र स्नेह तथा सरसहयोग प्राप्त गरेकी छु जसले दाम्पत्यमा रङ भर्ने काम गरेको छ ।

६. आर्थिक अवस्था कस्तो छ ?

हामी दुबै जना लोग्ने र म कामउँछौं । पतितिरको परिवार पनि आर्थिक रूपले सम्पन्न छ । म जन्मेको घरतिर पनि आर्थिक रूपले त्यस्तो ठुलो समस्या कहिल्यै भोग्नु परेन । यस हिसाबले हाम्रो आर्थिक अवस्था राम्रै रहेको छ ।

७. कार्यक्षेत्रमा प्रवेश कहिलेदेखि प्रवेश गर्नु भयो र तपाइले के के काम गर्नु भएको छ ?

मैले सर्व प्रथम २०५१ सालमा रेडियो कार्यक्रमबाट आफ्नो कार्यक्षेत्र प्रवेश गरेकी हुँ । यसपछि म रेडियो नेपालमा महिला कार्यक्रम सञ्चालकका रूपमा २०५४ सालसम्म काम गरेँ । नेपाल टेलिभिजनमा तीन महिना जति समाचार वाचकका रूपमा कार्य गरेँ भने २०५१ सालदेखि २०६४ सालसम्म मैले नेपाल टेलिभिजनमा नै साहित्यिक कार्यक्रम सञ्चालन पनि गरेँ । मैले २०५१ सालदेखि अहिलेसम्म नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको प्रशासनिक तहमा अधिकृतको दर्जामा रहेर कार्य गरि रहेकी छु ।

८. तपाईं कुनकुन सङ्घसंस्थामा संलग्न हुनुहुन्छ ?

म विभिन्न साहित्यिक सङ्घ संस्थाहरूमा सहभागी हुँदै आएकी छु । म संलग्न भएका संस्थाहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाज, नेपाल च्याप्टर, नेपाली लेखक संघ। गुञ्जन नेपाल आदि रहेका छन् । यी संस्थाहरूमा म कतै महासचिव छु त कतै कार्यसमित सदस्य भने कतै केन्द्रीय सदस्य पदमा रहेर आफू सक्दो सहयोग गर्दै आएकी छु ।

९. तपाईंको व्यक्तिगत रुचि तथा स्वभावका बारेमा जान्न मिल्छ ?

म अलि जिद्धी स्वभावकी छु । यस्तो स्वभाव मसँग बाल्यावस्थादेखि नै थियो भन्नु हुन्थ्यो मेरा बाबुआमा पनि । यो स्वभाव अझै हटेको छैन भन्छन् साथीसङ्गी र मेरा आफन्तहरू । मलाई अरूका काम र कुरामा त्यति विश्वास लाग्दैन । हरेक ठाउँमा आफैँले नजर पुऱ्याउन पाइन भने मलाई सन्तोष हुँदैन । मलाई कोही व्यक्ति ठुलो र कोही सानो हुन्छ भन्ने लाग्दैन र सबैलाई समान व्यवहार गर्न मन पर्छ । मलाई विभिन्न साहित्यिक कृति पत्रपत्रिका पढ्न तथा भ्रमण गर्न मन लाग्छ ।

११. तपाईंले कुन देश वा स्थानको भ्रमण गर्नु भएको छ ?

साहित्यिक कार्यक्रमका सिलसिलामा मैले नेपाल र भारतका धेरै स्थान घुमेकी छु भने मैले बंगलादेश, थाइल्याण्डको भ्रमण गरेकी छु ।

१२. साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश गर्ने प्रेरणा र प्रभाव कोबाट प्राप्त भयो र लेखन आरम्भ कहिलेदेखि ? पहिलो रचना र प्रकाशित पहिलो रचना समेत बताइदिनुहोस् न ।

मैले साहित्य लेखनको पहिलो प्रेरणा मेरी आमाबाट पाएकी हुँ । उहाँले रामायण र महाभरतजस्ता ग्रन्थका श्लोकहरू लय हालेर सुनाउँदा म बाल्यावस्थादेखि नै मुग्ध हुन्थेँ । यस्तै विद्यालयमा छ कक्षामा पढ्दा स्कुलले आयोजना गरेको वक्तृत्वकला प्रतियोगितामा प्रथम भएपछि पुरस्कार स्वरूप पाएको गौरी खण्डकाव्य पढेपछि पनि मलाई साहित्यमा लाग्न प्रेरणा मिलेको म ठान्छु । यसका साथै म छसात वर्षकी हुँदा रेडियो नेपालबाट प्रशारित हुने बाल कार्यक्रममा कविता छनोट भएर प्रसारित भए बापत पचास रूपैयाँ प्राप्त हुन्थ्यो र म पनि त्यो कार्यक्रममा सधैँजसो सहभागी हुन्थेँ यसले मलाई साहित्यतर्फ तानेको जस्तो लाग्छ । कृतिगत रूपमा मेरो पहिलो कृति २०५३ सालमा मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू प्रकाशित भएको हो ।

१३. यहाँले कुनै पत्रपत्रिका वा पुस्तकको सम्पादन कार्य गर्नु भएको छ ?

हो मेले नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित हुने कविता, म्युजिक नेपालले प्रकाशन गर्ने लोकसंस्कृति लगायतका पुस्तकहरू सम्पादन गरेकी छु र यसको विस्तृत विवरण मैले तपाईंलाई दिएको मेरो व्यक्ति वृत्तमा उल्लेख छ ।

१४. जीवनदर्शन वा यसलाई हेर्ने तपाइको दृष्टिकोण के हो ?

मलाई मानिसको जीवन रहस्यमय पत्रजस्तो लाग्छ । यो शंकर लामिछानेले भनेजस्तै प्याजका पत्रैपत्रजस्तो हुन्छ । तर पनि यो फूलजस्तै सुन्दर हुन्छ । जीवनलाई नीरस नभएर सकेसम्म खुलेर बाँच्न सक्नु नै जीवनको सफलता हो जस्तो लाग्छ मलाई ।

१५. महिला भएका कारणले साहित्यिक लगायतका अन्य क्षेत्रमा लाग्दा तपाईंले के कस्ता समस्याहरू भोग्नु गरेको छ ?

नेपाली समाज पितृसत्तात्मक भएका कारण यहाँ महिलाहरूले पुरुषलेभन्दा फरक खालका भूमिका पाएका छन् नै तर म महिला हुँ म अवला हुँ भन्ने महिलाको हीनतापूर्ण सोचले पनि महिलालाई पछाडि पारेको जस्तो लाग्छ । मसँग यस प्रकारको हीन भावना छैन तसर्थ म महिला भएर कुनै समस्याहरू भेग्नु परेको मैले महसुस गरेकी छैन । सबै व्यक्तिसँग विशेष प्रकारको क्षमता र शक्ति हुन्छ त्यसलाई चिनेर हिँड्न सक्ने व्यक्ति कहिल्यै असफल हुँदैन । त्यसैले महिलाहरूले पनि आफूमा भएको शक्ति र क्षमताको पहिचान गर्न सक्नु पर्छ यसो भयो भने महिला भएका कारण समाजमा पछि पर्नु पर्छ जस्तो लाग्दैन ।

१६. यहाँको शारीरिक व्यक्तित्व (उचाइ, मोटाइ र सौन्दर्य) का बारेमा जानकारी पाऊँ न ।

शारीरिक व्यक्तित्व त म कस्ती छु तपाईंले देखि हाल्नु भो नि होइन र ? मेरो उचाइ पाँच फीट छ । छाला गोरो नै भन्छन्, आँखा गोला र निला छन् । तौल त्रिसठ्ठी केजी छ । आफू नराम्रो छु जस्तो त कसैलाई पनि लाग्दैन मलाई पनि लाग्ने कुरा भएन म कस्ति छु त तपाईंले नै हेर्नु होस् । सबैले राम्री छेस् भन्छन् ।

१७. यहाँले प्राप्त गरेका सम्मान तथा पुरस्कारका बारेमा जानकारी दिनु होस् न ।

म त्यस्तो पुरस्कारका पछि दर्गुने स्वभावकी व्यक्ति परिन । मैले जे लेखिरहेकी र जे गरिरहेकी छु त्यो पुरस्कार तथा सम्मान पाउँला भनेर गरिरहेकी छैन । तर पनि मैले केही प्रतियोगितामा सहभागी भएर प्रथम र द्वितीय पुस्कार प्राप्त गरेकी छु भने भारती उपाध्याय सम्मान, सूचक साहत्यि सम्मान र हीराबाहादुर खड्का सम्मान मैले प्राप्त गरेकी छु । पुरस्कार तथा सम्मानका नाममा अहिले हाम्रो समाजमा केही विकृतिहरू पनि देखा परेका छन् । यसले साहित्य र स्रष्टा दुबैको कल्याण गर्न सक्छजस्तो मलाई लाग्दैन ।

१८. यहाँले कविताबाहेक अन्य कुनकुन विधामा कलम चलाउनु भएको छ ? ती विधामा यहाँका रचनाहरू प्रकाशित छन् ? यदि छन् भने तिनीहरूको विवरण पाऊँ न ।

मैले कविता बाहेक कलम चलाएको क्षेत्र कथा, गीत र स्मृति हो । यी कुनै पनि विधाका कृतिहरू प्रकाशित भएका छैनन् र तर फुटकर रूपमा भने प्रकाशित भइरहेका छन् । यसका साथै मैले लामो कविता (काव्य) पनि लेखेकी छु र यो प्रकाशोन्मुख अवस्थाम रहेको छ ।

१९. यहाँ फुटकर कविताका बारेमा जानकारी पाउन सकिन्छ कि ?

मेरा फुटकर रचनाहरू समसामयिक विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका छन् र भइ पनि रहेका छन् । ती सबैको एकिन जानकारी त मसँग पनि छैन । जे जति मसँग छन् ती रचनाहरू म यहाँलाई उपलब्ध गराउँछु ।

२०. भन्न मन लागेको तर यहाँ छुटेको केही कुरा छ कि ?

त्यस्तो खास केही छैन ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अधिकारी, डिडी, **साहित्यिक अध्ययन : पद्धति र प्रयोग**, काठमाडौँ : दोभान प्रकाशन, २०७० ।

..................'घामका अक्षर कविता सङ्ग्रहको अन्तर्वस्तु' **प्राज्ञिक संसार** (वर्ष १, अङ्क ११, भाद्र, २०७०) पृ. ४३-४८ ।

गदाल, ज्ञानेन्द्र (२०६८) 'प्रकाशकीय' **घामका अक्षर**, कविता सङ्ग्रह काठमाडौँ : अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद 'उज्यालाको खोजी गर्ने वैविध्यमय कृति : घामका अक्षर' **घामका अक्षर**, कविता सङ्ग्रह काठमाडौँ : अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज, २०६८ ।

दुवाडी, नारायणप्रसाद, **रमेश तूफानको जीवनी, व्यक्तित्व र कवित्व**, अप्र. स्नातकोत्तर शोत्रपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिवि, कीर्तिपुर, २०६६ ।

नेपाल, विष्णुप्रसाद 'कवयित्री पहाडीः आशाको एउटा दियो' **देशान्तर साप्ताहिक** (मिति २०५३ साल मङ्सिर २३ गते), २०५३ ।

पहाडी, सन्ध्या **मृगतृष्णा तथा अन्य कविताहरू**, काठमाडौँ : निदान प्रकाशन, २०५३ ।

.... **घामका अक्षर**, अमेरिका : अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज, २०६७ ।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, **कविताको संरचनात्मक विश्लेषण**, विद्यावारिधि शोध प्रबन्ध, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, त्रि.वि., कीर्तिपुर, २०५८ ।

.................., **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास**, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०६० ।

लुइटेल, लीला, **नेपाली कवितामा महिलालेखन**, काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७०

सापकोटा, सावित्री, **विश्वविमोहन श्रेष्ठको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व**, अप्र. स्नातकोत्तर शोध पत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर, २०६६ ।

साय्मि, धुस्वां, 'सन्ध्याका कविताबारे दुई शब्द' **मृगतृष्णा तथा अन्य कविता** (सन्ध्या पहाडी), काठमान्डु : निदान, प्रकाशन, २०५३ ।

श्रेष्ठ, मन, 'प्रकाशकको तर्फबाट' **मृगतृष्णा तथा अन्य कविता** (सन्ध्या पहाडी), काठमान्डु : निदान, प्रकाशन, २०५३ ।